

T.C.

BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

2000'Lİ YILLARDA
MUHALEFET PARTİSİ OLARAK CHP

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İbrahim KARATAŞ

ARALIK 2019

T.C.

BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

SİYASET BİLİMİ BİLİM DALI

**2000'Lİ YILLARDA
MUHALEFET PARTİSİ OLARAK CHP**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

İbrahim KARATAŞ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ARI

BOLU 2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

**İbrahim KARATAŞ'a ait " 2000'Lİ YILLARDA MUHALEFET PARTİSİ OLARAK
CHP " adlı çalışma, jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Yüksek Lisans
Tezi olarak oy birliğiyle / ~~oy çokluğuyla~~ kabul edilmiştir.**

12.12.2019

Unvan, Adı, Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ARI	
Üye : Doç. Dr. Senem KURT TOPUZ	
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ender AKYOL	

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Yaşar AYYILDIZ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum, “**2000’li Yıllarda Muhalefet Partisi Olarak CHP**” başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvurulan kaynaklardan yapılan alıntılarının adlarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

İbrahim KARATAŞ

12.12.2019

ÖN SÖZ

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışma, siyasi muhalefet olarak CHP'nin 2002-2015 yılları arasında Türkiye gündeminde önemli yer tutan belirli olaylarda muhalefet etme tarzının analiz edilmesiyle sınırlandırılmıştır. Bu amaçla 2002 yılında başlayıp 2010 yılında biten Deniz Baykal dönemi ile 2010 yılında başlayıp 2015 yılına kadar devam eden Kemal Kılıçdaroğlu dönemleri incelenmiş; bu dönemde partinin hem lider hem milletvekilleri düzeyinde iktidara karşı muhalefet etme şekli irdelenmiştir. Çalışmada iki liderin de dönemlerinde ülke gündemini etkileyen belli başlı olaylar ele alınmıştır. Bu dönemleri inceleyen kitaplardan, yazılı ve sosyal medyadan yararlanılarak irdelenmiş; gerekli görülen yerlerde aslına bağlı kalmak suretiyle alıntılar yapılmıştır.

Uzun ve zevkli bir çalışmanın sonucunda ortaya çıkmış olan tez çalışmamın başlangıcından itibaren çalışmalarımı takip eden ve yardımlarını esirgemeyen tezimin danışmanı hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ARI'ya, aileme ve arkadaşlarıma süreç boyunca beni yalnız bırakmadıkları için çok teşekkür ederim.

Siyaset bilimi içinde yerini alan çalışmamın siyasi tarihimiz üzerinden günümüz siyasi yapısına bir nebze de olsa faydalı olması hedeflenmiştir.

İbrahim KARATAŞ

12.12.2019

Her daim destekleriyle yanımda olan canım aileme ve dostlarıma...

ÖZET

2000'Lİ YILLARDA MUHALEFET PARTİSİ OLARAK CHP

İbrahim KARATAŞ

Yüksek Lisans Tezi

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ARI

Aralık 2019, 141 + XIII Sayfa

Siyasi söylem ve politikalarda dönüşüm gösteren Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) muhalefet partisi olarak 2002 ile 2015 yılları arasındaki dönemde muhalefet etme tarzı bu çalışmada araştırılmış ve bu araştırmada ülke gündeminde önemli görülen olaylar incelenmiştir.

Tez üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde; siyaset, siyasi iktidar, siyasi muhalefet ve siyasi partiler kavramsal ve tarihsel olarak incelenmiştir. İkinci bölümde 1950 yılındaki seçimler sonrasında muhalefet partisi konumuna düşen Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1950-2015 yılları arasında faaliyetleri, politikaları, yaşadığı dönüşümleri ve iktidara karşı muhalefeti incelenmiştir. Üçüncü bölümde 2002-2015 yılları arasında hem Deniz Baykal hem de Kemal Kılıçdaroğlu döneminde ülke gündemini etkileyen belirli olaylar çerçevesinde partinin muhalefet etme tarzı incelenmiştir.

CHP 2000'li yıllarda parti içindeki kurultaylarla beraber tüzük değiştirilirken lider değişimi ile beraber söylem değişikliği olmuştur. Tüm bu değişimler CHP'nin "Yeni CHP" sloganıyla siyaset sahnesinde yer almasını sağlamıştır.

CHP her zaman siyaset sahnesinde önemli bir konumda olmuştur. 2010 yılında lider değişikliğinden itibaren muhalefet olarak söylem ve politikalarında değişikliğe

giden parti zaman zaman iktidarı yıpratsa da muhalefet olarak zayıf kalmıştır. Bu zayıf kalmanın temel sebebi kurucu ideolojinin gerekleri ile yeni düzenin talepleri arasında sıkışıp kalma durumu olmuştur.

Anahtar kelimeler: Siyaset, CHP, Lider, Siyasi Muhalefet, Genel Seçimler

ABSTRACT

CHP AS AN OPPOSITION PARTY IN THE 2000s

İbrahim KARATAŞ

Master of Thesis

Department of Public Administration

Advisor: Assist. Prof. Dr. Mehmet ARI

December 2019, 141 + XIII Pages

In this study, the opposition style of the Republican People's Party (CHP) as the opposition party in the period between 2002 and 2015 that showed transformation in political discourse and policies was researched, and the events considered important in the agenda of the country were examined.

The thesis is composed of three chapters. In the first chapter, politics, political power, political opposition, and political parties were examined conceptually and historically. In the second chapter, the activities, policies, transformations and the opposition of the party in power of the Republican People's Party in the period between 1950 and 2015, which became an opposition party after the 1950 elections were examined. In the third chapter, the style of opposition to the party was reviewed within the framework of certain events affecting the country's agenda during Deniz Baykal and Kemal Kılıçdaroğlu's leadership period of between 2002 and 2015.

In the 2000s, the CHP changed the party bylaws with the party caucuses within the party, and the discourse changed with the change of leader. All these changes have enabled the CHP to take part in the political scene with the slogan "New CHP."

CHP has always held a significant position in Turkey's political scene. Since the change of leader in 2010, although the party has changed its rhetoric and policies as an opposition party and debilitated the party in power from time to time, it remained weak as the main opposition. The main reason for this weakness has been the occasion of being trapped between the requirements of the founding ideology and the demands of the new order.

Key words: Politics, CHP, Leader, Political Opposition, General Elections

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	ii
ETİK UYGUNLUK BEYANI	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	6
1. SİYASET VE MUHALEFET	6
1.1. Siyaset.....	6
1.2. Siyasi İktidar	8
1.3. Siyasi Muhalefet	11
1.3.1. Siyasi Muhalefet Türleri	12
1.3.1.1. Anayasal-Anayasal Olmayan Muhalefet	13
1.3.1.2. Yapısal-Yapısal Olmayan Muhalefet.....	13
1.3.1.3. Parlamenter Muhalefet - Parlamento Dışı Muhalefet	14
1.3.2. Siyasi Muhalefetin Önemi ve İşlevi.....	16
1.4. Siyasi Partiler.....	17
1.4.1. Siyasi Partilerin Teşkilat Yapısı ve Unsurları.....	18
1.4.2. Siyasi Partilerin İşlevleri.....	19
1.4.3. Siyasi Parti Tipolojileri	22
II. BÖLÜM	24
2. 1950'DEN 2015'E MUHALEFETTE CHP	24
2.1. Muhalefet Yılları ve Ordu Darbesi	24
2.1.1. "27 Mayıs" Darbesinin Etkileri	26
2.1.2. CHP'nin Koalisyon Hükümetleri.....	27
2.1.3. "Ortanın Solu" Arayışı.....	28
2.2. Bülent Ecevit Dönemi ve Partide Yapılan Değişiklikler	29

2.2.1. 12 Mart Muhtırası ve CHP.....	31
2.2.2. Sola Açılım ve Sonuçları	32
2.2.3. Toplumsal Desteğin Sebepleri	33
2.3. CHP'nin Yeniden Kurulması ve Deniz Baykal Dönemi	35
2.3.1. Deniz Baykal Dönemi.....	36
2.3.2. Uyguladığı Politikalar	38
2.4. Kemal Kılıçdaroğlu Dönemi.....	41
2.4.1. “Yeni CHP” ve Partinin Değişen Politikaları	45
III. BÖLÜM.....	49
3. CHP VE MUHALEFET (2002-2015).....	49
3.1. Deniz Baykal Dönemi (2002-2010).....	49
3.1.1. 1 Mart Tezkeresi	49
3.1.2. Ermeni Meselesi	55
3.1.3. Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve 22 Temmuz 2007 Genel Seçimleri	58
3.1.4. Başörtüsü (Türban) Yasağı	68
3.1.5. Demokratik Açılım (Kürt Açılımı)	73
3.2. Kemal Kılıçdaroğlu Dönemi (2010-2015).....	78
3.2.1. 2010 Anayasa Referandumu	78
3.2.2. 12 Haziran 2011 Genel Seçimleri	83
3.2.3. Çözüm Süreci.....	86
3.2.4. Gezi Parkı Eylemleri.....	93
3.2.5. 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	97
3.2.6. 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri	102
3.3. Meclis Çalışmaları	105
3.3.1. Gensoru Önergesi.....	105
3.3.2. Soruşturma Önergesi.....	112
3.3.3. Genel Görüşme Önergesi	118
IV. BÖLÜM.....	120
4. SONUÇ	120
KAYNAKLAR	125

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADD	: Atatürkçü Düşünce Derneği
AK PARTİ	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
BDP	: Barış ve Demokrasi Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
BBP	: Büyük Birlik Partisi
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	: Demokrat Parti
DSP	: Demokratik Sol Parti
DSİ	: Devlet Su İşleri
DTP	: Demokratik Toplum Partisi
DYP	: Doğru Yol Partisi
HDP	: Halkların Demokratik Partisi
HSYK	: Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
İHA	: İhlas Haber Ajansı
İP	: İşçi Partisi
İSKİ	: İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi
LDP	: Liberal Demokrat Parti
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MP	: Millet Partisi

MSP	: Milli Selamet Partisi
PDY	: Paralel Devlet Yapılanması
RP	: Refah Partisi
SCF	: Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TPCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
MYK	: Merkez Yürütme Kurulu
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
SETA	: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÜSİAD	: Türk Sanayici ve İş İnsanları Derneği
TÜPRAŞ	: Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu
YSK	: Yüksek Seçim Kurulu

GİRİŞ

Siyasi partiler modernleşme ve toplumsal yapının gelişmişlik düzeyine bağlı olarak ortaya çıkmış demokrasinin temel kurumlarıdır. Siyasi partiler, demokrasilerde önemli bir göreve sahiptir. Bu görev, siyasi partinin seçmeni temsil etmesidir. Siyasi partiler ortaya koydukları politikalarla ve sahip oldukları programlarla, seçmen desteğini sağlamaya çalışırlar. Siyasi partilerin iktidarı demokratik yollardan ele geçirme amacı ve iktidarın yetkilerini kullanması genel olarak seçmenlerin seçimlere ilgi duymasını sağlar.

Günümüzde baskı gruplarının artmasıyla birlikte, siyasi partilerin gücünün azaldığı görülmektedir. Fakat baskı grupları siyasi iktidarı etkileme amacı taşıırken siyasi partiler iktidarı ele geçirmek ister. Siyasi partiler ülke genelinde teşkilatlanarak ve güçlenerek iktidar olmayı isterler. İktidarı elde ettiğinde, kendisine destek veren seçmenlerin çıkarlarını, yerine getirmeye çalışır. Bu durum, demokrasinin temel kurumlarından biri olarak görülmesine yol açar.

Siyasi partiler, temsilcisi oldukları toplumsal kitlelerin istekleri doğrultusunda politikalar belirlemektedir. Bu durumun tersi yaşandığında, partilerin politikalarının, seçmenlerin davranışlarını belirlediği görülmektedir. Günümüzde siyasi partilerde yaşanan teşkilatlardaki pasiflik ve sınıfsal siyasetteki zayıflık, partilerin kitleleri dönüştürmesini engellemektedir. Siyasi partiler, bu nedenlerden dolayı seçmen etkisinden uzak özgün bir yapıya kavuşamamaktadır.

Ülkemizde siyasi parti tecrübesi, Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlayan bir süreçtir. Osmanlı'nın son döneminde yaşanan gelişmelerle beraber ortaya çıkan hareketler ve bunun sonucunda kurulan partiler, siyasi hayatımızda temel oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla beraber modernleşme çalışmaları hızlanmıştır.

Kurtuluş Savaşı sürecine kadar uzanan bir geçmişe sahip olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), yeni kurulan ülkede modernleşme hareketlerinin odağı olmuştur. CHP üzerinden ülkede, topluma yönelik politikalar belirlenmiş ve topluma yön verilmiştir. Siyasi alanda modernleşme süreci ise zayıf kalmıştır. Bu dönemde kurulan iki parti Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'dır (1930). Fakat bu partiler uzun ömürlü olamamıştır. Siyasi anlamda çok partili hayat ancak 1946 yılında Demokrat Parti'nin (DP) kurulmasıyla gerçekleşmiştir.

1950 yılında DP seçimleri kazanarak iktidara gelmiştir. Böylece siyasi anlamda çoğulcu bir sistemin doğuşu, yeni bir partiye hükümet etme imkânı vermiştir. DP iktidar iken CHP muhalefet konumuna geçmiştir. DP iktidar konumunu, on yıl boyunca korumuştur. 1960 yılında Ordunun darbe yapmasıyla, DP iktidarı son bulmuştur.

1960'lerden itibaren koalisyon hükümetlerinde yer alan CHP, bu dönemde özellikle Bülent Ecevit'in parti genel sekreterliğine seçilmesiyle siyaset arenasında kitlesel desteğini artırmıştır. Bu dönemde, ortanın solu söylemi ile siyaset sahnesinde önemli bir çıkış yakalayan CHP oylarını artırmıştır.

1972 yılında Bülent Ecevit, CHP Genel Başkanı seçilmiştir. Ecevit halka önem vermiş ve politikalarında halkçı yaklaşımlar sergilemiştir. Halkın desteğini alan Ecevit, kısa bir süre de olsa CHP'yi kurduğu koalisyonlar hükümetleriyle iktidara getirmiştir. 1970'li yıllarda hem ülkemizde hem de dünyada yaşanan gelişmeler siyaseti olumsuz etkilemiştir. Dünyadaki ekonomik krizler ve Kıbrıs Barış Harekâtıyla birlikte ülkemize getirilen yasaklarla partinin iktidarı olumsuz etkilenmiştir. Bundan sonra ülke içinde yaşanan olumsuz gelişmelerin sorumlusu olarak CHP gösterilir olmuştur.

1980 yılında ordu darbe yaparak ülke yönetimini ele geçirmiş ve siyasi partileri kapatmıştır. CHP'de bu süreçte kapatılan partiler arasında yerini almıştır. Partinin kadroları solda yer alan diğer partilere kaymıştır. Ordu, darbeden sonraki yıllarda çok az partiye seçime girme izni vererek siyasi sistemin çoğulcu yapısını engellemiş, demokratik yapı bu dönemde yara almıştır.

1992 yılında partilerin tekrar kurulmasına izin verilmesiyle, CHP siyasi hayata geri dönmüştür. Bu dönemde, terör sorunları baş göstermiş, Kürt kimliği üzerinde siyaset gündemde yerini almıştır. Buna karşı devletçi reflexler de ortaya çıkmıştır.

1992 yılında yeniden kurulan CHP, Deniz Baykal'ın genel başkanlığında kuruluş felsefelerini temel alan devletçi politikalar ortaya koymuş ve söylemlerinde bu politikaların etkisi görülmüştür. 1995 yılında CHP, SHP ile birleşmiştir. Birleşmeden sonra Hikmet Çetin kısa bir süre genel başkanlık yapmış olsa da Eylül ayındaki kongrede Deniz Baykal yeniden genel başkan olmuştur. Deniz Baykal, 1999 yılında gerçekleştirilen ve CHP'nin tarihinde ilk defa parlamentoya giremediği seçimlere kadar genel başkanlığını devam ettirmiştir.

1990'lı yıllar ülke siyasetinde kültürel kimliklerin ortaya çıkması, laik ve ulusalcı bir duruşun da oluşmasına sebep olmuştur. CHP, bu dönemde, kendi seçmenin beklediği dönüşüme uğramıştır. Seçmenin beklediği laik siyaset anlayışı ve kurucu felsefeye bağlılık, Deniz Baykal liderliğinde karşılığını bulmuş ve politikalarına yansımıştır.

2000'li yıllar siyaset sahnesinde, yeniliklerin ön plana çıktığı yıllar olmuştur. 2002 seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) iktidar olmuş ve CHP Mecliste ana muhalefet partisi olmuştur. Bu dönemde Deniz Baykal liderliğinde devletçi bir politika izleyen CHP'ye karşı AK Parti liberal politikalarla yerini almıştır.

Deniz Baykal döneminde CHP, yeni politikalar ortaya koymaktan ziyade yaptığı tüzük değişiklikleri ve örgütlere yönelik uygulamalarla, liderin otoritesini artıran bir yapıya bürünmüştür. Seçim stratejisini ve parti politikasını, AK Parti politikalarına göre şekillendirmiştir. CHP kimi zaman AK Parti iktidarıyla olan mücadelesinde Meclis oylamaları ve Anayasa Mahkemesi başvurularında kazanımlar elde etse de bu kazanımın karşılığını seçimlerde bulamamıştır.

CHP, Deniz Baykal zamanında kritik konularda AK Parti icraatlarının tersine söylemler ortaya koymuştur. CHP, Irak tezkeresinde yabancı devlet unsurlarının

ülkemizde yer almasını ve Demokratik açılımı, üniter devlet bağlamında kabul etmemiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı seçimi ve Başörtüsü yasağı konularında laik bir siyaset izlemiştir. Bu politikalarının karşılığında AK Parti oylarını artırmıştır. Deniz Baykal liderliğinde ilerleyen CHP, 2010 yılının Mayıs ayında lider değişikliğine gitmiştir. Deniz Baykal'ın yerine Kemal Kılıçdaroğlu genel başkanlık koltuğuna oturmuştur.

Kemal Kılıçdaroğlu yeni dönemde parti politikalarında değişikliğe gidileceğini dile getirmiştir. Kemal Kılıçdaroğlu dönemiyle beraber, “Yeni CHP” sloganı ortaya atılmıştır. Sosyal demokrat bir kimliğin ve sol ideolojinin daha çok ön plana çıkacağı vurgulanmıştır. Kemal Kılıçdaroğlu, yeni dönemde farklı politikalar izlemeye başlamıştır. CHP, 2009 yılında AK Parti'nin Kürt halkına yönelik ortaya koyduğu Demokratik açılım politikalarına karşıyken 2011 yılında açılım sürecinde izlenen yönetime karşı çıkmıştır.

Kemal Kılıçdaroğlu muhalif olarak laik ve Kemalist söylemlerin yerini sosyal demokrat söylemlere bırakmıştır. Kürt sorununun var olduğu ve bu sorunun eksik demokrasiden kaynakladığını dile getirmiştir. Toplumsal mutabakatla bu sorunların çözülebileceğini dile getirmiştir. Başörtüsü yasağı konusunda Deniz Baykal dönemine göre daha ılımlı bir tavır sergileyen Kemal Kılıçdaroğlu, sosyal demokrat bakış açısıyla politikalarını yürütmüştür.

Kemal Kılıçdaroğlu liderliğinde girilen seçimlerde de sonuç değişmemiştir. CHP, 2011 yılında yapılan genel seçimler sonucunda, muhalefet konumunda kalmaya devam etmiştir. İzlenen stratejiler ve ortaya konulan politikalar, kitlesel desteğin artmasını sağlamamıştır. CHP, genel seçimlerde hep muhalefet olarak kalmış ve iktidarın politikalarına göre kendi politikalarını üretmiştir. Bu sebeple, yeni bir politika üretme ve uygulama noktasında zayıf kalmıştır.

CHP, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren var olan ve parti ilkeleriyle beraber devleti sahiplenen bir partidir. Sol siyasetinde yer edinmiş bir parti olarak CHP, ülkemizde 27 yıl gibi bir zaman diliminde tek başına iktidarda kalmıştır.

1950'den sonraki süreçte muhalefet olarak siyasi tarihimizde yer almıştır ve tek başına iktidar olma durumunu bir daha yaşayamamıştır. Dönem dönem koalisyon hükümetlerinde yer almıştır. Devletin kuruluş sürecini gerçekleştiren aydın ve çağdaş kesimin kurduğu CHP, reformcu yapısıyla beraber 2000'li yıllarda yükselişi beklenirken tam tersi durumları yaşamıştır. Daha çok statükocu daha az değişim gösteren bir yapıya bürünmüştür.

Bu çalışmada CHP'nin 2002-2015 yılları arasında gerçekleşen ülke gündemini belirleyen 1 Mart Tezkeresi, Çözüm süreci, Gezi Parkı ve benzeri olaylar karşısında muhalefet etme tarzı araştırılmıştır. Bu doğrultuda, bu dönemde ülke gündemini belirleyen olaylar karşısındaki söylemleri, politikaları ve TBMM'de 22. dönem ile 25. dönemler arasında muhalefet partisi olarak denetleme mekanizmalarından kullanılan unsurları incelenmiştir. Bu araştırma yapılırken siyasi muhalefet bağlamında CHP'nin dönemsel olayları ve TBMM'deki çalışmaları için anahtar kelimeler oluşturulmuş, bu kavramların sosyal medya üzerinden ve TBMM veri tabanlarında araması yapılarak içerikleri analiz edilmiştir. Ayrıca dönemi inceleyen yazılı kaynaklardan, dergilerden, makalelerden yararlanılmıştır. Bulunan veriler ışığında siyasi muhalefet olarak CHP'nin nasıl bir muhalefet tarzı yürüttüğü, iktidara karşı nasıl kendisini konumlandığı ve iktidara etkisi irdelenmeye çalışılmıştır.

I. BÖLÜM

1. SİYASET VE MUHALEFET

1.1. Siyaset

Siyaset, insanla ilgili olup insanı hayatının merkezine alan bir kavramdır. Bu sebeple her gün okuduğumuz gazetelerde, seyrettiğimiz haberlerde vb. karşımıza mutlaka siyaset çıkar. Günlük hayatta insanların sohbetlerinde, siyaset ve siyasetle ilgili konular epey bir yer tutar. Siyaset, “Devlet işlerine katılma ve devlet etkinliklerinin biçim, amaç ve içeriğini belirleme işidir.” (Ozankaya 1995: 118). Andrew Heywood’a göre siyaset, en geniş anlamıyla, insanların hayatlarını düzenleyen genel kuralları yapmak, korumak ve değiştirmek için gerçekleştirdikleri tüm faaliyetlerdir (Heywood 2006: 24).

Siyaseti, hükümet faaliyetlerini yapı ve içerik yönünden etkili hâle getirmek amacıyla gücün kullanılmasını sağlayan araçlar olarak tanımlamak mümkündür. Bir toplumda ortaya çıkan her türlü sorunun çözülmesi için getirilen tedbirler ve yapılan işlemler de siyasetin sınırları içinde yer alır. Ayrıca bir toplumda; hangi değerlerin üstün geleceğini, çatışmaların nasıl ortadan kaldırılacağını, nasıl bir idari mekanizma ile sorunların çözüleceğini, toplumsal kaynakların nasıl kullanılacağını belirleyen gücün kullanımı da siyaset demektir. Siyaset, devletten hareketle devletin toplumu nasıl etkilediğini ve nasıl yönettiğini araştıran bir bilim dalıdır (Seyyar 2002: 476). Siyaset, bireye değil topluma yöneliktir ve toplumsal bir olgudur. Siyaset, bireylerin birbirleriyle etkileşim halinde bulunması ile beraber vardır. Bireyin tek başına konuşmasıyla değil en az iki kişinin iletişim halinde var olmasıyla gerçekleşir. Bireyler tek başına sanat icra edebilir ve ekonomiyi basit şekilde ilerletebilir fakat siyaset ortaya koyamazlar. Bir

kişinin daha var olmasıyla siyaset meydana gelir. Örnek olarak Robinson Crusoe'un adadaki yaşantısını verebiliriz. Crusoe başka birinin gelmesiyle yani Cuma'nın adada olmasıyla ancak siyaset yapabilir (Heywood 2015: 23). Siyaset, çoğul bir yapıya ihtiyaç duyar. Çünkü çoğul yapının, yani toplumun içinde çeşitli insan tipleri bulunur. Bu insanların her birinin kendilerine göre bir düşünce dünyası vardır ve siyaseti algılayışları da kendilerine özgüdür.

Siyasî literatürde ve günlük hayatta “siyaset” ve “politika” sözcükleri, anlamca eşdeğer görülmekte ve çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Örnek olarak Türk Dil Kurumunun sözlüğünde “siyaset” kelimesinin karşılığında “politika” kelimesine yer verilmiştir. “Politika” kelimesinin anlamı ise “devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatı, siyaset, siyasa” şeklinde açıklanmıştır. Aslında “siyaset” ve “politika” sözcükleri birbirinden farklıdır. Doğal olarak bu iki sözcüğün kökeni ve ortaya çıktığı kültür ortamı da birbirinden farklıdır.

Politika (politics), Eski Yunan'da ‘şehir’ anlamına gelen ‘polis’ kelimesinden türetilmiştir. Polis, basit bir şehir devleti değildir. Her şeyin başı ve sonu olan şehir devletini ve insanların vatandaşı olmaktan gurur duydukları siyasî topluluğu ifade eder. Böyle bir toplulukta, tüm vatandaşların şehrin ortak işleriyle ilgilenmeleri bir hak ve bir vazife olarak kabul edilir. Kelime kökeni olarak “politika”, şehir devleti ile ilgili işler anlamına gelmektedir. Nitekim kendisi de şehir devleti içinde yaşamış olan ünlü filozof Aristo, “Politika” isimli eserinde bilimlerin sınıflandırmasını yaparken politikayı insan faaliyetlerinin en kapsamlı olması bakımından bilgi hiyerarşisinin en üst kademesinde tutmuş ve onu pratik anlamda üstün bilim olarak nitelendirmiştir (Kapani 2004: 22).

Siyaset, Arapça bir kelimedir. At eğitimi anlamına gelmekle beraber, at bakıcısı olan seyis kelimesi ile aynı köktendir. Eski Mısır'a ait taş kabartmalarda, tanrı-kral olan firavunların, bir ellerinde kamçı diğer ellerinde dizginlerle betimlendikleri görülmektedir. Siyaset kelimesi Türk-İslam geleneğinde ise, devlet yönetme sanatı ile beraber, devlete karşı işlenen suçlara verilen veya kamu düzenini sağlamak için uygulanan cezaları da ifade etmektedir. Osmanlı devlet geleneğinde böyle gerekçelerle verilen cezalara siyaset veya “siyaseten katl” kullanılmaktadır.

Siyaset, yapısı itibariyle çatışmayı ve uzlaşmayı içinde barındırır. Bir yanda insanların farklı istek ve çıkarları, çatışan düşünceleri vardır. Bunlar sürekli bir yarış hâlinindedir ve bu yarış bencil bir öznellik taşıdığından sürekli çatışma doğurur. Diğer yanda ise uzlaşma vardır. Toplum meydana getiren insanlar kardeşlik ve barış içinde, huzurlu bir yaşam için çaba gösterir. Siyaset, aynı toplumdaki farklı sorunları çözüme kavuşturmak için vardır. Siyasetin temel özelliği, genellikle rakip görüşlerin ve birbiriyle rekabet halindeki çıkarların uzlaştırıldığı bir çatışmayı çözme sürecidir (Heywood 2015: 24).

Siyasetin ilgi alanına; toplumdaki sorunları çözüme kavuşturmak, toplumun fertlerinin huzurlu ve mutlu bir hayat sürmelerini sağlamak, çatışmaları uzlaşmaya dönüştürmek girmektedir. Siyaset, toplumda var olan çatışmaları ortadan kaldırmak ve uzlaşma sağlamak için şiddete başvurmaz. Siyasette sorunlar, demokratik yollar ve insanî ilişkiler içinde çözülür. Farklı fikirlere sahip insanlar, siyaset sahnesinde asgari müştereklerde birleşmenin yollarını ararlar.

Siyaset, bir amacın meydana gelmesi için kullanılan araç hükmündedir. Bu aracı insanlar kullanmaktadır. Bu durumda amaç, insanlara göre değişecek ve bazıları siyaset vasıtasıyla toplum adına amaçları gerçekleştirirken bazıları da kendi adına kullanacaktır. Belki bazıları da ikisini birden aynı anda idare edecektir.

1.2. Siyasi İktidar

İktidar sözcüğü etimolojik olarak mülk, erk, saltanat, kontrol edebilme gücü gibi anlamlara gelmektedir (Hançerlioğlu 1986: 92). İktidar, toplumsal yaşamı bütünüyle kapsayan bir olgudur. İnsanlar toplu halde yaşamaları sebebiyle, birbirleriyle ilişki ve etkileşim içindedirler. Bu etkileşim, organize olmuş toplumsal yaşamı ve iktidar ilişkilerini içerir. İktidar kavramını açıklamaya çalışan yazarlar, kavramın tanımını yaparken zorlanmışlardır. Bu sözcük Türkçede; “bir işi yapabilmek için gereken kuvvet, kabiliyet ya da bir toplulukta ya da kuruluşta yönetime sahip olmak” anlamlarına gelir.

Sosyal bilimlerde oldukça popüler ve önemli olan iktidar kavramının farklı tanımlamaları yapılmıştır. İktidar; siyasi, psikolojik, sosyolojik ve ekonomik yönleriyle ele alınan bir kavram olması sebebiyle bütün bu unsurların dikkate alınmasını gerektirmektedir. Genel tanımıyla iktidar, “başkalarının davranışlarını etkileyebilme ve yönlendirebilme gücü” (Kapani 2004: 28) olarak değerlendirilebilir. İktidar yapılan tanımıyla, bir kişinin diğeri üzerindeki yaptırım gücüne kadar indirilebilir ve eşitsizliği bünyesinde barındırır. İktidar kavramının tanımı yapılırken otorite, güç ve etki gibi kavramlardan yardım alınmaktadır. İktidar kavramı, normatif bir gerçekliği ifade ederken bu kavramlar olgusal durumları anlatır. Bir gücün iktidar olabilmesi için rıza gösterilen bir emir-onay temel alınır, yani meşruiyete dayanması gerekir. Böylece güç, iktidarın yararlandığı bir araç olarak normatif ilkelerini taşır ve yasallık kazanır (Duverger 1993: 129).

Duverger’e göre iktidar, bir toplumun inançlarına, değerlerine ve kurallarına göre ortaya çıkmış bir etki biçimidir. İktidarın temelinde var olan özellik, toplumun değer yargılarına dayanmasıdır. İktidar ve etki kavramlarının ikisinde de zorlayıcılık yatar. Fakat iktidar etkiden farklı olarak bünyesinde rızayı taşır, Kısacası yasal olan bir güç ya da etkidir (Duverger 1993: 135).

İktidar kavramı sonuç itibarıyla normatif bir kavramdır. Toplumda bir kişinin, diğer kişilere buyruklarına uymalarını talep etme hakkına sahip olduğu durumu içerir. Bu durumun ortaya çıkmasını ve gerektiğinde kullanılmasını sağlayan etmen, toplumun norm ve değerler bütünüdür; yani buyuran iktidar sahibine bu yetkinin toplum tarafından önceden verilmesidir.

İktidar sözcüğüne bazen gücü kullanan birini ya da bir kümeyi anlatmak için başvurulur. Sözcük kimi zaman da, iktidara gelmek, iktidarda olmak deyimlerinde olduğu gibi öznenin durduğu yeri ya da konumu ifade eder. Ayrıca sözcüğün, öznenin tabii gücünü, bir şeyi yapabilme yeteneğini ya da kuvvetini anlattığı da olur. Bazen sözcük, salt gücü aşan bir meşruiyet, bir şeyi yapabilme hakkı anlamına gelirken bazen de gücün kullanma biçimi, yani rejim anlamında da kullanılır. Bunun dışında, insanlar üzerindeki hiyerarşik üstünlük de iktidar sözcüğüyle anlatılır.

Siyasi iktidar, toplumun bazı kesimlerinde görülen özel veya sosyal iktidarlardan farklı olarak toplumun tümünü teşkilatlı hale getiren, koruyan, geliştiren ve başkalarına karşı savunan bir iktidar olarak nitelense bile tanımlama konusunda, tıpkı genel olarak iktidar kavramında olduğu gibi, neredeyse sınırsız bir çeşitlilik vardır (Duverger 1975: 206).

Siyasi iktidar kavramına ilişkin yaklaşımları, iki grupta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki, iktidar kavramını salt öznenin sahip olduğu güç, konum ya da yetenek çerçevesinde ele alanların yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın en bariz özelliği, üzerinde iktidar uygulananları yeterince hesaba katmaması ve meşruiyete vurgu yapmamasıdır. Bu konudaki ikinci yaklaşım; siyasi iktidarı, yasayla uyum içinde ve onun adına kullanılan güç olarak tanımlayan ve onu rızaya bağlayan yaklaşımıdır. Lavau, “İktidar, kuvvet artı kanundur. Kanuna dayanan kurumsallaşmış bir kuvvettir” diyerek bu görüşü ortaya koymaktadır (Çam 1966: 8). İktidarın bu şekilde tanımlanması, onu tek yönlü işleyen bir güç olmaktan çıkarır ve yönetilenlerin onayına bağlar. Aynı zamanda bu tanım, gücün kaba güç olmaktan çıkması ve ilkenin, otoritenin, yasanın üstünlüğünün kabul edilmesi anlamına gelir (Akal 1999: 49).

Eğer siyasi iktidar iki taraflı bir ilişkiyi ifade ediyor ve bu çerçevede yönetilenlerin rızası devreye giriyorsa o zaman siyasi iktidar yerine “iktidar ilişkileri” deyimini kullanmak daha doğru olacaktır. Bu bağlamda iktidar ilişkisi, kurallara uyulmasını sağlayanlar ile kurallara uymak zorunda olanlar arasındaki güç ilişkisidir. Elbette kurallara uyulmasını sağlamak, baskıyı zorunlu kılar. Fakat bu, iktidarın sadece bir unsurudur. Bunu, rıza unsurunun izlemesi ve baskıyı meşru baskıya dönüştürmesi gerekir (Akal 1999: 49-50). Böyle bir ilişki, en ilkelinden en modernine kadar bütün toplumlarda görülür. Kimi kültürlerin, yalnızca modern toplumlara benzemedikleri için siyasi iktidardan yoksun olduklarını öne sürmenin bilimsel bir yaklaşım olmadığını söyleyen Clastres, Amerikan yerli toplumlarını örnek göstererek arkaik olsun olmasın, tüm toplumların siyasi bir yapı ortaya koyduklarını ve bu bağlamda siyasi iktidarın toplumsal yaşamın özünden kaynaklanan bir zorunluluk olduğunu belirtir (Pierre Clastres 1991: 17-21).

Demek ki, nerede bir toplum varsa, orada bir siyasi iktidar ilişkisi vardır. Çünkü “sosyalliğin ortaya çıktığı her yerde kurallar ve kurallara göre davranma zorunluluğu saptanmıştır. En basitinden en karmaşığına kadar her sosyal düzenlemede, toplumun üyeleri kurallara itaat eder ve bunlara uymayanlar cezalandırılır. Kuralların varlığı ve bunlara boyun eğme yükümlülüğü, boyun eğme aynı zamanda rıza ile donatıldığında, ortada bir siyasi iktidar ilişkisinin bulunduğunu gösterir. Başka bir deyimle, ilk kuralla belirlendiğı için toplum adını hak eden her düzenleme, mutlaka siyasi iktidar ilişkisi içeren bir yapılanmanın ifadesidir. Bu anlamda her toplum, siyasi iktidarlı ve siyasi toplumdur. Yalnızca söz konusu siyasi iktidar ilişkisinin niteliğı, toplum tipi değıstikçe onunla birlikte değışir. Her sosyal tipe özgü bir siyasi iktidar tipi vardır...” (Akal 1999: 48). Hemen ifade etmek gerekir ki bu yaklaşım, iktidarı sosyal alana dönüştürürken siyasi iktidarı devletle özdeşleştiren yaklaşımları devre dışı bırakır. İktidar ilişkilerinin sadece devlet çerçevesi içinde mevcut olabileceğini ileri sürmeyi gerçeklere aykırı bulur.

1.3. Siyasi Muhalefet

Muhalefet genel olarak “bir görüşe, bir tutum ve davranışa karşı olma, uymama”, “karşıtlık”, “başka türlü olma” gibi temelde aynı anlamı içeren farklı ifadelerle açıklanırken; bu şekilde hareket edenler için muhalif kelimesi kullanılır (Turgut 1984: 3). Arapça kökenli olan ve “h-l-f” kökünden türeyen (Mutçalı 1995: 244) muhalefet teriminin siyasi karşılığı için Arapça’da “mu’ârada” ifadesi kullanılmaktadır (Ardoğan 2004: 172). Mu’arada kelimesi, Arapçada ki özgün bir kökenden tüerken Batı kültürünün etkisinde kalarak gelişim göstermiştir. Sonuç olarak bu kelime İngilizce “opposition” sözcüğünün anlamını da kendi yapısıyla birleştirmiş ve özellikle siyaset alanında onun tercümesi olmuştur (Yazıcıoğlu 2017: 4).

Muhalefet, toplumun en temel birimi olan aileden başlamak üzere sosyal hayatın her döneminde görülen insan doğasının ayrılmaz bir parçasıdır. Çünkü muhalefetin kökeninde sosyo-ekonomik çıkar ya da yalnız değer çatışmalarına dayanan görüş ve tutum farklılıkları vardır. Bu farklılıkların ortaya çıkabilmesi için iki kişinin varlığı

yeterli olmaktadır. Muhalefet, bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasında önemli bir pozisyona sahip olduğu gibi bireylerin kendi geleceğini belirleme hakkının bir açılımı; siyasi, sosyal ve kültürel hayata bireysel veya kolektif olarak katılma hakkının da bir uzantısıdır (Yüksel 2007: 63).

Muhalefet kavramı, yalnız fikir anlaşmazlığı ile sınırlı olmayıp bu anlaşmazlık sebebiyle eylem şeklinde ortaya çıkan hareketleri de kapsamaktadır. Dolayısıyla muhalefet kavramı, hem düşünsel açıdan olumsuz bir eleştiriyi ve karşı olmayı; hem de bunu uygulamada gerçekleştirmeyi sağlayacak hareketleri ifade etmektedir (Turgut 1984: 3-4).

Siyasi muhalefet, muhalefet kavramının siyasi açıdan ele alınmasını içermektedir. İki kavram, genel olarak insanlar tarafından tam olarak ayırt edilememektedir. Siyaset kavramının toplumun her alanında yaygın olması ve toplumla karşılıklı etkileşimde bulunması, genel olarak muhalefet kavramının siyasi olarak ele alınmasına yol açabilmektedir.

Siyaset bilimi literatüründe, siyasi muhalefet kavramının iki anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. İlk anlamı, genel muhalefetin siyasi içeriğe dönüşmüş şekliyle ele alınıp farklı düşünce ve menfaatleri temsil eden partilerin, siyasi iktidarın politikalarına veya faaliyetlerine karşı durmalarını içermektedir. İkinci anlamı ise siyasi olarak karşı çıkışı yapan partileri ifade etmektedir (Turgut 1984: 4).

1.3.1. Siyasi Muhalefet Türleri

Siyasi muhalefet üçlü bir ayrıma tabi tutulur. Bunlar; anayasal-anayasal olmayan, yapısal-yapısız olmayan ve parlamenter-parlamento dışı muhalefet şeklinde incelenebilir (Turgut 1984: 10).

1.3.1.1. Anayasal-Anayasal Olmayan Muhalefet

Anayasal muhalefet, mevcut anayasaya uygun olarak oluşup anayasal sınırlar içinde yapılırken; anayasal olmayan muhalefet, anayasaya aykırı şekilde oluşan ve yürütülen muhalefettir (Tunç 1997: 10). Anayasal muhalefet, çoğunlukla mevcut olan sistemin açıkça veya üstü kapalı olarak kabul edilmesi halinde söz konusu olur (Yazıcıoğlu 2014: 29). Farklı toplumsal yapıların farklı koşulları bulunduğu bir muhalefet hareketinin anayasal olup olmadığının tespiti, kendi hukuk düzeni göz önünde bulundurularak yapılmalıdır (Turgut 1984: 10).

Anayasal muhalefet anlamına gelen diğer bir kavram sadık muhalefettir (Turgut 1984: 10). Sadık muhalefetin önerdiği değişimler sistemle uyumludur ve anayasal kurallar içindedir. Bunun yanında sadık muhalefet, demokratik değerlere, hukuk kurallarına ve hukukun üstünlüğüne bağlı olduğundan demokrasiler için merkezi bir görev ifa eder ve toplumun denge mekanizması olur. Muhalefet eğer sisteme sadık değilse diğer bir deyişle temel ilkelere karşysa siyasi uzlaşmayı reddederek siyasi sistemin değişimini savunur (Turgut 1984: 12). Anayasal muhalefet, siyasetin evcilleştirilmesini gösterir. Muhalefet, eleştiride bulunurken siyasi hükümete engel teşkil etmemeli; vazifesini yaparken yıkıcı değil, yapıcı olmalıdır.

1.3.1.2. Yapısal-Yapısal Olmayan Muhalefet

Bir muhalefet oluşumu, mevcut siyasi yapıda ve sosyo-ekonomik düzende herhangi bir değişiklik yapma amacı taşıyorsa yapısal muhalefet olarak tanımlanır. Bu muhalefet türünün kapsamına hem mevcut toplumsal yapıda yalnızca siyasi veya sosyo-ekonomik nitelikte birtakım yenilikler yapan muhalefet hem de mevcut yapıyı tamamen yıkıp yerine yeni bir yapı oluşturmak isteyen muhalefet girer (Turgut 1984: 13).

Yapısal nitelikteki muhalefet, içinde yer aldığı siyasi sistemi tanımayı reddederek ya devrimle ortadan kalkmış siyasi sistemi tekrar oluşturmayı kendisine hedef alır ya da gelecek için daha iyi olacağını kabul ettiği siyasi sistemi kurma çabası gösterir. Bu sebeple sistemi değiştirmek ve değişiklik taleplerini göstermek için geniş

çaplı eylemler yapmayı göze alabilir. Yapısal muhalefet, siyasi partiler tarafından yapılabileceği gibi ulusal ve dinsel kimliklerinden dolayı içinde buldukları devleti reddeden gruplarca da ortaya konabilir. Böyle düşünen gruplarca yapılan yapısal muhalefet, bu kitlelere yeterli düzeyde özerklik verilmemesi ya da federasyonlu devlet sisteminde federe devletlerin haklarının yeterli biçimde güvence altına alınmaması gibi durumlarda söz konusu olmaktadır (Turgut 1984: 13).

Yapısal muhalefet, Avrupa'da faşist partilerin popüler hale gelmesiyle birlikte özellikle Birinci Dünya Savaşını takip eden dönemde etkisini hissettirmiştir. Bu yapıdaki muhalefet hareketleri ilerleyen yıllarda açık ve görünür şekilde parlamenter demokrasiye son verilmesini savunmuşlardır. Bu çabalarının sonucunda bazı ülkelerin hükümetlerinde iktidarı geçici de olsa elde etmeyi başarmışlardır.

Yapısal olmayan muhalefetin amacı ise ya hükümet politikasında değişiklik ya da hükümet değişikliğidir (Turgut 1984: 14). Bazen de her ikisini birden gerçekleştirmektir. Bu amaçları gerçekleştirecek olanlar özellikle iktidarı elde etmeye odaklanmış siyasi partiler ve iktidarın politikalarına kendi menfaatleri doğrultusunda etkide bulunan baskı gruplarıdır (Yazıcıoğlu 2014: 30).

1.3.1.3. Parlamenter Muhalefet - Parlamento Dışı Muhalefet

Parlamenter ve parlamento dışı muhalefet ayrımı yapılırken ve bu kavramlar açıklanırken iki farklı kıstas göz önünde bulundurulmaktadır. Doktrinde yazarların bir kısmı, muhalefetin parlamentoda temsil edilip edilmediğini bir ölçüt olarak ele alıp bu ayrımı parlamento içi-parlamento dışı muhalefet şeklinde yaparken; diğer bir kısmı, muhalefetin kim tarafından gerçekleştirildiğini bir hareket noktası olarak belirleyip parlamenter-parlamento dışı muhalefet şeklinde bir ayrım yoluna gitmiştir (Turgut 1984: 14).

Tunaya, muhalefetin parlamentoda temsil edilip edilmediğine vurgu yapmış ve parlamentoda temsil edilen iktidar olamamış siyasi partiler ve gruplar ile bağımsız milletvekillerini parlamento içi muhalefetin öğeleri olarak kabul etmiştir. Bu anlamda

seçimlerde başarılı olamamış veya seçimlerden sonra kurulmuş, dolayısıyla parlamentoda temsil edilmeyen muhalefet partileri ise parlamento dışı muhalefetin kapsamı dâhilindedir (Tunaya 1982: 368).

Turgut'a göre ise bu ayırımın yapılmasında dikkate alınması gereken nokta, muhalefetin siyasi partilerce gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğidir. Yasal olarak var olan siyasi partilerce yapılan muhalefet, parlamenter muhalefet olarak nitelendirilirken; siyasi partiler dışındaki güçlerce yapılan muhalefet, parlamento dışı muhalefet olarak ifade edilir. Bu doğrultuda parlamentoda temsil edilmeyen siyasi partiler de parlamenter muhalefetin ögesidir (Turgut 1984: 15).

Görüldüğü üzere her iki görüş de parlamentoda kendisine yer bulan muhalefet partilerinin konumu -ister parlamento içi isterse de parlamenter muhalefet olarak ifade edilsin- ile ilgili olarak uyumluyken; parlamentoya giremeyen siyasi partilerin durumu konusunda ayrılmaktadır. Bu çalışmada, parlamenter-parlamento dışı muhalefet ayrımı yapılarak Turgut'un konuyu ele alış yöntemi benimsenecek ve parlamentoda yer alması bile siyasi partiler, parlamenter muhalefet kapsamında değerlendirilecektir. Böyle bir yol izlenmesinin iki nedeni vardır:

Birincisi, parlamenter muhalefet ile parlamento dışı muhalefet arasındaki en önemli fark, parlamenter muhalefetin siyasi partilerce yerine getirilmesidir (Turgut 1984: 15). Nasıl ki parlamentoda muhalefet konumunda olan siyasi partilerin temel amacı iktidarı elde edebilmek veya hiç değilse iktidar ortağı olabilmekse (Tunç 1997: 11) parlamentoda bulunmayan siyasi partiler için de aynı amaç söz konusudur. Çünkü bir siyasi partinin kuruluşunda, iktidarı elde etme amacı ve bu amaca ulaşmak için de bir teşkilata sahip olma gerçeği bulunmaktadır (Çam 1977: 166). İktidarın politikalarını eleştirmek ve iktidara alternatif olmak, parlamentoda olsun ya da olmasın, muhalefet partilerinin geleneksel fonksiyonlarındanır (Çam 1977: 167). Örneğin seçim barajı olan bir ülkede barajı aşır parlamentoya giren ve barajın altında kalır parlamentoya giremeyen iki siyasi parti düşünelim. Bu iki parti arasındaki en önemli fark, parlamentoda olup olmamalarıdır. Bunun dışında, parlamentoda olmayan parti de iktidarın faaliyetlerini eleştirir alternatif politikalar üretebilir ve hatta bu politikalar

iktidarca değerlendirilebilir. Bu nedenle parlamentodaki muhalefet partileri gibi bir görev ifa eden bir siyasi parti, sırf parlamentoda bulunmuyor diye parlamento dışı muhalefetin unsuru sayılmamalıdır.

İkincisi, parlamento dışı muhalefet odakları, kendilerini iktidara alternatif olarak görüp onunla kanuni sınırlar içinde iktidar yarışına giremezler (Turgut 1984: 15). Çünkü bir hukuk devletinde bu görevi, siyasi partiler ifa eder. Daha önce belirtildiği üzere parlamentoda bulunmayan siyasi partilerin de nihai hedefi, diğer partilerle rekabet ederek iktidarda kendisine yer bulabilmektir. Bu sebeple parlamentoda bulunmayan siyasi partiler, iktidar yarışına girme amacı olmayan parlamento dışı muhalefetin aktörleriyle aynı konumda değerlendirilmemelidir.

1.3.2. Siyasi Muhalefetin Önemi ve İşlevi

Siyasi muhalefet, çağlar boyu iktidar kavramıyla birlikte değerlendirilmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında muhalefetin, iktidarın alternatifi ve siyasi sürecin bir parçası olarak görülmesi etkili olmuştur. İktidar karşısındaki bu konumu, siyasi muhalefetin önemini artırmakta ve bazı görevler yüklemektedir. Kuşkusuz bunlardan en önemlisi, siyasi muhalefetin iktidarın eylemlerini sınırlayıcı bir misyona sahip olması ve onun anayasal çizgiden sapmasını engellemesidir (Heywood 2006: 214). Muhalefetin iktidarı sınırlaması, siyasi rejimin istikrarı açısından önem taşır ve siyasi rejimin devamlı olmasını garanti eder (Tunaya 1982: 351). Bu açıdan güçlü muhalefet, siyasi rejimin sigortası anlamına gelir (Arslan 2009: 5).

Siyasi muhalefet, içinde bulunduğu ülkenin vatandaşları ve toplum bakımından da önem arz eder. Bu yönüyle siyasi muhalefet, kamuoyunu aydınlatır ve vatandaşların siyasi konulara ilgi duymasına aracı olur (Tunaya 1982: 351). Vatandaşları bilgilendirerek onların siyasileşmesini ve siyasi konulara aktif olarak katılmasını sağlar. Diğer yandan siyasi muhalefet, toplumsal meselelerde kamuoyu oluşturma gücünü kullanarak halkın memnuniyetsizliklerinin ve isteklerinin dile getirilmesine yardımcı olur (Tunaya 1982: 352). Siyasi muhalefetin bu yönü, siyasi düzende iktidarda temsil edilmeyenler bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü bu kişiler, zaman içinde

kendilerini değersiz ve dışlanmış hissedebilmektedirler. İşte bu noktada siyasi muhalefet, iktidarla aynı görüşü paylaşmayanların taleplerine sözcülük etme ve düşüncelerini iletme işlevi görerek toplumun denge mekanizması olmaktadır (Komsuoğlu 2008: 9).

Siyasi muhalefet kurumları, belirttiğimiz görevleri yerine getirirken belli bir sorumluluk bilinci taşımalıdır. Çünkü bugünün muhalefeti, yarının iktidarı olabilir (Tanilli 2000: 43). Demokrasilerde siyasi iktidarın değişebilir olması, her muhalif oluşumun, günün birinde karar alma mekanizmasında rol sahibi olabileceğini göz önünde bulundurarak hareket etmesini gerektirmektedir (Komsuoğlu 2008: 9)

1.4. Siyasi Partiler

Siyasi partiler, modernleşmenin birer kurumu olarak ortaya çıkmışlardır. 1800'lü yılların başından itibaren siyasi partilerin temelleri sayılabilecek kurumlar, görünürlük kazanmaya başlamıştır. Siyasi partilerin temelleri olarak görülebilecek olan parlamento içindeki grupları, parlamento dışındaki gruplar izlemiştir. Parlamento dışındaki grupların siyaset ve temsil mücadelesi, genel ve eşit oy ilkesinin kabul edilmesinde önemli derecede etken olmuştur. Genel ve eşit oy ilkesinin kabulü de siyasetin tabana yayılmasını sağlamasına bağlı olarak siyasi partiler açısından demokrasi ve kitleselleşme ilişkilerini ortaya çıkarmıştır.

Siyasi sürecin en önemli unsurlarından birisi şüphesiz siyasi partilerdir. Kapani, iktidar ilişkileri ve karar alma süreçleri bakımından siyasi partilerin varlığını incelediği çalışmasında; siyasi sistemin karakteri ve niteliği ne olursa olsun demokratik, otoriter veya totaliter-çağdaş devletlerin hepsinde partilerin önemli rol oynadıklarını söyler (Kapani 2004: 159). “Siyasî Parti” kavramı, Türk Dil Kurumu sözlüğünde, “politik hayatın en önemli ögesi olan ve belli bir siyasî görüşü temsil eden parti, siyasal parti” anlamında geçmektedir. Farklı bir anlamda ise siyasi partiler; bir program etrafında toplanmış, siyasi iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacı güden, sürekli bir teşkilata sahip kuruluşlardır (Kapani 2004: 160).

1.4.1. Siyasi Partilerin Teşkilat Yapısı ve Unsurları

Siyasi partilerin siyasi erki elde etmede dayanak noktalarını, sahip oldukları teşkilatları oluşturmaktadır. Bir siyasi parti teşkilatının, tüm ülkede yaygın olması beklenir. Siyasi partiler, sahip oldukları teşkilatları aracılığıyla kendilerine destek ararlar. Teşkilatlar, aday belirleme sürecinden partilerin seçimlere hazırlanmalarına, seçmen desteğinin sağlanmasına kadar siyasi partilerin dayandıkları yapılardır. Siyasi partilerin teşkilatları ne derece yaygınlaşmışsa, güçleri de aynı derecede artmıştır.

Siyasi partilerin etkinliği ve başarısı, teşkilatın çalışmasına bağlıdır. Siyasi partinin başarısı, genel merkezin oluşturduğu genel politikalar ve parti programı ile birlikte örgütün¹ bu genel doğruları yaşamın her alanında pratiğe aktarması, örgütün genel durumlara karşı özel tavır ve eylemler ortaya koymasına bağlıdır (Cem 2011: 101). Teşkilatın varlığı ve işlevselliği, bu anlamda önem kazanmaktadır. Siyasi partilerin sahip olduğu teşkilatlar, yerel düzeyde partinin seçmene ulaşabileceği temel kanallardan birisi olmaktadır.

Siyasi parti; ülke genelinde teşkilatlanmış olan, toplumda siyasi destek arayan, bu amaçla çalışmalar yürüten bir teşkilat olarak karşımıza çıkmaktadır (Çam 2005: 146). Siyasi anlamda teşkilata sahip olmayan veya teşkilatlanması zayıf olan bir parti, parti adını taşısa dahi siyasi parti olarak kitlelerin desteğini kazanamayabilir. Çünkü teşkilatlar, siyasi partilerin dayandığı ve siyasi partiyi oluşturan asli unsurlardan birisidir. İktidar konusunda taleplerini ve toplumsal alandaki desteklerinin temellerini, siyasi partilerin teşkilatları oluşturmaktadır. Siyasi partiler sahip oldukları teşkilatlar sayesinde, kitleleri siyasete yönlendirip taraftar toplayabilirler.

Siyasi partileri oluşturan unsurlar, partilerin temellerini oluşturmaktadır. Partiyi oluşturan unsurların işlevselliği, siyasi partinin faaliyetlerini yürütmesinde birinci dereceden etkilidir. Siyasi partiyi oluşturan unsurların bir kısmını beşeri faktörler

¹ Parti teşkilatı kavramı ile parti örgütü kavramı eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

oluştururken bir kısmını da siyasi partilerin yapısal unsurları oluşturmaktadır. Siyasi partiyi oluşturan beşeri unsurları; üyeler, seçmenler, delegeler, liderler gibi kavramlar oluşturmaktadır (Delibaş ve Yiğit 2005: 205-209). Partiyi oluşturan bu unsurların işlevsel bir şekilde bir araya gelmesi, siyasi partilerin kitlesel destek kazanmalarında önemli ölçüde etkilidir. Siyasi partilerin önemli unsurları arasında yer alan beşeri unsurları, bireylerin ideolojik ve kişisel özellikleri şekillendirmektedir.

1.4.2. Siyasi Partilerin İşlevleri

Demokrasiler için önemli bir kurum olan siyasi partiler, öncelikli hedef olarak iktidar olmayı planlar. Siyasi partilerin içinde, iktidar olma niyeti taşıyan kişiler bir araya gelir. Siyasi partiler, halkın desteğini elde etme yolunda çalışmalar yapar. Bu yönden başarılı olabilmeleri için halkın menfaatlerine yönelik politikalar yapmaları gerekmektedir. Toplumda var olan farklı gruplar, bu yapının temelini oluştururken ilerleyen süreçle beraber genel ve eşit oy ilkesinin kabul görmesiyle, toplumsal bir hal almaktadır. Bu toplumsal hal alma durumu, siyasi partilerin seçmenin menfaatlerini koruma ve seçmen tarafından desteklenme durumunu meydana getirmektedir.

Siyasi partiler, kendi düşüncelerini topluma yayma ve bu hedefle çalışmalar yaparak toplumdaki farklılıkları azaltmaya, birbirine yakın menfaatlere sahip grupları bir araya getirmeye ve ülkedeki farklı toplulukları belirli büyük gruplar haline getirmeye çalışırlar (Kapani 2004: 166). Siyasi partilerde var olan bu hedef ve yapı bütünlüğü, başarılı olmalarında büyük etkindir.

Siyasi partiler, demokratik sistemin varlığını gösteren güçlü bir unsurdur. Bu kurumlar, halk temsili yanında sistemin değişmez bir üyesi haline gelmiştir. Modernleşen dünyada, siyasi partilerin olmadığı bir sistemin varlığından söz edilemeyebilir.

Siyasi partiler genel olarak siyasi sistemin işleyişiyle ilgili faaliyetleri sırasında toplum ile iktidar arasında aracı görevi üstlenirler. Siyasi partilerin işlevleri, toplumdaki dar gelirli bireylerin desteklenmesinden ulusal dış politikaların belirlenmesine ve

uygulanmasına kadar çok çeşitli konuları kapsamaktadır. Siyasi partilerin temel işlevleri; ülkeler arasındaki siyasi, kültürel, ideolojik, sosyo-ekonomik farklılıklara rağmen benzerlik göstermekte olup en temel işlevi, bireylerin siyasi katılımına aracı olmaktır (Karakoç 2017: 23-24).

Siyasi partiler bir amaç için kurulurlar. Bu partiler, toplumda bazı fonksiyonları icra ettikleri sürece var olurlar. Varlık sebebi ortadan kalkan partiler, tabanını kaybeder ve siyasetten çekilmek zorunda kalır. Kapani, siyasi partilerin fonksiyonlarını şöyle sıralamıştır:

- Siyasi partilerin işlevleri, diğer topluluklardan farklılık gösterir,
- Toplumdaki çeşitli çıkarların ve istemlerin birleştirilmesini ve kanalize edilmesini sağlar,
- Siyasi partiler hemen hemen bütün rejimlerde halk kitleleri ile iktidar arasında vazife görürler,
- Siyasi partiler; siyasi personelin, yönetici kadroların ve liderlerin seçilmesini sağlar,
- Siyasi partiler iktidara geldikleri zaman, devletin siyasal karar organları içinde temel bir role sahip olurlar (Kapani 2004: 165-166).

Siyasi partilerin temel özelliği, siyasi iktidarı belirli bir politika ekseninde halk desteğini alarak teşkilatlı bir yapı ile elde etmektir. Ortak olarak vurgulanan nokta, iktidarın demokratik usullerle elde edilmesi gagesidir. Bu nokta, bu kurumları siyasi faaliyet içerisinde olan diğer yapılardan ayırmaktadır. Sebebi, diğerlerinden farklı olarak iktidarı elde etmek istemesidir. Siyasi partiler, iktidarı elde etmek için mücadele verirken ülke genelinde teşkilatlara ihtiyaç duyar.

Siyasi partilerin menfaatlerini temsil ettiği toplumsal bir grup vardır. Bu kurumların var oluş sebebi, bu gruplardır. Siyasi partilerin toplumsal kesimler içerisinde belli bir tabana dayandıkları dile getirilebilir. Siyasi partiler, ülke içinde var olan farklı gruplar veya sınıfların iktidar mücadelesini verdikleri araçlardır. Siyasi partiler, toplumda var olan grupsal rekabetleri yansıtan araçtır (Tanilli 2000: 215).

Siyasi partiler, temsilcisi oldukları sınıfın hedefleri ve beklentilerine göre politikalarını yapmaktadır. Bu kurumların sağlıklı bir eylem gerçekleştirebilmeleri, ülke genelinde teşkilatlanmaları ile ilgilidir. İhtiyaç duyulan teşkilatlanma, partiye katılma niyeti taşıyan seçmenlerle ilişkilidir. Bu kurumlardan seçmenlerin beklentileri ve partiye katılım düzeyleri, parti ile tabanı arası bağlılıkta önemli unsurdur.

Siyasi partiler, üyelerini bir araya getiren ideolojik kimlik ve aynı siyasi tercihe sahip bireylerden oluşur. Tarihsel geçmişi itibarıyla “yeni” sayılan siyasi partiler, Batıdaki siyasetin modernleşmesinin sonucudur. Tarihte, iktidarı elde etme gayesi taşıyan ve sahip olduğu iktidarı korumaya çalışan siyasi birlikler, her dönemde görülmüştür. Günümüzde, siyasi partilerin geçmişe bakarak daha farklı siyasal birliktelikler meydana getirdikleri görülür. 19. yüzyılın başlangıcında görülen bu kurumların ilk örnekleri, o dönemde üretim ilişkileri tarafından belirlenirken buna paralel iktidarı elde etme amacıyla da rekabet etmişlerdir (Aydoğan 2006: 155).

Siyasi partiler, yurttışa ve ülkeye yönelik politikalarında bir yönetim vaadinde bulunurlar. Siyasi partilerin vaatlerinde, seçmenlerin istek ve taleplerine yönelik idealler yer alır. Siyasi partilerin seçmenlere sunmuş oldukları vaatleri, tabanları oluşturmalarında etkili ve önemli unsur olmuştur. Seçmene sundukları vaatler, bir siyasi partiden diğere farklılık gösterebilir. Fakat tüm siyasi partilerde ortak olan, seçmenin karşısına ideal bir proje ile çıkmalarıdır. Siyasi partiler, ulusal bilincin güçlendirilmesinden sınıflara ve dine yaklaşıma kadar, farklı konularda farklı düzeylerde değerlere sahiptirler (Gündüz ve Gündüz 2005: 111-112). Bunun yanı sıra siyasi partilerin üyelerinin beklentisi ve gayesi; seçmenlerde uyandırdıkları ilgi sayesinde, siyasi katılmanın sağlanmasında önemli işleve sahip kurumlar olarak görülebilir. Kalaycıoğlu’na göre siyasi partiler, bu bağlamı çerçevesinde düzenli bir biçimde kamu desteği sağlayarak siyasi liderlik statüsü kazanabilecek olan adayları tescil eden, onların seçime katılmasını ve seçilmesini sağlayacak biçimde faaliyet gösteren bir örgüttür (Kalaycıoğlu 1984: 333).

Siyasi partilerin siyasette ve toplumda, farklı politika ve duruş sergilemeleri, dayandıkları toplumsal kesim ile ilgilidir. Siyasi partilerin teşkilatları ve üyeleri, kendilerine destek veren toplumsal kesimlerle ilişkiyi belirleyen unsurdur. Bu durumda modern zamanın siyasi yaşamında bireyin, devletin ve siyasetin ilişkisinin, siyasi partiler olmadan yürütülemeyeceği dile getirilebilir.

1.4.3. Siyasi Parti Tipolojileri

Siyasi partiler farklı yönlerden birbirinden ayrılır. Bunlar arasında ideoloji, örgüt yapısı, toplumsal tabanı gibi etmenler vardır. Siyasi partilerin ayrımları üzerine yapılan çalışmalardan en çok bilinenlerin başında, Maurice Duverger ve Sigmund Neumann'ın yaptığı parti tipolojileri ayrımı gelmektedir. Bu doğrultuda bizde ele alırken Duverger'in ve Neumann'ın ayrımına göre ele alacağız.

Duverger, 1951 yılında yaptığı parti tipolojisi ayrımında iki çeşit partiden söz etmektedir. Birincisi kadro partileri, ikincisi kitle partileridir. Partiler arasında ayrımı belirten temel etmen, yapısal farklılıklardır. Kadro partileri, Batı demokrasisinde iktidar çekişmeleri bağlamında ilk örnekleri görülen parti çeşididir. Üye sayılarını artırmak noktasında bir çalışma içine girmezler. Bu partiler için önemli olan nitelikli olmalarıdır. Genellikle maddi durumu iyi olan, çevresinde saygı duyulan ve belirli bir kitlesi olan kişileri bir araya getirmeye çalışırlar. Böylelikle partiye maddi olarak kaynak sağlanmaya ve oy kazandırmaya çalışılmaktadır. Seçim zamanları özellikle aktif oldukları dönemlerdir (Duverger 1970: 80).

Kadro partileri, genel oy ilkesi kabul edilmeden önce ortaya çıkmış olan eski tip partilerdir. Kitleleri örgütlü hale getirme ve üye sayılarını artırma, ilk dönemlerindeki hedeflerinde görülmemiştir. Ülkelerin zamanla siyasi demokrasi açısından gelişmeler göstermesiyle, bu partilerin de kitle partileri gibi tabanını genişletme yönünde adımlar atmaya çalıştıkları görülmüştür. Bu parti tipinde, partinin genel merkezi ile seçim çevrelerindeki örgütler arasında ilişki zayıf kalmış ve genel merkezin otorite kurması zor olmuştur. Bu tip partilere Batıda örnek olarak muhafazakâr ve liberal partiler verilebilir (Duverger 1970: 80).

Kitle partileri, yirminci yüzyılın başında ortaya çıkmış partilerdir. Kitlelerin oy hakkına kavuşması, bu partilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu partilerin, Sosyalist hareketlerin başlangıç sürecinde etkisi olduğu söylenebilir. Kitle partilerinde, üyelik kavramı ve üye sayısının artışı önemli görülmüştür. İlk zamanlarda üye kazanma, mali açıdan bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Kadro partilerindeki sermaye gücünün kendilerinde olmamasından dolayı üye sayısı ve toplanan aidatlar, bu partiler için büyük önem arz etmiştir (Duverger 1970: 79). Kitle partileri, üyelerini siyasi yönden önemserler. Üyelerini bilinçli hale getirmek için eğitimler yaparlar ve faaliyet ortaya koyarlar. Bu partilerin faaliyetleri, seçim dönemlerine özgü değildir. Merkezîyetçi bir yapı hâkimdir ve disiplinlidirler. Duverger bu partileri, üyeleri olmadığında öğrencisiz köye benzetmektedir (Duverger 1970: 79).

Duverger, bu iki parti ayrımının yanında zamanla yaptığı çalışmalarda ara parti kavramına da değinmiştir. Ara partileri ikiye ayırmıştır: Dolaylı ve az gelişmiş ülkelerin partileri. Dolaylı partiler, kolektif üye yapısına sahip olan partilerdir ve sendikalar, kooperatif gibi yapılardan oluşur. İngiliz İşçi Partisi bu tipe örnek verilebilir. Az gelişmiş ülke partileri de özellikle Afrika kıtasında ortaya çıkan, kendilerine özgün bir yapıda olan ve ülkelerinin yapılarını yansıtan partilerdir (Kapani 2004: 172).

Neumann'ın parti tipolojisi ayrımında ise bireysel temsil partileri ve sosyal bütünleşme partileri vardır. Bireysel temsil partileri, sınırlı katılma işleyişi ile faaliyetlerine sadece seçim dönemlerinde devam etmektedir. Bireysel temsil partileri, ideoloji ve disiplin yönünden zayıf, üyelerinin aktif olmadığı bir yapıya sahiptir. Bu partilere örnek, ABD'deki Demokrat ve Cumhuriyetçi Partileridir. Sosyal bütünleşme partileri, kitle hareketlerinin ve siyasal katılmanın genişlemesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bütünleşme partileri, üyelerini ideolojik ve örgütsel bir çatı altında toplayan, onlarla düzenli ilişkiler kuran, onların sosyal hayatlarıyla yakından ilgilenen partilerdir. Oy desteği, belirli bir sosyal tabana dayanır. Bu partiler, demokratik bütünleşme ve toptan (total) bütünleşme olarak ikiye ayrılır. Demokratik bütünleşme partilerinin ilk örnekleri, Kara Avrupası Sosyalist partileridir. Toptan bütünleşme partileri ise örgütlerin üyeler üzerinde davranışları düzenleme ve kontrol yetkisine sahip olduğu partilerdir. İlk örnekleri, Komünist ve Faşist partilerdir (Kapani 2004: 172-173).

II. BÖLÜM

2. 1950'DEN 2015'E MUHALEFETTE CHP

2.1. Muhalefet Yılları ve Ordu Darbesi

1923 yılından itibaren Türkiye'de süregelen Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tek parti iktidarı, 14 Mayıs 1950'de gerçekleştirilen seçim ile birlikte sona ermiştir. Muhalefete düşmüş bir CHP lideri olarak İnönü, 27 Mayıs 1950'de ilk konuşmasını "Parti Divanı" toplantısında partililere yapmıştır. Konuşmasında demokrasi kavramı üzerinde durmuştur. İnönü, partililerinden taşradaki parti örgütlerine² ve partinin destekçisi kitlelere ulaşmalarını, demokratik sistemin içerisinde olağan bir durum olarak seçimlerin kaybedilmesinin olduğunu ve kabul edilmesi gerektiği yönünde uyarılarda bulunmalarını istemiştir (Kili 1976: 110-111).

Örgütler üzerinden halka ulaşılması gerektiği yönünde uyarılar, partiyi halk ile buluşturma noktasında önemli bir gelişme olarak görülebilir. Halkın desteğinin alınmasının seçimler noktasında önemi, seçim sonuçları ile beraber ciddi şekilde anlaşılmıştır. Desteği kazanmak ise partinin birtakım değişimlere ihtiyacı olduğunu göstermiştir. CHP'nin seçmen olarak halkın farkına varmasını seçimler sağlamıştır (Bila 2008: 123).

² Cumhuriyet Halk Partisi parti teşkilatı kavramı yerine parti örgütü kavramını kullanmaktadır.

CHP'nin 1950 yılıyla beraber, kongreleri düzenli olarak yapılmış ve kongrelerde yerel örgütlere ağırlık verilmeye başlanmıştır. Yerel parti örgütlerinin ön plana çıkarılması ile beraber bu örgütler, sorumluluk alabilen ve bu konuda kendisini hak sahibi olarak gören bir parti yapısını ortaya çıkarmıştır (Güneş-Ayata 1992: 79).

CHP, bu dönemde Demokrat Parti'nin (DP) bazı uygulamalarına karşı muhalefeti sert bir şekilde göstermiştir. Bunlar; devlet tarafından Halkevleri ve Halkodalarını özel statüsünden kamu statüsüne alma, partinin sahip olduğu gayrimenkullere el koyma gibi uygulamalardır. CHP tarafından Halkevleri ve Halkodaları, kamu hizmeti sağlayan kuruluşlar olarak değerlendirilmiştir. Bunların devlet bünyesine alınarak işlevinin zayıf hale getirilmesi, halkın menfaatine karşı bir gelişme olarak algılanmıştır (Tuncay 1989: 179).

1950'li yılların ortalarından itibaren CHP, iktidarın politika ve uygulamaları karşısında gerçekleştirdiği politikalarını, somut projelerle desteklemeye başlamıştır. CHP, 1957 genel seçimlerinde seçmenin karşısına yeni bir söylemle çıkmıştır. Parti seçim programında, daha önce dile getirilmeyen bazı politikaları dile getirmiştir. Bunlar; demokratik olmayan yasaların kaldırılması, sendikali işçilere grev hakkı, üniversitelere özerklik verilmesi gibi politikalarlardır. CHP'nin 27 Ekim 1957'de yapılan seçimlerde oy oranı %40 olmuş, seçim sonuçları da bu durumun karşılık bulduğunu göstermiştir. Partinin 1959 yılında gerçekleştirilen 14. Kurultayı'nda; Çift Meclis, hukukun üstünlüğü, planlı ekonomi, nisbi temsil sistemi, sosyal adalet ve güvence vb. konularındaki olumlu politikaları, iktidarın sert politikalarından memnun olmayan orta sınıfların ve aydınların desteğini görmüştür (Güneş-Ayata 1992: 80-81).

CHP'nin 27 Mayıs darbesine kadar muhalefette kaldığı sürede ortaya koyduğu politikalar, bir yandan hükümeti eleştirme üzerineyken diğer yandan halkın desteğini almaya yöneliktir. CHP, 1950'li yılların ortasından itibaren yeni projeler ortaya koyarak halkın desteğini artırmayı başarmıştır. 1957 yılında yapılan seçimlerde de bu durum, partinin oy oranlarında önemli bir artış sağlamıştır. Sürecin devamında partinin Anayasada değişiklik öngörüsü ile toplumdaki aydın ve orta sınıfların desteğini kazanması, 1960 yılındaki ordu darbesinin gerçekleşmesi ile seçimlerde görülememiştir.

2.1.1. “27 Mayıs” Darbesinin Etkileri

CHP'nin muhalefette güçlü hale geldiği dönemde, 27 Mayıs 1960 Darbesi yapılmıştır. CHP, darbeden önce gerçekleştirilen son genel seçim olan 1957 seçimlerinde, önemli görülebilecek bir sayı olan 173 milletvekili çıkararak Mecliste güçlü bir muhalefet imkânı elde etmiştir. Darbeden sonra CHP ile darbenin ilişkili görülmemesi için İnönü, darbe ile CHP arasına mesafe koymuştur. İnönü konuşmalarında, CHP'nin sürecin ne başlangıcında ne de içinde olmadığını dile getirmiştir (Kili 1976: 138). İnönü, bu söylemlerle darbe ile aralarında kurulabilecek ilişkileri engellemeye çalışmıştır. Ayrıca parti örgütlerinin de bu noktada daha dikkatli olmalarını amaçlamıştır.

İsmet İnönü, Meclisteki 16 Nisan 1960 tarihindeki konuşmasında, “şartlar tamam olduğu zaman, milletler için darbe meşru bir haktır” ifadelerini kullanmıştır (Toker 1991: 221). Yapmış olduğu bu konuşma ve darbe sonrasında CHP örgütü ve üyelerinin tavırları, partinin darbe ile ilişkilendirilmesine sebep olmuştur. CHP, İnönü ve yönetim tarafından yapılan açıklamalarla bu durumdan kurtulmaya çalışmışsa da çabalar yeterli olmamıştır. Parti ile darbeyi yapanlar; Kurucu Meclis'in meydana getirilmesinde, darbe idaresinin eylemlerinde ve Anayasa'nın hazırlanmasında bütün olarak görülmüştür (Kili 1976: 138).

CHP tarihi açısından önemli dönüm noktalarından ikisi; 1950 seçimleri ve 1960 darbesidir. Halkın oylarıyla 1950 seçimlerini kaybetmiş olan parti, günümüze kadar yapılan seçimlerde bir daha iktidar olma fırsatı elde edememiştir. 1960 darbesi ise parti açısından ordunun siyaset içerisinde her zaman göz ardı edilmemesine ve önemli görülmesine neden olmuştur. CHP, iktidar olamadığı süreçte, halktan oy alamama sebeplerini genel olarak anlamakta güçlük çekmiştir. “Klasik CHP” algısına göre halk ‘gerici’ydi, kendileri ise ‘ilerici’. Bu sebeple halk, hep gerçek olmayan söylemlere inanmıştır. CHP'nin karşısında yer alan gruplar, özellikle dini siyasete alet ederek halkı kandırmıştır (Çalışlar 2010, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/oral-calislar/chp-devlet->

partisi-olmaktan-cikabilir-mi-1028158/, 4 Kasım 2019’da erişildi). Bu durum, “Klasik CHP” algısı olarak günümüze kadar gelmiştir.

Darbe sonrası oluşturulan 1961 Anayasasının içinde, darbe olmadan önce CHP’nin programında yer alan ilkelerin yer alması, parti ile darbenin ilişkilendirilmesine kapı aralarken diğer taraftan da Anayasa ile beraber ortaya koyulan geniş hak ve özgürlükler çerçevesiyle siyasi örgütlenmelere de kapı aralanmıştır. Bu dönemle beraber; aydınların, öğrencilerin, sendikaların ve işçi sınıfının siyasi alanda bir bütünlük oluşturabilmeleri gerçeği ortaya çıkmıştır.

2.1.2. CHP’nin Koalisyon Hükümetleri

Siyasi sistem, 27 Mayıs 1960’ta gerçekleşen darbeden sonra bazı yasaklarla beraber yeniden düzenlenmiştir. Askeri yönetimin bir müddet ülkeyi yönetmesinden sonra, iktidara sivil yönetimin geçmesi ile ülkenin siyasal yaşamında daha önce var olmayan koalisyon hükümetleri dönemi başlamıştır. CHP, bu süreçte koalisyon hükümetlerinin de kurulmasında önemli bir görevi üstlenmiştir.

Darbeden sonra kurulan sivil hükümetlerde, CHP iktidar ortağı olarak yer almıştır. Darbeden önce CHP’nin hazırlamış olduğu politikalar, askeri yönetim eliyle uygulanmaya başlamıştır. CHP, darbeden bir yıl önce 1959 yılında gerçekleştirdiği kurultayında, darbeden sonra askeri yönetimin hazırlatacağı Anayasada var olacak düzenlemelerin bir bölümünü hazırlamıştır. 1961 Anayasasında yer alan Çift Meclis, Anayasa Mahkemesi ve planlama teşkilatı gibi kurumlar CHP’nin kurultayında yer alan önerilerindendir (Çavdar 2004: 73).

1965 seçimlerinde halkın CHP iktidarından hoşnutsuzluğu, oylarında yaşanan düşüşle beraber ortaya çıkmıştır. Partinin oy kaybetmesinde farklı sebeplerin olduğu söylenebilir. İlk olarak darbe sonucunda oluşan olumsuz durum ve askeri yönetimin oluşturduğu kötü uygulamalar, CHP’ye mal edilmiştir. Parti, örgütlerine ve kamuoyuna darbe ile ilgili olmadığını belirtmesine rağmen orduyu darbe için harekete geçiren ve hükümeti görevden alması için orduyu destekleyen bir konumda algılanmıştır. Ordu ile

CHP'nin ilişkili görülmesi, seçimlerde yaşanan oy kaybında büyük bir etken olmuştur. Partinin oy kaybı yaşamasıyla ilgili ortaya konabilecek başka bir sebep, örgütlerden gelen istekleri karşılıksız bırakmasıdır. Bu durum, partinin seçimlerde ihtiyaç duyduğu örgütlerin hayal kırıklığı yaşamasına ve seçimlerde parti örgütlerinin aktif olarak sahada görev almamalarına neden olmuştur (Kili 1976: 221).

Toplumsal koşulların ülke içerisinde değişiklik göstermesiyle beraber ekonomik koşullarında değişmesine bağlı olarak CHP, “Ortanın solu” söylemi ile tabanında ortaya çıkan sol taleplere cevap vermeye ve toplumda destek bulmaya çalışmıştır. “Ortanın solu” bu süreçte, CHP'nin değişim sürecinin temelinde yer almıştır. Fakat parti içerisinde bu politikaya karşı duruşlar da ortaya çıkmıştır.

2.1.3. “Ortanın Solu” Arayışı

CHP'nin “Ortanın solu” kavramı ve politikaları, yeni politikalarında ortaya koyduğu ilk ve köklü değişikliktir. Bu kavram ile beraber partinin ideolojik eğilimi, ilerleyen zamanlarda demokratik sol, sosyal demokrasi gibi kavramlarla aynı anlamda kullanılabilir hale gelmiştir (Ergül 2000: 27). Partinin 1961 Anayasası ile beraber getirmiş olduğu işçi-işveren düzenlemeleri, bu dönemde işçi sayısının ve sendikal hareketlerin artmasına bağlı olarak seçmenlerinin artmasını sağlamıştır. Bu dönemle beraber işçi sayısı, göç ve sanayileşmeye bağlı olarak artış göstermiştir. CHP tarafından “Ortanın solu” kavramı, bu gelişmelerin ışığında ortaya atılmıştır. Parti, bu dönemde bazı ikili durumlarla karşı karşıya kalmıştır. Bir taraftan oluşan sol tabanın seçmen desteğini almaya çalışması; diğer taraftan “solun dönemsel tehdit” olarak görülmesi ve böylelikle sol söylemi kullanmanın taban desteğini azaltacağı korkusu ile hareket edilmiştir. CHP'nin endişesi boşa çıkmamış, Adalet Partili yönetici ve destekçileri tarafından 1965 yılında seçim kampanyası süresince “Ortanın solu Moskova'nın yolu” sözleri dile getirilmiştir (Bora 2017: 575).

“Ortanın solu” kavramı, çoğu düşünür tarafından Türkiye'ye özgü bir kavram olarak tanımlanmıştır. Kavramın böyle tanımlanmasında, Türkiye'nin sahip olduğu siyasi ve toplumsal yapısının, var olan sorunlarının etkili olduğu dile getirilmiştir.

“Ortanın solu” kavramı, 1960’lı yıllarda CHP açısından sosyal adaletin var olduğu ekonomik kalkınmayı, toplumun gelir dağılımını düzeltecek politikaların izlenmesi gibi durumları ifade etmekte kullanılan bir kavram ve harekettir (Tütüncü-Esmer 2006: 34).

CHP’nin yeni politikasına olan sol muhalefetin desteği, kısa süreli olmuştur. İlk başta meşrulaştırıcı etki yapacağı düşüncesiyle destek verilen politikaya, ilerleyen zamanda sol kesimden de bu desteğin kendilerine zarar vereceği düşüncesiyle muhalefet giderek artmıştır. CHP’nin seçim bildirgeleri, sol kesim tarafından yetersiz görülmüştür. Eleştiriler, Bülent Ecevit’in CHP Genel Başkanı olması ile birlikte artmıştır. 1973 yılındaki seçimlerde partinin kullandığı sol söylemin, yükselen sol oyları almaya yönelik bir çalışma olduğu eleştiri olarak dile getirilmiştir (Tütüncü-Esmer 2006: 109-110). Bütün bu olumsuz durumlara rağmen parti, Ecevit liderliğinde ülkede değişim isteyen kesimlere ortaya koyduğu yeni politikaları ve söylemleri ile umut olabilmeyi başarmıştır (Altunışık ve Tür 2005: 39).

1960’lı yıllardan 1980’li yıllara kadar “Ortanın solu” kavramı, sosyal demokrat veya demokratik sol gibi kavramlarla CHP’nin ideolojik tarafına damgasını vurmuştur. Kavram, Ecevit’in partide genel sekreterliğe 1966 yılında gelmesi ile beraber daha da güçlenmiştir. Ecevit’in önderlik ettiği ve parti lideri İnönü tarafından desteklenen politika, ülke siyasetinde sosyal demokrasinin öncüsü olmuştur. CHP, “Ortanın solu” kavramı ile beraber kendini siyaseten solda tanımlamıştır. Bu durum, diğer partilerin siyasette kendini bir yerlere konumlandırmalarını sağlamıştır.

2.2. Bülent Ecevit Dönemi ve Partide Yapılan Değişiklikler

Bülent Ecevit, CHP Genel Sekreteri seçilmesi ile beraber, partide önemli bir kişilik olmuştur. Buna paralel CHP’nin ortaya koymuş olduğu “Ortanın solu” kavramı, partiye hareketlilik getirmiştir. Yeni politikaya, parti içinde muhalefet olanlar olsa da destekleyenler de önemli sayıda olmuştur. Ecevit’in liderlik ettiği grup, örgütlerle güçlü bir ilişki içerisinde olup partide örgütlerden önemli bir destek görmüş ve 18. Olağan

Kurultayı'nda, parti içindeki muhaliflere karşı galip gelerek "Ortanın solu"nu partinin resmi ideolojisi haline getirmiştir (Ahmad 1996: 252).

CHP içinde Ecevit'in önce genel sekreterliğe sonrada genel başkanlığa seçilmesi ve 1970'li yıllarda girilen seçimlerde partiyi güçlü bir konuma getirmesi, partide ve toplumda meydana gelen değişikliklerin bir sonucu olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla parti içindeki mücadeleyi kazanması ve partinin başına geçerek "halkın desteği" ile CHP'yi 1973 yılındaki seçimlerde güçlü bir konuma getirmesi, Ecevit'in kişisel zaferi olarak görülmüştür (Ahmad 1996: 315).

Partideki ilk değişiklik, "Ortanın solu" sloganıyla olmuştur. Gerçekleştirilen kongrelerden Ecevit taraftarı yenilik isteyenlerin zaferle ayrılması ile parti geleneksel yapısını değiştirmeye başlamıştır. "Ortanın solu" kavramı, birçok partili tarafından CHP'yi sola alternatif hale getirme hareketi olarak değerlendirilmiştir. Fakat Ecevit, "Ortanın solu"nu ele alırken bu düşünceyle kalmamıştır. Kavramı, aynı zamanda partiyi olduğu döneme meydan okuyan hale getiren, toplumun sosyo-ekonomik ihtiyaçlarına cevap verebilen örgütsel bir yapıya dönüştüren ve partinin niteliksel yapısını değiştirilebilecek bir politika olarak ele almıştır (Ahmad 1996: 251).

Ecevit, ortaya koyduğu politikaları sayesinde, CHP'de girişmiş olduğu mücadeleyi kazanarak kurultay mücadelelerinin de önüne geçebilmiştir. Partide bu noktadaki ilk zaferi, İnönü'nün desteği ile genel sekreterlik makamının kazanılmasıyla gerçekleşmiştir. Fakat partide gerçekleşen değişimle beraber, parti içi muhalefet kuvvetli bir şekilde ortaya çıkarak genel başkanlık mücadelesine kadar ulaşmıştır. Ecevit, örgütlerin ve partinin örgütlenmesinin, siyasi temsil açısından öneminin farkına varmış ve örgütlere yaklaşımı bu temelde şekillenmiştir. Bu yaklaşım sebebiyle örgütler ile arasındaki bağ kuvvetlenmiştir. CHP içinde artan rekabet ile beraber Ecevit'in desteklediği listeler, farklı şehirlerde gerçekleştirilen kongrelerde kazanmaya başlamıştır. Bu süreç, genel merkez tarafından kurultay yapılması yönünde karar alınmasına yol açmıştır. Genel başkanlık seçiminde beklenen gelişme, İnönü'ye karşı kurultayda Ecevit'in aday olmasıdır. Ecevit'in örgütlerle olan ilişkisi ve bağı, 1972

yılında yapılan 21. Olağan Kurultayı'nda, İnönü karşısında genel başkanlık seçimini kazanmasını sağlamıştır (Ahmad 1996: 307-308).

CHP'de yaşanan lider değişimi, partinin dayandığı toplumsal tabanında da değişeceğini göstermiştir. İnönü, partinin kuruluş yıllarında dayandığı asker-sivil bürokrasi tabanını; Ecevit ise halk tabanlı bir kişiliği temsil etmiştir. Halkçı bir kişinin genel başkan seçilmesi, partide yaşanan değişikliğin en somut ifadesini oluşturmuştur.

2.2.1. 12 Mart Muhtırası ve CHP

CHP, 12 Mart 1971 askeri muhtırasından sonra yeni kurulacak hükümete temsilci vererek tartışmaların başlamasına yol açmıştır. Ecevit, bu süreçte hükümete temsilci verilmesine karşı çıkmış ve 12 Mart askeri muhtırasına da tepki göstermiştir. İnönü ise ilk zamanlarda muhtıraya karşı çıkmış fakat Nihat Erim'in CHP'den istifa etmesi sonrası kurulacak yeni hükümetin başında olacağından kesinleşmesinden sonra, destek vermeye başlamıştır (Ahmad 1996: 279). İnönü'nün desteği, muhtıranın sonucunda kurduracağı hükümete olmuştur.

Anayasa ile beraber ortaya çıkan özgürlük ortamının askeri muhtıra ile beraber kısıtlanacağı görüşü, CHP içerisinde farklı duruşların yaşanmasına sebep olmuştur (Kahraman 2010: 219). Muhtıraya karşı çıkılma sebebi, sol açılıma zarar vereceği düşüncesidir. İnönü'nün ara rejime destek vermesinin nedeni ise sivil yönetimin devamlılığına yönelik bir istek olarak görülmüştür. Partide yaşanan bu iki farklı duruş, ilerleyen zamanda yenilikçi kanadın örgütlerde ve parti yönetiminde hâkim hale gelmesine de neden olan gelişmelerden biri olmuştur.

CHP içindeki yenilikçi kesim, yukarıda belirtilen düşüncelerle muhtıraya karşı çıkarken bunun yanı sıra parti ile Ordu arasında ilişki olduğu yönündeki algının da önüne geçmeye çalışmıştır. Bu dönemde AP'nin 12 Mart Muhtırası'na destek vermesi, CHP'ye muhtıraya karşı durması noktasında büyük avantaj sağlamıştır (Kahraman 2010: 220). CHP tarafından sergilenen bu tutum, 1973 ve 1977 seçimlerinden birinci parti olarak çıkmasında etkili olmuştur. Muhtıra karşısında ortaya konan duruş,

Ecevit'in toplumda ve partide saygınlığının daha da artmasını sağlamıştır (Hatipoğlu 2012: 284).

Ecevit'in tepki koyarak karşı durduğu konular, ilerleyen dönemde politika gündeminde ön plana çıkmıştır. İnönü'nün muhtıra sonrası oluşturulan hükümete destek vermesi, CHP ile Ordu arasında işbirliğine yönelik propagandayı, ileriki zamanlarda gündeme getirmiştir. Ecevit ise parti açısından bu propagandanın ortaya koyacağı inanın, seçimlerde olumsuz olarak kendilerine döneceğini dile getirmiştir (Ahmad 1996: 305). Partide bu atmosferde zamanla yenilikçilerin üstün olması, 1970'li yıllarda toplumsal destek elde etmesinde etkili olmuştur.

2.2.2. Sola Açılım ve Sonuçları

Ülkede var olan seçmen kitlesi, siyasi hayatta çok partili bir sürece geçişle beraber, rekabetçi siyasi sistem noktasında önemi artırmıştır. Bu deneyimden sonra, ülkemizdeki ve dünyadaki siyasi durumun da etkisiyle siyasi çekişmeler, sağ-sol ayrımı etrafında şekil almıştır. CHP, günün şartlarına uygun olarak yeni arayışları sosyal demokrat ilkelerle destekleyebilmesi sebebi ile sol kesimin büyük oranda desteğini almaya başlamıştır.

Siyasi hayat noktasında elde edilen tecrübe, seçmenlerin seçimlerde temel ihtiyaç ve taleplerini karşılayabileceğini düşündüğü politikacılara oy vermelerini sağlamıştır. Bu noktada "Ortanın solu" açılımı ile birlikte Ecevit'in karizmatik liderliği, seçimlerde, CHP açısından oyunun artmasını sağlayan gelişmelerden biri olmuştur (Ahmad 1996: 315). 1977 seçimleri süresince yürütülen kampanyalarda, ülkedeki siyasi kutuplaşmalar artmaya başlamış ve partiler birbirlerini suçlar hale gelmiştir. Siyasi şiddet olaylarının artarak devam etmesiyle beraber, sağ ve sol liderler birbirlerine daha fazla suçlamalarda bulunmuşlardır. Sağ tarafta Süleyman Demirel, sol tarafta ise Bülent Ecevit önderliğinde propaganda tartışmaları başlamıştır (Ahmad 1996: 349).

CHP, Ecevit liderliğinde sol tabanın önemli desteğini almıştır. CHP, bu dönemde oylarını %40'lara çıkarabilmiştir. Türk solu, bu süreçte yükseliş göstererek başarılı olmuştur. Parti, bu dönemde sol kitleleri hareketlendiren ve kitleleri sürükleyen bir harekete dönüşmüştür (Cem 2011: 78). CHP'ye olan destek, ülkede oluşan sol tabanın etkisi ve solun başarılı bir şekilde harekete geçmesi sayesinde, 1977 seçimlerinde de devam etmiştir. Sol muhalefet, partiye ciddi manada destek vermiştir. Ecevit, siyasi olarak giderek artan şiddet olaylarından dolayı AP'ye yönelik faşizm ve eşkıyalık söylemleri yaparken; AP de buna karşılık sol grupların CHP'ye destek verip arkasında olmasını avantaja çevirmeye çalışarak komünizm sıfatını ön plana tutmuştur. Bu süreçte Demirel "sol tehlikesi"ni CHP ile beraber dile getirerek CHP'nin sol gruplarla olan ittifakını bitirmeye çalışmıştır (Ahmad 1996: 349).

CHP, Ecevit liderliğinde halka yönelmiş ve sol tabandan büyük destek görmüştür. Bu durum, gerçekleşecek seçimlerde, partinin birinci parti olarak iktidara gelmesine yönelik umutların artmasını sağlamıştır. Ecevit'in iktidara olan inancı ve düşüncesi, halka yönelmesini beraberinde getirmiştir.

2.2.3. Toplumsal Desteğin Sebepleri

Ecevit, CHP'nin başına geçmesinden itibaren partide iktidar olma heyecanı yaşamış ve iktidar için bir umut ortaya çıkmıştır. Ecevit'in lider olarak etkili olması, her şeyden önce halkın bütün kesimlerinin sorunlarını dile getirmesinden ve partiyi halka açarak partinin örgütlerini çalıştırmaktan kaynaklanmıştır. Ecevit, genel sekreterliği süresince, parti içi örgütlerle çok iyi ilişkiler kurmuş ve desteklerini alarak daha da güçlenmiştir. Ecevit, Kasım Gülek'ten sonra, partinin örgütleri ile ilişkileri sıkı olan ve partinin tabanına ulaşabilen bir genel sekreter imajına sahip olmuştur. Parti içinde çekişmeler devam ederken farklı illerde yapılan kongrelerde, yönetimin desteklediği listeler kaybederken Ecevit'in desteklediği listeler kazanıp iş başına gelmiştir (Ahmad 1996: 307). Bu durum da Ecevit'in, örgütlerde etkili ve güçlü olduğunun bir göstergesi olabilir.

1973 seçimlerine bu değişimle beraber giren CHP, sonuç olarak birinci parti olmuştur. Fakat tek başına iktidar olabilecek oyu elde edememiştir. Partinin koalisyon hükümeti kurması beklentisi, yüksek bir sesle dile getirilmeye başlanmış ve sürecin devamında Milli Selamet Partisi ile bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Seçim sonucunda koalisyon hükümeti kurulması, CHP'den ve yeni hükümetten, işsizlik ve enflasyon sorunlarına çözüm bekleyen halkı, hayal kırıklığına uğratmıştır (Ahmad 1996: 313). Koalisyon iktidarı süresince, petrol krizine bağlı olarak ortaya çıkan ekonomi politikalarında karşılaşılan zorluklar, 1974'te Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi ile daha da güçlenmiştir (Altunışık ve Tür 2005: 40).

Ecevit'in demokratik sol söyleminde ifade ettiği şekliyle laiklik, "Klasik CHP'nin laiklik anlayışından farklı bir şekilde, algıya kavuşmaya başlamıştır. Laikliğin inançlara saygılı olma tarafı, Ecevit nezdinde sürekli dile getirilmiş ve partinin laiklik konusundaki tutumu da parti liderinin söylemine bağlı olarak değişim göstermiştir (Hatipoğlu 2012: 298).

CHP'de politika değişiminin, 1970'li yıllarla beraber lider değişimi ile devam etmesi, ülke siyasetinde CHP'nin ve liderinin altın yılları olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde atılan Halkçı Ecevit sloganları ve kitlelerin büyük ilgi gösterdiği "Karaoğlan" sıfatı ile Ecevit, seçmenlerle nadir düzeyde politikacının kurabileceği bir ilişki kurmuştur. Bu ilişki ile insanları, kendilerini yalnızca oy olarak görmediği fikrine inandırmayı başarmıştır. Ecevit, 12 Mart askeri müdahalesine karşı çıkıp ayakta kalmayı başarabilmiş bir politikacı karakteri ortaya koyarken ülke açısından tarihsel bir kişilik olan İnönü ile girdiği kurultay mücadelesinden zaferle ayrılmıştır (Ahmad 1996: 316).

Ecevit'in kendi şahsında birleştirdiği seçim başarısı, CHP'yi sol tabanla da birleştirebilmesi ile partinin yapısını değiştirebilmiştir (Hatipoğlu 2012: 290). Konuşmalarında dile getirdiği ve "Ecevitçiler" tarafından dağa taşa yazılan "ne yoksulluk ne baskı ne ezen ne ezilen insanca hakça bir düzen" (Ahmad 1996: 316) slogan haline gelerek toplumun önemli kesiminin zihninde yer etmiştir. Fakat Ecevit'in konuşmaları içinde yer alan ve sloganlaşan bir cümlesi, ülkedeki sola karşı oluşan

olumsuz bakış açısının partiye yansıyan çekincelerini, ortaya koymuştur. “Komünizmi özgürlükle önleyeceğiz” (Ahmad 1996: 316) cümlesi, ülke içerisinde sol ve komünizmin bağlantılı görülmesine karşı CHP tarafından ortaya konan bir savunma unsuru olmuştur.

Kıbrıs Barış Harekâtı kararı, ABD'nin haşhaş ekimi konusundaki yasağına karşı durma gibi durumlar; Ecevit'in halkın gözünde liderliğini güçlendirmesine, imajının farklı bir yere gelmesine ve destek görmesine neden olmuştur. Bunlarla beraber Ecevit, var olan siyaseten sıkıntılı süreçte yeni bir seçim kararı olarak Barış Harekâtı konusundaki başarısını siyasi bir zafere dönüştürme hesabı yapmış; (Altunışık ve Tür 2005: 40) ancak Ecevit'in bu hesabı tutmamıştır. Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra, ülkeye uygulanan ambargo ile ülke içinde çoğu temel gıda maddesinde ve petrol ürünlerinde, sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır. Bu sıkıntılar, CHP'nin oy kaybetmesine neden olmuştur. Bu sürecin sonrasında da ülke, 12 Eylül 1980 askeri darbesine kadar sürecek ideolojik kutuplaşma ve çatışma dönemine girmiştir. Ecevit'in CHP yönetimindeki başarısı da bu süre içinde bitmiştir. 12 Eylül askeri darbesinden sonra Ecevit, CHP ile bağlarını koparmıştır. Bu süreçten sonra bir daha partide yer almamıştır.

2.3. CHP'nin Yeniden Kurulması ve Deniz Baykal Dönemi

1991 yılında kurulan DYP-SHP Koalisyonu, 12 Eylül askeri rejiminin kapattığı siyasi partilerin yeniden açılmasına imkân sağlayan yasayı, 19 Haziran 1992 tarihinde çıkarmıştır. Böylece, CHP'nin tekrardan aynı adla kurulabilmesinin yolu açılmıştır. CHP, kuruluş tarihi olan 9 Eylül tarihinde, yeniden kurulmuş ve kurultaya gitmiştir. 9 Eylül 1992 tarihinde gerçekleşen 25. Olağan Kurultay'da, Erol Tuncer'in karşısında Deniz Baykal başkanlığa aday olmuş ve 679 oy alarak CHP Genel Başkanı olarak seçilmiştir (Hürkan 2010: 61).

2.3.1. Deniz Baykal Dönemi

CHP Genel Başkanlığına Deniz Baykal'ın gelmesi ile beraber, partiye katılım noktasında artışların olacağı yönünde beklenti oluşmuştur. Hükümet ortağı SHP kadrosu içinde süregelen karışıklık ve ülkede ortaya çıkan olaylar, SHP içinde ciddi krizlere neden olmuştur. CHP'ye bu dönemde, SHP'den geçişler olmaya başlamıştır.

Uğur Mumcu'nun bu dönemde öldürülmesi, ülke genelinde şok etkisi yapmıştır. Erdal İnönü, katillerin yakalanacağına dair namus sözü vermiş; fakat katiller yakalanamamıştır. Ülke bu olayın şokunu atlatamadan Sivas'ta birçok yazar, aydın, sanatçı topluluğunun kaldığı Madımak Oteli'nin ateşe verilmesi olayını yaşamıştır. Ülkenin otuz üç aydın-sanatçısının olayda yanarak can vermesi ve olaya müdahalenin zamanında yapılmaması hükümetin suçlanmasına sebep olmuştur. Yaşanan bu olay, Alevi kesimlerin, SHP'den uzaklaşmasına neden olan büyük etkenlerden birisi olmuştur (Bila 2008: 334). Son olarak da İSKİ skandalı olarak tarihi kayıtlara geçen, SHP'nin idaresindeki İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ndeki yolsuzluk, SHP'deki üçüncü bir sarsıntı olarak değerlendirilmiştir (İnönü 2007: 225).

Sol seçmen, yaşanan bu olaylar nedeniyle hayal kırıklığı yaşamış ve umutsuz olmuştur. Olumsuz duygulara sahip seçmenlere, yeni umut kaynağı CHP görülmüştür. CHP'nin devamı niteliğinde olan SHP için de CHP çatısı altında birleşmenin kabul görmesi sorun olmamıştır (Bila 2008: 339). Partiye sol seçmenin ve kadroların geçmesi, Baykal açısından ve solda birlik olmak yönünden olumlu bir gelişme olarak ifade edilmiştir. Hikmet Çetin, birleşme sonrası yapılan 18 Şubat 1995'teki 26. Olağan Kurultay'da, CHP Genel Başkanı olmuştur. Bu başkanlık, geçici genel başkanlık olarak görülmüştür. Çünkü parti genel başkanlığı için beklenen bir kurultay vardır ve 9 Eylül 1995'te yapılan 27. Olağan Kurultay'da, Deniz Baykal CHP Genel Başkanı olarak seçilmiştir (Hürkan 2010: 62-63).

1995 seçimlerine doğru gidilirken CHP içinde sorunlar devam etmiştir. Partinin koalisyon ortağı olan Doğru Yol Partisi ile sorunlar yaşanmıştır. Bu süreçte, tekrardan hükümet kurulması yoluna gidilmiş, hükümeti bozma gerekçesi ise Baykal'ın gördüğü

irtica tehdidi olmuştur. Bu gelişmelerden sonra hükümet bozulmuş ve hükümeti kurma denemeleri başarısız olunca yeniden CHP-DYP seçim hükümeti kurulmuştur. Bu hükümet, CHP'den büyük kopuşları başlatmıştır. Sebebi Hikmet Çetin, İsmail Cem gibi önemli isimlere bakanlık verilmemesi olmuştur (Bila 2008: 344).

1999 seçimlerinde CHP, tarihinde ilk kez seçim barajının altında kalarak parlamentoya girememiştir. Parlamento içerisinde solun tek temsilcisi, DSP olmuştur. CHP'nin baraj altında kalmasının sebebi, genel başkanın değişimi olarak öngörülmüş ve yapılan 9. Olağanüstü Kurultay'da CHP Genel Başkanı olarak Altan Öymen seçilmiştir. Altan Öymen'in CHP Genel Başkanlığı uzun sürmemiş ve 2000 yılında yapılan 10. Olağanüstü Kurultay ile beraber, Baykal tekrardan genel başkanlığa dönmüştür (Hürkan 2010: 64). Baykal, yeni dönemle beraber "Anadolu solu" açılımını ortaya atmıştır. Bu yeni söylem, Şeyh Edebali ve Yunus Emre gibi dini motiflerle birlikte Anadolu hümanizmini öne çıkarmıştır (Çalmuk 2002: 34). Baykal, "Anadolu Solu" kavramı ile kendine yeni bir taban aradığını göstermiştir.

2002 yılında yapılan genel seçimler sonucunda Meclise geri dönen CHP, ana muhalefet partisi olarak siyasi hayatını sürdürmeye devam etmiştir. Yeni dönemde iktidar pozisyonunu, 2001 yılında kurulmuş olan AK Parti elde etmiştir. CHP, AK Parti'ye ilk ciddi muhalefetini, Irak tezkeresi sürecinde yapmıştır. Baykal, Irak'ta ABD'nin yapacağı bir işgali "emperyalist" girişim olarak görmüş, Türkiye'nin üniter ve laik devlet yapısına bir tehdit olarak algılamıştır. Bu sebeple Baykal, Irak tezkeresinin Meclise getirilmesi ve oylaması sürecinde, çok ciddi muhalefet yapmıştır. Baykal yönetimindeki CHP, 1 Mart Tezkeresi'nin reddedilmesinde büyük rol oynamıştır (Erdoğan 2018: 87-88).

Baykal, 23-24 Ekim 2003 yılında gerçekleştirdiği 30. Olağan Kurultay ile beraber, partide gücünü artırmıştır. Parti tüzüğünde iki değişiklik olmuştur. İlki, "çarşaf liste" yerine "blok liste" gelmiştir. İkincisi, genel başkan adaylığı için delegelerin yüzde 5'inin imzasının yeterliliği, yüzde 20'ye çıkarılmıştır. Baykal, böylece parti içi iktidarını pekiştirmiştir (Bila 2008: 392-393).

Baykal, 2005 yılında Ermeni meselesinde, iktidar ile ortak hareket ederek yapıcı muhalefet yürütmeye çalışmıştır. İktidar ile ortak görüşmeler yaparak süreçte karşılıklı olumlu adımlar atılmaya çalışılmıştır. CHP ile AK Parti arasındaki bu yapıcı ilişki, 2007 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimi ve genel seçim süreci ile tekrardan bir iktidar-muhalefet ilişkisine dönmüştür. Bu dönemde, Başbakan Erdoğan ve AK Parti Cumhurbaşkanı adayı Gül’ün eşlerinin türbanlı olması, Baykal ve CHP yönetimi tarafından laiklik ilkesi çerçevesinde Çankaya için uygun görülmemiş ve rejim için tehdit olarak algılanmıştır. CHP, bu süreçte, laiklik hassasiyeti yüksek toplumsal kesim tarafından gerçekleştirilen “Cumhuriyet Mitingleri”ni sahiplenmiştir (Erdoğan 2018: 85). Fakat bu sert muhalefete rağmen AK Parti genel seçimlerden birinci parti olarak çıkmış ve eşi türbanlı olduğu için karşı çıkılan Gül, Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Baykal, 21 Aralık 2008’de gerçekleştirilen 14. Olağanüstü Kurultay’da tüzükte değişiklikler yaparak gücünü daha da artırmıştır. Gerçekleştirilen tüzük değişikliği ile beraber CHP Genel Başkanı, Parti Meclisi üyeleri arasından kendisine yardımcılık yapacak 13 Merkez Yönetim Kurulu üyesini belirleme ve görevden alma yetkisine sahip olmuştur (Hürkan 2010: 70).

Baykal, 2008 yılında Başörtüsü sorunu ve 2009 yılında Demokratik açılım konularında, iktidara ciddi tepkiler vermiştir. Baykal, türban serbestliğine laiklik temelli muhalefet yürüterek karşı çıkmış ve Anayasa değişikliğini, Anayasa Mahkemesi’ne itiraz ederek iptal ettirmiştir. Baykal, AK Parti’nin başlattığı Demokratik açılıma ise ulusalcı-Kemalist tavırla yaklaşmış ve üniterci-ulusalcı yöntemler dışındaki çözüm önerilerine karşı olduğunu belirterek sert bir muhalefet yürütmüştür (Erdoğan 2018: 85-87). Baykal dönemi, 2010 yılı Mayıs ayında genel başkanlıktan istifasıyla son bulmuştur.

2.3.2. Uyguladığı Politikalar

Baykal döneminde, parti ile bütünleşen en önemli unsur, “ulusalcı” diye nitelendirilen politikalar olmuştur. 1990’lı yıllarda “irtica” ve “bölünme” tehditleri, CHP’nin kurucu parti olarak devletin kuruluş felsefesine yönelmesine neden olmuştur.

Ulus-devleti önceleyen, laiklik ve cumhuriyete vurgu yapan söylemler ise CHP'nin "ulusalçı" olarak nitelendirilmesine yol açmıştır (Çaha 2003: 312).

Baykal döneminde CHP, iktidara alternatif politika üretmekten uzaklaşmıştır. Parti devamlı muhalif duruşu ile birlikte, alternatif üretip rakipleriyle siyasal alanda mücadele etmek yerine sanal korkulara dayanan milli düşman arayışı içinde olmuştur. Bu durum, partinin siyaset üretme özelliğinden ve siyasetin merkezinden kopmasına sebep olmuştur (Tosun 2012: 43). CHP, sosyal demokrat kimliğine karşı sosyal demokrasiden uzaklaşmasıyla, ülke siyasetinde seçmen açısından önemli bir olgu olan parti ile seçmenin aidiyet bağının çözülmesine ve "hayal kırıklığı"nın ortaya çıkmasına neden olmuş, bunların yanında seçmenin partiden beklentisinin azalmasına sebebiyet vermiştir (Özbudun 2003: 75).

Baykal, yirmi yıla yakın bir süreç içerisinde partide, zamanla tek egemen konumuna gelmiştir. Parti örgütlenmeleri ve parti işleyişi de bu yönde düzenlenmiştir. Muhalif olabilecek unsurlara hiçbir şekilde yer verilmemesi, CHP'den istifaların yaşanmasına neden olmakla beraber liderin hâkimiyetini de pekiştirmiştir. Özellikle 2001 yılında gerçekleştirilen genel başkanlık seçiminde, Baykal'ın Ertuğrul Günay karşısında tekrar genel başkanlığı kazanması, beraberinde partiden istifaları getirmiştir. Bu istifalar, parti içinde muhalif unsurların temizlenmesi anlamında, Baykal'ın güçlenmesini sağlamıştır. Bu dönemle beraber CHP, Baykal'ın partisi haline gelmiştir (Pirim 2007: 92).

Baykal dönemi eleştirilerinin geneli, CHP'nin sosyal demokrasiyi ihmal ettiği yönünde olmuştur. Özellikle "Ortanın solu" arayışı ile başlayan ve 1970'li yıllarda Ecevit dönemi ile beraber Türkiye siyasetine damgasını vuran sol-CHP ittifakı, 1990'lardan sonra etkisiz kalmıştır. Yeni dönemde, politikalarını devletin perspektifinden üreten ve rejimin savunuculuğunu yapan, bunu partinin birincil söylemi haline getiren CHP, kitlelerden büyük ölçüde uzaklaşmıştır. CHP'nin devletçi ve özellikle de laiklik kaynaklı söylemleri, yaşam alanlarına müdahale edebileceği korkusunu taşıyan "sahil kesimlerinde", karşılık bulmuştur. Sosyal demokrat parti olma iddiasında bulunan CHP, parti olarak kendisini kesin bir şekilde tanımlayamamıştır.

Öncelikle parti içerisinde, sosyal demokrat söylemleri benimseyen isimler, ya görev almamış ya da sadece partinin uyguladığı siyaseti ve gidişatını izlemiştir. Parti içi demokrasi ve katılımcı siyaset gibi kavramları, CHP uygulayamadığı için izlediği politikalarda da sosyal demokrat siyasetin tanımını ve söylemlerini net olarak ortaya koyamamıştır (Cem 2011: 19).

Baykal döneminde kurultaylar, partide liderin konumu güçlendirmiştir. Kurultaylarda kadrolarını sabit hale getiren Baykal ve Önder Sav ikilisi, partinin kitlelerden daha da uzaklaşmasına sebep olmuştur. CHP'nin politika üretmeyen yapısı içinde katı laiklik anlayışına yönelmesi ve etnik kimlikleri dışlayan bir anlayışla farklılıkları tek tipleştirme çabaları, partinin temsil krizi yaşamasına neden olmuştur (Tosun 2012: 40). CHP'nin toplumu tek tip olarak görme anlayışı, tek parti döneminde ulus oluşturma sürecinde ortaya konan politikalara benzeyen bir algının, ortaya çıkmasına neden olmuştur (Çaha 2003: 312).

Baykal döneminde, 28 Şubat sürecinin etkileri, parti siyasetinde önemli oranda belirleyici olmuştur. Bu süreç, rejimin bekçisi bir CHP dönemi olarak nitelendirilmiştir. Ülke ve dünya gündemindeki değişimlere yönelik bir politika izlemek yerine tabanını ve partiyi değişime direnen bir şekilde yeniden üretme, bu dönem CHP'sinin bir özelliği olmuştur. Baykal döneminde CHP, izlediği politikalarla kitle partisi olmaktan uzaklaşmış, "laik orta sınıfın" partisi haline gelmiştir. Kitleliliğini kaybetmesiyle beraber CHP, ülke partisi olmaktan çıkıp bölgesel bir parti olma özelliğine sahip olmuştur (Ete 2010: 10-11).

Baykal döneminde CHP, iktidar üzerinden ve devlet merkezli politika stratejisiyle, siyaset alanında muhalefet olarak yer almıştır. Baykal döneminde, bu politikaların izlenmesinde, büyük ölçüde ülkede değişime direnen, cumhuriyetçilik ve laiklik ilkeleri temelli hareket eden, bir seçmen kitlesinin varlığının da etkili olduğu düşünülmüştür. 1990'lı yıllar boyunca ülke gündemine yerleşen etnik ve dini hassasiyetler, CHP tabanını da etkilemiştir. Etnik ve dini hassasiyetlerin siyasetin merkezinde yer alması, partiyi tarihsel mirası çerçevesinde yeni bir politika izlemeye

yönelmiştir. Bu politikanın da merkezinde; cumhuriyetçilik, laiklik ve milliyetçilik ilkeleri yer almıştır.

2000’li yılların ortasından itibaren Baykal’ı eleştiren söylemlerin artmaya başlamasıyla beraber, partinin lider değişikliği ile politikalarının da değişeceği beklentisi oluşmaya başlamıştır. Kılıçdaroğlu’nun CHP Genel Başkanlığına seçilmesi ile beraber, partide sosyal demokrat politika değişikliği beklentileri de artmıştır.

2.4. Kemal Kılıçdaroğlu Dönemi

10 Mayıs 2010 tarihinde Deniz Baykal ile ilgili internet ortamında paylaşılan bir görüntü, partide beklenilmeyen bir şekilde istifa sürecine girilmesine neden olmuştur. Ortaya çıkan bu durum, liderin değişimine kapı aralamıştır. O zamana kadar ne bir değişim beklentisi ne de bu yönde bir yapılanma olmadığı için parti, sürece hazırlıksız yakalanmıştır. Görüntüler sonrasında Baykal, üzerinde artan kamuoyu baskısı nedeniyle istifa etmiştir. Baykal’ın istifasından sonra CHP, 22 Mayıs 2010 tarihinde 33. Olağan Kurultay’ını gerçekleştirme kararı almıştır. Kurultayda tek aday olarak seçime giren ve 1250 delegenin 1089’unun oyunu alan CHP İstanbul Milletvekili Kemal Kılıçdaroğlu, CHP Genel Başkanı olarak seçilmiştir (Hürkan 2010: 71). Kemal Kılıçdaroğlu dönemi, bu kurultay ile beraber partide resmen başlamıştır.

CHP yeni Genel Başkanı Kılıçdaroğlu ile beraber, 12 Eylül Anayasa referandumunu kampanyasını başlatmıştır. CHP yeni yönetimin farklı bir tavır sergilemesi bekleniyor olsa da bu durum gerçekleşmemiştir. Parti, Baykal döneminin formüle ettiği “hayır” kampanyasını devam ettirmiştir. Kılıçdaroğlu’nun bu süreçte söylemleri, birçok yenilik içermiştir. “Türbanı biz çözeriz” ve “genel af çıkartalım” söylemleri, eskiye kıyasla parti için yenilikçi olmuştur. Baykal dönemiyle kıyaslandığında bu söylemler, CHP’de önemli görülebilecek bir farklılık olmuştur (Övür 2011: 11-12).

CHP'nin başında yeni bir isim Kemal Kılıçdaroğlu varken örgütlerin başında eski siyasetin temsilcisi Önder Sav yer almıştır. CHP'de değişimin doğal akışında devam etmesi için Genel Sekreter Önder Sav gönderilmek istenmiştir. Sav uzun süre bu duruma dirense de sonunda bu değişim, CHP eski Genel Başkanı Deniz Baykal'ın katkısı ve Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu'nun CHP'yi 2008'de kabul edilen tüzüğü uygulamaya çağırmasıyla sağlanmıştır. Kılıçdaroğlu, bu fırsatı değerlendirerek olağanüstü kurultay kararı almıştır (Övür 2011: 13). 17-18 Aralık 2010 yılında gerçekleştirilen 15. Olağanüstü Parti Meclisi Seçimi Kurultayı, Kılıçdaroğlu'nun istediği gibi gerçekleşmiştir. Kılıçdaroğlu'nun "blok liste" talebi; Deniz Baykal, Önder Sav ve diğer muhaliflerin istediği "çarşaf liste" talebi karşısında kabul edilmiştir (İzgili 2013: 38).

Kurultaydan kazanarak çıkan Kılıçdaroğlu, 2011 yılı Haziran ayında yapılacak olan genel seçimler için hazırlıklara başlamıştır. Genel seçimlere gidilmeden önce, adayların belirlenmesine dair yeni bir anlayış ortaya konulmuştur. Baykal döneminde ağırlıklı olarak merkez tarafından belirlenen adaylar; Kılıçdaroğlu döneminde demokratik yöntemlerle belirlenmeye başlanmıştır. Milletvekili adaylarını belirlemede, ön seçim ve aday yoklamaları süreci ön plana çıkmıştır. Partide, 2007 yılı milletvekili adaylarını belirlemek için 6 ilde aday yoklaması yapılmıştır. Geri kalan 75 ilde, merkez atamasıyla aday belirlenmiştir. 2011 Haziran seçimlerinin öncesinde ise 27 ilde ön seçim, 2 ilde aday yoklaması ile milletvekili adaylarının belirlenmesi gerçekleştirilmiştir. Geri kalan 52 il ise merkez atamasıyla belirlemiştir. Bu durum, partide Baykal dönemine göre daha olumlu bir yapının işlemeye başladığının göstergesi olmuştur (İzgili 2013: 49-50).

Kılıçdaroğlu dönemiyle beraber, partinin değişen yapısı ve yaşanan gelişmelerle girilen 2011 yılı genel seçiminde CHP, %25,9 oy alarak bir önceki seçime göre oyunu artırmıştır. Fakat "Yeni CHP"nin beklediği %30 bandından daha düşük oy oranı alınmıştır. Bu dönemde, toplumsal ve ekonomik projelere ağırlık verilmiş, toplumun değişim talebine uygun siyasal söylem ortaya konmaya çalışılmıştır (SETA 2011: 20).

Seçimlerden sonra 26-27 Şubat 2012 tarihinde gerçekleştirilen olağanüstü kurultaylarda kabul edilen tüzükte, yeni maddelere yer verilmiştir. Bunlar arasında siyasal ilkeler ve temel değerler kısmında; sosyal demokrasinin temel değerleri olarak görülen özgürlük, eşitlik, dayanışma gibi maddeler yeni tüzükte fıkra içine alınarak bunlara insan hakları, adil bir dünya, sürdürülebilir kalkınma gibi değerler eklenmiştir. Eklenen en önemli değer; devleti, kişilerin özgürlüklerini ve refahını sağlamaya yönelik bir hizmet aracı olarak kabul eden “çağdaş demokratik sol bir parti” kelimesi olmuştur. Sosyal demokrat parti değil “çağdaş demokratik sol parti” kavramı dikkati çekmiştir. Bu, sınıf esaslı değil kitle tabanlı bir parti oluşturmanın hedefiyle yazılmıştır (İzgili 2013: 86-87).

Kılıçdaroğlu tüzük kurultayı yaptıktan sonra, CHP’de değişiklik taleplerini gerçekleştirmiştir. İsteddiği şekilde tüzüğü düzenleyen yeni lider, gücünü daha da pekiştirmek için 2012 yılının Temmuz ayında ‘Demokrasi ve Değişim Kurultayı’ adını verdiği partinin 34. Kurultayı’ını gerçekleştirmiştir. 17-18 Temmuz 2012 yılında gerçekleştirilen kurultayda, Kılıçdaroğlu tek aday olarak blok listeye girip başkanlığa seçilmiştir. Kurultayda, Atatürk ve Atatürkçülük temelli konuşmalar yoğunlukta olmuştur (İzgili 2013: 207). Kurultayda Kılıçdaroğlu, Kürt sorununa değinmiş ve bu sorunu kendilerinin çözeceği dile getirmiştir. Ülkemize barışın getirileceğini ve bunun da CHP aracılığıyla olacağını söylemiştir. Ayrıca halkın iktidarıyla beraber, bu sorunun halledileceğine vurgu yapmıştır (CHP 34. Kurultay Faaliyet Raporu 2012: 148-150).

34. Kurultay, yeni politika ve söylemlerin ortaya çıkmadığı bir kurultay olmuştur. Ön plana çıkan argüman, Kürt sorunu noktasında çözümün kendilerinde görülmesi olmuştur. AK Parti’nin 2009 yılı itibariyle başlattığı Demokratik açılımın yetersiz görüldüğüne vurgu yapılmış ve bu sorunun çözümünün barış temelli politikalar üretmekle mümkün olduğu söylenmiştir (İzgili 2013: 214-215). AB Yerel Yönetimler Özerklik Şartını destekleyerek Kürt sorununun çözümü noktasında çözümler üretmeye çalışan Kılıçdaroğlu, AK Parti’nin açılımının sağlıklı ilerleyemediğine vurgu yapmıştır. Kılıçdaroğlu bu sürece ilişkin tutumunu, 2013 yılında yayınlanan “Demokrasi, Hukuk ve Toplumsal Barış için CHP Öneri ve Öncelikleri” isimli belgede belirtmiştir (Erdoğan 2018: 90).

2013 yılının Haziran ayında, Gezi Parkı eylemleri ortaya çıkmıştır. İlk başta Gezi Parkı'na yönelik çevreci bir protesto olarak başlayan olaylar, zamanla şiddetli bir şekilde artarak hükümete protestoya dönüşmüştür. Protestolara kolluk kuvvetleri sert müdahaleler de bulununca, Kılıçdaroğlu başta olmak üzere parti yöneticileri; olayların kent hakkı ve insanların yerel yönetimlerde kararlara katılma durumu ile başlayan, AK Parti iktidarının otoriter yanlı politikalarına karşı çıkan bir hale dönüşen hak hareketi olduğunu, dile getirmişlerdir (Erdoğan 2018: 92). İktidar ise uluslararası güçlerin arka planda destekleriyle bu olayların yaşandığını dile getirmiştir.

Kılıçdaroğlu liderliğindeki CHP, 17-25 Aralık Paralel Devlet operasyonları ve Gezi Parkı eylemlerinden sonra girdiği 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde, hedeflediği oy oranına ulaşamamıştır. Bu süreçte CHP; Kürt sorununa yönelik koyduğu politikalar, Gezi eylemlerinde var olan muhalefeti, Paralel Devlet operasyonlarına yönelik söylemleriyle seçime girmiş ve oy oranını bir önceki seçime göre yüzde 4 civarında artırmıştır. CHP, Türkiye genelinde 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde, % 26,34 oy ile ikinci parti olmuştur (YSK 2014). Partinin, bazı bölge ve illerde oyu artmamış veya düşmüştür. Kürt sorununa barışçıl yollarla çözüm getireceğini belirten Kılıçdaroğlu liderliğindeki CHP, Güneydoğu bölgesinde çoğu yerde %1 civarında oy almıştır (Özlu 2015: 513).

CHP, 10 Ağustos 2014 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde MHP ile birleşerek ortak aday olarak İslam İşbirliği Teşkilatı eski Genel Sekreteri Ekmeleddin İhsanoğlu'nu çıkarmıştır. Diğer adaylar; AK Parti lideri Recep Tayyip Erdoğan ve Halkların Demokratik Partisi lideri Selahattin Demirtaş olmuştur. Aday olarak gösterilen İhsanoğlu'nun, karşısındaki adaylara göre birkaç dezavantajlı yanları ileri sürülmüştür. Bunlar; İhsanoğlu'nun Türkiye kamuoyu tarafından çok bilinmemesi, CHP tabanında karşılığının olmaması ve siyaseten tecrübesiz olması durumları olarak gösterilmiştir. Seçim sonucunda AK Parti adayı Recep Tayyip Erdoğan %51,79, CHP-MHP adayı Ekmeleddin İhsanoğlu %38,76, HDP adayı Selahattin Demirtaş %9,44 oy almıştır (YSK 2014). Kılıçdaroğlu, İhsanoğlu'nun AK Parti tabanından oy almasını beklemiş fakat bu durum gerçekleşmemiştir.

Kılıçdaroğlu, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra Eylül ayında, 18. Olağanüstü Kurultayı'nın yapılmasına karar vermiştir. 5 Eylül 2014 yılında gerçekleştirilen kurultayda, tüzük değişiklikleri gerçekleştirilmiştir. Değişen tüzükle beraber; internet üzerinden üyelik başvurusu yapılabilmesine, milletvekili adaylarının merkez tarafından belirlenmesi süresince kadınlara, gençlere ve engellilere öncelik verilmesine, CHP dışında bir partide adaylık başvurusu yapan veya sandık görevlisi olarak çalışan kişinin üyeliğinin silinmesine karar verilmiştir (Erdoğan 2018: 139).

Kılıçdaroğlu, Eylül ayında yapılan tüzük kurultayından sonra, Haziran 2015'te gerçekleştirilecek genel seçimlere hazırlanmaya başlamıştır. Bu süreçte 6-8 Ekim olayları ile toplumda gerginlik artmış ve ilerleyen süreçte Çözüm sürecinden vazgeçilmiştir. Kılıçdaroğlu, bu dönemde genel seçimlere hazırlanırken barış dilinin ülkede hâkim olmasını ve Kürt sorununu toplumsal mutabakat yoluyla çözmenin sağlıklı olacağını dile getirmiştir (İHA 2014, <https://www.iha.com.tr/haber-kilicdaroglu-chp-cozum-surecine-karsi-degil-414996/19> Kasım 2019'da erişildi).

7 Haziran 2015'te gerçekleştirilen genel seçimlerde CHP yüzde %24,9 oy almıştır (YSK 2015). CHP, Kılıçdaroğlu yönetiminde girdiği ikinci genel seçimde de AK Parti iktidarı karşısında zaferle ayrılamamıştır. Kılıçdaroğlu tarafından ortaya konulan yeni politikalar ve söylemler, AK Parti iktidarının yaşanan olaylardan dolayı zayıflama ihtimali gibi durumlar, CHP'nin başarı elde etmesini sağlamamıştır. Seçimlerde AK Parti oy olarak düşmesine karşılık CHP de bir önceki seçime göre minimal bir düşüş yaşamıştır.

2.4.1. “Yeni CHP” ve Partinin Değişen Politikaları

Kemal Kılıçdaroğlu'nun CHP Genel Başkanı olmasıyla beraber, partide değişim olacağına yönelik beklentiler artmıştır. İlk olarak ortaya attığı “Yeni CHP” sloganı, parti tabanında büyük bir heyecan yaratmıştır. Bu heyecanı oluşturan, daha önce dile getirilmeyen söylemlerin, bu dönemde yüksek sesle seslendirilmesi olmuştur. Örgütlere

daha katılımcı bir yapı vaat edilmiş ve demokratik bir yapıyla partinin yönetileceği, Kılıçdaroğlu tarafından çoğu kez dile getirilmiştir.

Kılıçdaroğlu dönemiyle birlikte değişen politikaların başında, Kürt sorununa yönelik bakış açısı olmuştur. Bu dönemde CHP, Kürt sorununa çoğulculuk ve insan hakları temelli yaklaşmıştır. Parti; Kürt sorununa yönelik çözümü, tam demokrasi ile kuracağını dile getirmiş ve Kürt sorununu kabul edip özgürlükçü demokrasi çerçevesinde çözümler bulmaya çalışmıştır (Ayata 2016: 250-251). Bu noktada ciddi bir gelişme, 19-20-21 Şubat 2011 tarihlerinde Van’da gerçekleştirilen “Kürt Sorununa Çözüm Çalıştayı” olmuştur. Çalıştayda neler konuşulduğu açıklanmasa da bir gazetede yayınlanan yazıda, CHP’nin bölgede yaşanan tüm olumsuzlardan dolayı Kürt halkından özür dileyip halkla barışması ve sorumluların ortaya çıkarılıp CHP’den uzak tutulması gibi adımlardan bahsedildiği yazılmıştır (Çelik 2011, <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/kurtlerle-barisip-ozur-dilemeliyiz-1356368>, 15 Kasım 2019 erişildi).

Kılıçdaroğlu dönemiyle beraber Kürt sorununun çözümü için Anadilde eğitim hakkına yönelik çalışmalar yapılmıştır. 12 Eylül rejimi tarafından ortaya konan 2932 sayılı kanun gibi düzenlemelerin, toplumun hafızasına zararlar verdiği dile getirilmiştir. CHP, insanların anadilde konuşmalarını ve anadillerini öğrenmelerini insan hakları temelli ele almıştır (Ayata 2016: 251). Bu doğrultuda Kılıçdaroğlu tarafından Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu’ya görevliler gönderilmiştir. Kılıçdaroğlu, bu süreçte, Diyarbakır’da “TİGRİS Diyalogları” toplantısına katılmış ve konuşma yapmıştır. Konuşma, partideki değişimi göstermiştir. Kılıçdaroğlu konuşmasında, CHP’nin eski yapısının var olmadığını ve yenilenen dünya ile beraber, partinin de politikalarının değişebileceğini belirtmiştir. Bu noktada, Anadilde eğitimin tartışılabileceğini ifade etmiştir (NTV 2011, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/kilicdaroglu-anadilde-egitim-ama-sonra,SLXvGLoYxEi9R5BVzcduAw>, 15 Kasım 2019 erişildi).

Kılıçdaroğlu, Kürt sorununu ekonomik temelli yaklaşımla ele alarak çözüm üretmeye çalışmıştır. CHP’nin bölge ile ilgili hazırlamış olduğu kalkınma raporunda, bölgenin yıllık kalkınmasını % 9,5'lara çıkaracak politikalar önerilmiştir. Parti tarafından ortaya konan “Aile Sigortası” projesi ile bölgedeki yoksulluğun giderilmesi

düşünülmüştür (Ayata 2016: 251). Ayrıca CHP, Kürt sorununun çözümünün toplumsal barış süreciyle başlatılması gerektiğini belirtmiştir. Toplumsal barış için geçmişte yaşanan acıların tanınması ve toplum ile paylaşılması önerilmiştir. Bu noktada, Diyarbakır Cezaevi'nin müzeye çevrilmesi gibi siyasi adımların atılması, kayıp ve faili meçhul olayların aydınlatılması da önerilmiştir (Ayata 2016: 252).

Kılıçdaroğlu, partinin tüzüğünde yer alan “sol parti” tanımını, 2012 yılındaki 16. Olağanüstü Kurultayı'nda değiştirerek “çağdaş demokratik sol parti” yapmıştır (İzgili 2013: 86). Bu doğrultuda sosyal demokrat politikalar ortaya koymaya çalışmıştır. CHP, sosyal demokrasiyi, Türkiye vizyonunun temeli olarak görmüştür. Bu politika ile toplumdaki ekonomik ve sosyal adaletsizlikler ortadan kaldırılıp tüm yurttaşlar için fırsat eşitliği hayata geçirilmek hedeflenmiştir. CHP, bu anlayışla, sosyo-ekonomik politikalara da ağırlık vermiştir (Ayata 2016: 253-256).

Kılıçdaroğlu döneminde, dış politikada da öncelik yönünden değişim gerçekleştirilmiştir. Baykal döneminde, dış politikada ‘Milli Devlet’ esaslı politikalara öncelik verilmiştir. Kılıçdaroğlu döneminde ise bu politikalar ‘Yurttaşlık Merkezli’ politikalarla değiştirilmiştir. Bunun somut örneği, 2011 yılı Seçim Bildirgesinde görülmüştür. Bildirgede, dış politikada, “Yurttaşlık Merkezli” bir politika izleneceği dile getirilmiştir (CHP Seçim Bildirgesi 2011: 126).

Kılıçdaroğlu, laiklik ilkesi noktasında da Baykal dönemine göre daha esnek politikalar izlemiştir. Laiklik ilkesi, Kılıçdaroğlu tarafından din ve vicdan özgürlüğü temelli ele alınmıştır. Bu noktada önemli gelişmelerin başında, Kılıçdaroğlu'nun türban konusunda pozitif söylemleri olmuştur. Bu dönemde, Baykal döneminde kamusal alanda tehdit olarak görülen türban yaklaşımından uzaklaşmıştır. Kılıçdaroğlu, yapmış olduğu yurt içi ve yurt dışı gezilerinde, bu durumla ilgili görüşlerini bildirmiştir. Yurt dışı ziyaretlerinden birinde Brüksel'de yaptığı konuşmasında, türbanın Türkiye gerçeği olduğunu dile getirmiştir ve yaşanan sorunu çözmek istediklerini ifade etmiştir (CNN Türk2010, <https://www.cnnturk.com/2010/dunya/09/17/kilicdaroglu.turban.sorununa.ilgisiz.kalamayiz/589941.0/index.html>, 15 Kasım 2019 erişildi). Kılıçdaroğlu, türban konusuna yönelik ileriki yıllarda da gerçekleşen gelişmelerde, aynı pozitif tavrı ortaya

koymuştur. 2013 yılında, AK Partili dört kadın vekil türbanlı olarak Meclise girmiştir. Bu durum karşısında Kılıçdaroğlu, mutlu olduğunu ifade etmiştir (İHA 2013, <https://www.iha.com.tr/haber-kilicdaroglu-bugun-cok-mutluyum-308826/>, 15 Kasım 2019 erişildi).

Kılıçdaroğlu döneminde laiklik ve devlet öncelikli politikalar, Baykal dönemine göre geri planda tutulmuştur. Kılıçdaroğlu, özgürlük temelli sosyal demokrasi vaadini ortaya koymuş fakat somut anlamda ilerleme sağlayamamıştır. CHP örgütlerinde ve tabanında, yeni dönemle ilgili umutlar olsa da ortaya koyulan politikalar ve gerçekleştirilen eylemler, beklenenin altında kalınmıştır. Örgütlerin beklediği katılımcı yapı ve demokratik bir yönetim tarzı, gerçekleşmemiştir. CHP, girdiği bütün seçimleri kaybetmesine rağmen kadrolarında bir yenilenmeye gitmemiştir. Kılıçdaroğlu, her seçimde iyi olduklarını dile getirip genel başkanlık koltuğunu yaptığı kurultaylarla sağlama almıştır. Örgütlerin ihmal edilme durumu, Baykal döneminde olduğu gibi Kılıçdaroğlu döneminde de uygulanan kotalı tüzüklerle devam etmiştir. “Yeni CHP”, söylem olarak “yenilik” kavramını ortaya koymuş fakat izlediği politikalar da söylemden ileriye gidememiştir.

III. BÖLÜM

3. CHP VE MUHALEFET (2002-2015)

3.1. Deniz Baykal Dönemi (2002-2010)

3.1.1. 1 Mart Tezkeresi

2001 yılındaki 11 Eylül saldırıları ile başlayan, ABD yönetiminin terör örgütlerini öne sürerek ülkelere giriş süreci, Afganistan'dan sonra Irak yönünde devam etmiştir. ABD yönetimi, Irak'ı istihbaratları olduğunu öne sürerek terörist faaliyetlerini engellemek ve diktatör yönetimini devirip demokrasi getirmek için işgal etmek istemiştir (Babacan 2018: 23). Bu doğrultuda, Afganistan işgalinde olduğu gibi uluslararası toplumdan da destek görmeye çalışmıştır. ABD, Irak'ın terör faaliyetleriyle ilişkili istihbaratlarının kendilerinde olduğunu dile getirmiştir. Irak özelinde jeostratejik konumu itibariyle Türkiye, ABD için her zaman önemli bir devlet olmuştur. Çünkü Türkiye, konumu itibariyle hem Irak'a komşu olan hem de NATO 'da stratejik işbirliği yapılan devlettir.

Irak noktasında ABD, Türkiye ile 13 Ocak 2003 tarihinde askeri, siyasi ve ekonomik temelli 15 sayfalık metin ile resmi iletişime geçmiştir (Bölükbaşı 2008: 24). Metinler, ABD askerlerinin ve mühimmatının Türkiye'de nerelerde konuşlandırılıp nerelerden harekete geçeceğini içermiştir. Türkiye'den 12 havalimanı, 4 liman talep edilmiştir. Bunların yanı sıra lojistik, taktik toplanma, destek alanları olmak üzere Irak'a sınır şehirlerde yerleşilecek bölgeler istenmiştir (Bölükbaşı 2008: 24). ABD'den gelen metin üzerine Türkiye ile resmi olarak süreç başlamıştır. ABD, müzakere sürecinin kısa sürmesini istemiş ve bu doğrultuda mevzi hazırlıkları için bir kısım askerlerini 11 Şubat

itibariyle Türkiye'ye sevk etmeye başlamıştır. Bu süreçte, askeri mutabakat metninin dışında siyasi belge ve ekonomik yardım paketi de görüşülmüştür (Bölükbaşı 2008: 35).

Baykal sürece ilişkin ilk görüşlerini, ABD ile başlayan resmi süreçten sonra, 13 Ocak tarihinden itibaren açıklamaya başlamıştır. Baykal, Türk Silahlı Kuvvetleri üst düzey komutanlarını, 13 Ocak'ta ziyaret etmiştir. Bu ziyarette Baykal, Irak tezkeresi gündemdeyken Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen'in Bağdat'a gitmesini eleştirmiştir. Baykal, bir taraftan limanların ve üslerin ABD'ye inceleme izninin verilmesinin, diğer taraftan Irak'a ziyaretin yapılmasının, politik bir zafiyetle yapılmış bir hareket olduğunu dile getirmiştir. Baykal, Türkiye'yi küçük düşürücü bir tavrın sergilendiğini ifade etmiştir (NTV 2003, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/196955.asp>, 11 Kasım 2019'da erişildi).

Baykal, 24 Ocak'ta Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Aytaç Yalman ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Bülent Alpkaya'yı ziyaret etmiş ve Irak ile ilgili görüşmüştür. Baykal, görüşme sonunda yaptığı açıklamada, Ordunun görev sorumluluk alanında, ülke çıkarları için hazır olduğunu dile getirmiştir. Baykal, Türkiye'nin Irak konusunda askeri harekât için işbirliğine sürüklendiğini ve bu doğrultuda somut adımların atıldığına işaret etmiş, AK Parti iktidarının da artık bu işleri kapalı kapılar arkasında değil Mecliste yürütmesi gerektiğini ifade etmiştir. Fakat AK Parti hükümeti, bu noktada çalışmalarını, Meclis kararına gerek olmadan NATO çerçevesinde yürütmeye çalışmıştır. Orduda üst düzey komutanlar ise bu durumu Mecliste görüşmenin daha sağlıklı olduğuna dair görüşler öne sürmüşlerdir (Bila 2003, <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/meclis-karari-300938>, 11 Kasım 2019'da erişildi).

CHP'de sadece genel başkan değil milletvekilleri de görüşlerini ve söylemlerini ortaya koyarak Irak'ta bir savaş istemediklerini söylemeye başlamışlardır. CHP milletvekili Zeynep Damla Gürel, 26 Ocak 2003 tarihinde katıldığı Sosyalist Enternasyonal toplantısında, Türkiye'nin kritik bir sürece girdiğini ve bu süreçte savaşa karşı olduğunu söylemenin yeterli olmayacağını ifade etmiştir. Gürel, Mecliste savaşa hayır yönünde oy vereceklerini toplantıda dile getirmiştir (Milliyet 27.01.2003).

Irak süreci ile ilgili 2 Şubat 2003'te partililerine konuşan Başbakan Abdullah Gül, tezkere konusunda direnmeye çalıştıklarını fakat ABD'nin bu konuda ısrarcı olmaya devam ettiğini söylemiştir. Bu noktada 2-3 gün içinde tezkereyi, Meclise gönderebileceklerini ifade etmiştir (Milliyet 03.02.2003). Bu açıklamadan bir gün sonra, CHP Genel Başkanı Deniz Baykal ve Başbakan Abdullah Gül bir araya gelmiştir. Gül, süreç ile ilgili Baykal'a bilgi verdikten sonra, artık ABD açısından Irak ile barış sürecinin zayıf bir durum olduğunu dile getirmiş ve Türkiye'nin kritik bir noktada olduğunu ifade etmiştir. Buna karşılık Baykal, Irak ile ilgili gelişmeleri yakından takip ettiklerini ve bu süreçte dikkat edilmesi gereken noktalardan birinin, Kuzey Irak'ta oluşabilecek Kürt devletinin bloke edilmesi olduğunu belirterek endişelerinden bahsetmiştir. Baykal, ABD ile beraber Irak'a savaş açma görüntüsünün de ülkemiz açısından olumsuz bir izlenim olduğu belirtmiştir (Bila 2003: 18).

Baykal, 4 Şubat'ta tezkere ile ilgili olarak ABD'nin Irak'a ciddi bir harekât yapmasından sonra, Kuzey Irak'ta yaşanabilecek gelişmelere karşılık bölgeye asker göndermemizin kaçınılmaz olacağını vurgulamıştır. ABD'nin Irak'a yapacağı savaşın hukuki bir meşruiyetinin olmadığını, bu noktada ahlaki ve siyasi meşruiyetinin de bulunmadığını söylemiştir. Baykal, BM Konsey kararı olmadan Meclisten bir karar çıkarılmasının, endişeye yol açan bir durum olduğunu ifade etmiş ve ABD ile ilişkilerde her şeye evet demenin, akıllı bir yöntem olmadığına vurgu yapmıştır (Hürriyet 2003, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/baykal-k-iraka-asker-gondermek-kacinilmaz-126028>, 13 Kasım 2019 erişildi).

Hükümetin, Irak'a yönelik operasyonda ABD askerlerinin 6 ay süreyle ülkemizde bulunmasına yönelik çalışmasını yaptığı tezkere, 6 Şubat günü Mecliste ilk kez görüşülmüştür. Başbakan Abdullah Gül ve AK Parti Grubu, Mecliste kapalı oturum talep etmişlerdir. CHP milletvekilleri başta Önder Sav, Kemal Anadol ve Canan Arıtman olmak üzere durumu tepkiyle karşılamışlardır. Durumun, saklanacak bir durum olmadığını dile getirmişlerdir. Fakat kapalı oturum teklifi, AK Partili vekillerin oylarıyla kabul edilmiştir. Kapalı oturumun sonunda, 308 evet oyuna karşılık 192 hayır oyu ve 8 çekimser oyla Başbakanlık tezkeresi kabul edilmiştir (TBMM Tutanakları

2003: 32. Birleşim). Burada dikkat çeken nokta, AK Parti'nin tezkere oylamasında, 44 fire vermesi olmuştur. CHP Genel Başkanı Baykal, hükümetin karardan utandıkları için kapalı oturum yaptıklarını söylemiş ve “Türkiye olarak kesinlikle bu savaşta olmamalıyız.” diyerek sürece olan karşı gelişini ifade etmiştir (Milliyet 07.02.2003).

CHP İstanbul milletvekili Kemal Derviş, CHP milletvekillerine 9 Şubat'ta “Ekonomi Durum Raporu” dağıtmıştır. Raporda, Irak sürecinin ekonomik olarak tehlikeyle karşı karşıya olan Türkiye için olumsuz olduğu dile getirilmiştir. Derviş, bölgede savaş sonrası oluşabilecek başta yardım organizasyonları olmak üzere diğer süreçlerin, ülke için olumsuz bir tablo ortaya koyacağını belirtmiştir (Hürriyet 2003, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/halkcilik-maskesi-takip-sorumsuzluk-yapmayin-38540188>, 13 Kasım 2019'da erişildi).

CHP lideri Baykal, 12 Şubat'ta Antalya'da partililere seslenirken Irak savaşına kesinlikle hayır dediklerini ve bu yönde tüm çalışmaları yaptıklarını dile getirmiştir. Baykal, Türk askerinin idaresinin Türk komutanlar tarafından olacağını ifade ederken Irak'ta Türkiye'nin istemediği bir savaşın ortaya çıkması durumunda, tedbir amacıyla askerimizin Kuzey Irak'a girebileceğini söylemiştir. Baykal, askerimizin sadece kendini savunmak için bölgeye girebileceğine önemle vurgu yapmıştır (Hürriyet 2003, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/baykal-teslimiyet-dogru-degil-127547>, 13 Kasım 2019'da erişildi).

CHP lideri Deniz Baykal ve AK Parti lideri Recep Tayyip Erdoğan, 22 Şubat günü Irak konusunda görüşmek için bir araya gelmişlerdir. Baykal, Irak tezkeresi noktasında alınabilecek kararları ve bunun sonucunda oluşabilecek olumsuz durumları, Erdoğan'a anlatmıştır. Baykal, tezkereye kesinlikle karşı olduklarını ve bu kararın da arkasında duracaklarını bu buluşmada ifade etmiş, bu görüşmeyi daha sonra basına açıklamıştır (Haberler.com 2003, <https://www.haberler.com/baykal-basbakan-erdogan-a-demokrasinin-geregi-4988055-haberi/>, 13 Kasım 2019'da erişildi).

Irak'a yönelik Başbakanlık tezkeresi, 25 Şubat 2003 tarihinde Meclise gelmiştir. Tezkerede, yabancı ülke silahlı kuvvetlerinin ülkemizde 6 ay süreyle bulunmasına ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yurt dışına yönelik operasyon yapmasına izin veren maddeler yer almıştır. 26 Şubat günü Meclis oturumunda, tezkere hakkında görüşülmek için 27 Şubat günü kararlaştırılmıştır. Fakat hükümet, 27 Şubat'ta Mecliste temsil edilmediğinden Meclis Başkanlığı tarafından bir kereye mahsus olmak üzere tezkere görüşmesi, 1 Mart 2003 tarihindeki oturumda görüşülmek üzere ertelenmiştir.

1 Mart 2003 tarihine gelindiğinde Meclis, Türkiye için son derece önemli bir gündemle açılmıştır. Gündemin içeriğini, ülkemizde yabancı ülke silahlı kuvvetlerinin bulunmasına imkân sağlayan ve Türk Silahlı Kuvvetleri'ni yurtdışına göndermeye izin veren Başbakanlık tezkeresi oluşturmuştur. Sadece Türkiye değil Dünya bu süreci izlemiştir. Baştan beri Irak'a müdahale ve yabancı askerlerinin ülkemizde bulunmasına karşı olan CHP ile tezkereyi ABD'nin özellikle istediği belirterek Meclise getiren AK Parti, bir nevi karşı karşıya gelmiştir.

1 Mart günü tezkere görüşmeleri noktasında ilk sözü, CHP Genel Sekreteri Önder Sav almıştır. Sav, tezkerenin Anayasaya aykırı olduğuna, geliş şeklinin yanlış ve içeriğinin de karmaşık bir yapıya sahip olduğuna vurgu yapmıştır. Alınabilecek bir kararın, Anayasada iç tüzük değişikliğine de yol açabileceğini ifade etmiştir. Görüşülmekte olan tezkerenin, Körfez Savaşı'nda alınmış olan karardan farklı olduğunu özellikle belirtmiştir. Sav, konuşmasının devamında Amerikan gemilerinin İskenderun Limanına yerleştiğini dile getirmiştir. En önemli eleştirisinin de tezkerenin getirilişine olduğunu ifade etmiştir. İki ayrı tezkere beklerken hem askerimizin yurtdışına görevlendirilmesine hem de yabancı devlet silahlı kuvvetlerinin ülkemizde bulunmasına aynı tezkerede yer vermeyi şaşkınlıkla karşıladıklarını söylemiştir (TBMM Tutanakları 2003: 39. Birleşim).

Önder Sav'ın konuşmasından sonra, CHP milletvekili Kemal Anadol konuşmuştur. Anadol, 6 Şubat'ta Meclise gelen tezkereyle birlikte ilk kez BM Güvenlik Konseyi kararına dayanmadan karar almaları istendiğine vurgu yapmıştır. Bu sebeple, Meclise gelen tezkerenin Anayasa değişikliği mahiyetinde olduğunu öne sürerek

tezkerenin Anayasaya aykırı olduğunu dile getirmiştir (TBMM Tutanakları 2003: 39. Birleşim).

İki CHP milletvekilinden sonra Meclis kürsüsüne, AK Parti milletvekili Salih Kapusuz gelmiştir. Kapusuz, tezkerenin içerik açısından tutarlı olduğunu ve başta Anayasa olmak üzere hukuk kurallarına uygun olduğunu dile getirmiştir. Kapusuz, AK Parti'nin Anayasada var olan maddelerden yola çıkarak böyle bir tezkere hazırladığını vurgulamıştır. İkinci olarak AK Parti'den Burhan Kuzu kürsüye çıkmıştır. Kuzu, tezkere noktasında Anayasanın 92. maddesine göre bir hazırlık olduğunu ve buna göre karar verileceğini söylemiştir. Kuzu, tezkerenin Anayasaya gayet uygun olduğunu dile getirmiştir. Toplamda 2 CHP milletvekili ve 2 AK Parti milletvekili konuşmasıyla tezkere hakkında görüşme Mecliste bitirilmiştir (TBMM Tutanakları 2003: 39. Birleşim).

Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış, tezkereyi kapalı oturumla görüşme yönünde önerge vermiş ve tezkere kapalı oturumla devam etmiştir. Kapalı oturumda, tezkere için 533 milletvekili oy kullanmıştır. Yapılan oylamada, Başbakanlık tezkeresi 264 kabul, 250 hayır, 19 çekimser oyla kabul edilmemiştir. Böylelikle Cumhuriyet tarihinde ilk defa bir çoğunluk hükümetinin tezkeresi, kendi parti grubundan da fire vermesi ile reddedilmiştir (Göztepe 2004: 95).

CHP, AK Parti ile ülkeyi ilgilendiren bir meselede ilk kez karşı karşıya gelmiş ve olayı ulusalcı bir yaklaşımla ele alarak hem medyaya hem de halka, tezkerenin ülkemiz açısından olumsuz olduğunu ortaya koymuştur. CHP, tezkere sürecinde muhalefet olarak görüşlerini ulusalcı bir yaklaşımla ortaya koyarken AK Parti milletvekillerinden de tezkereye hayır oyu verilmesini sağlamış ve tezkerenin Meclisten geçişini engellemiştir. Tezkerenin geçmemesi, AK Parti hükümeti için şok etkisi yapmıştır. Kendileri tarafından sunulan tezkere, yine kendi milletvekilleri tarafından reddedilmiştir. CHP, tezkere sürecinde muhalefet ederken ülkenin çıkarlarını ön plana çıkarmış, yabancı devletlerin ülkemizde söz sahibi olmamasına vurgu yapmış ve süreci milliyetçi yönüyle de ele almıştır. Ayrıca, tezkerenin Anayasaya aykırı olduğunu

savunmuştur. Baykal liderliğindeki CHP, AK Parti hükümeti karşısında Meclisten tezkerenin geçmesini engelleyerek muhalefet olarak başarılı olmuştur.

3.1.2. Ermeni Meselesi

Ermeni meselesine ilişkin 2005 yılında yaşanan gelişmeler, iktidar ve muhalefet arasında bir ittifak sağlanmasına vesile olmuştur. 3 Ekim 2004'te Türkiye ile AB arasında üyelik müzakerelerinin başlatılması, Ermeni meselesini yeniden ülkenin gündemine taşımıştır. Bu bağlamda muhalefet partisi CHP, konuya dair önerilerini dile getirmiş ve “Ermeni Soykırımı” iddialarına karşı olan ABD’li tarihçi McCarthy’i Türkiye’ye davet ederek konferans vermesini sağlamıştır. AB Uyum ve Dışişleri Komisyonu tarafından düzenlenen bu toplantıda, üç emekli büyükelçi ve üç Türkiye vatandaşı Ermeni yazarın görüşleri dinlenmiştir (Örtlek 2014: 15).

Başbakan Erdoğan ve CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, söz konusu meseleyi görüşmek için 8 Mart 2005'te TBMM’de bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıdan sonra “ortak bir tavır” aldıklarını belirten Erdoğan, meselenin çözümüne ilişkin:

“İddia sahipleri, iddialarında samimiyseler, bizim gibi onlarda arşivlerini açsınlar. Bilim adamı ve tarihçilerden oluşacak heyetler buralarda çalışma yapsınlar. Bu çalışmalarını gördükten sonra atılacak adım neyse, bu adımı atmaya Türkiye olarak hazırız.” demiştir (Kıncal 2018: 143).

Erdoğan, ayrıca Baykal’ın kendilerine bir öneri taslağı sunduğunu ve bu taslak üzerinde yapacakları çalışmaların ardından meseleyi Meclise taşıyacaklarını ve Mecliste ortak bir adım atılmaya çalışılacağını ifade etmiştir. Söz konusu taslakta, CHP’nin önerisi üç aşama olarak belirtilmiştir. Buna göre; ilk aşamada 1915 yılındaki “tehcir” olayını araştırmak üzere aynı sayıda Türk ve Ermeni tarihçilerden oluşan bir komisyon kurulmalıdır. İkinci aşamada, Türkiye ve Ermenistan ile beraber İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve ABD gibi meseleye taraf olan ülkelerin de arşivleri incelemeye alınmalıdır. Son aşamada ise kurulan komisyonun bu arşivlerde yaptıkları çalışmaların

sonucu, bir uluslararası kuruluş tarafından tüm Dünya'ya ilan edilmelidir (Örtlek 2014: 15).

CHP Genel Başkanı Baykal, soykırım iddialarıyla Türkiye'ye karşı bir kampanya yürütüldüğünü, bu kampanyaların temelinde siyasi suçlamalar ve lobi faaliyetlerinin yattığını ifade ederken iddiaların hiçbir bilimsel temeli ve tarihi gerçekliği olmadığını belirtmiştir. Erdoğan'la yaptıkları görüşmenin verimli ve yararlı bir görüşme olduğunu vurgulayan Baykal, bu kampanyalara karşı iktidar, muhalefet ve Meclisin ortak bir çalışmayla tavır alması gerektiğini söylemiştir (Kıncal 2018: 144).

CHP'nin daveti üzerine ülkeye gelen Amerikalı tarihçi McCarthy, eski Senato Salonu'nda 24 Mart'ta bir konferans vermiştir. Bu konferansa, CHP Genel Başkanı Baykal, Meclis Başkanı Bülent Arınç, Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül de katılmıştır (Örtlek 2014: 16). Konferansın açılış konuşmalarını, Arınç ve Baykal yapmışlardır. Konuşmasında soykırım iddialarına karşı Türkiye'nin güçlü tezlerinin olduğunu savunan Arınç:

“Soykırım iddiasına karşı ciddi bir mücadeleyi sürekli yürütmeliyiz. Tezlerimizi ortaya koymalıyız. Bu yalanı yüzlerine vurmamız ki, Türk milleti hiçbir döneminde soykırım yapmamıştır, böyle bir cinayeti hiçbir zaman işlememiştir.” diye konuşmuştur (NTV 2005, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/315486.asp>, 11 Kasım 2019'da erişildi).

Baykal, McCarthy'nin tarihçiliğinin ve çalışmalarının önemine vurgu yapmıştır. Baykal, Erdoğan ile yaptıkları görüşme neticesinde başlattıkları projeye dayanarak Türkiye'nin yakın tarihinin aydınlatılması açısından iktidar ve muhalefet arasında ittifak sağlandığını belirtmiştir (Kıncal 2018: 144). Sorunun çözümüne ilişkin Türkiye'nin önerdiği strateji üzerine konuşan Baykal:

“Ermenistan, kendi tarihi ile yüzleşmekten korkmuyorsa ve savlarının gerçek olduğuna inanıyorsa iki ülke tarihçilerinin bir araya gelmesine, gerçeklerin beraberce saptanmasına ve ortak bir tarih değerlendirmesinin yapılmasına itiraz etmemesi

gerekir.” diye söylemiştir (Hürriyet 2005, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ermeni-itirafi-ettirip-ab-ye-alacaklar-306658>, 11 Kasım 2019’da erişildi).

Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, 9 Nisan’da yaptığı konuşmasında, Ermeni meselesi konusunda TBMM’nin 13 Nisan günü genel görüşme için toplantı yapacağını belirtmiştir. Gül, Türkiye’nin uzun zamandır Ermeni iddialarına karşı gerekli uğraşmayı vermediğini belirtmiş ve Başbakan Erdoğan ile CHP Genel Başkanı Baykal arasında sağlanan mutabakata dikkat çekmiştir (Örtlek 2014: 17). TBMM, Ermeni meselesi hakkında genel görüşme yapmak üzere 13 Nisan’da toplanmıştır. Erdoğan-Baykal görüşmesinden sonra yayınlanan bildirin kabul edildiği toplantıda, “Mavi Kitap” hakkında İngiltere parlamentosuna gönderilmek üzere yazılan mektup, tüm milletvekilleri tarafından imzalanmıştır. Bu mektupla asıl adı; “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Ermenilere Uygulanan Muamele 1915- 1916” olan ve soykırım iddialarının dayanağı olan bu kitabın, İngiltere tarafından tarihi belge olarak asılsız ve geçersiz olduğunun ilan edilmesi istenmiştir (Meclis Haber 2005, https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=21843, 11 Kasım 2019’da erişildi).

Başbakan Erdoğan, 13 Nisan’da Mecliste kabul edilen bildiriye binaen Ermenistan Başbakanı Robert Koçaryan’a bir mektup göndermiştir. Erdoğan bu mektubunda, iki ülke arasında kurulacak ortak bir komisyonun, konuya dair bilimsel bir çalışma yapmasını önermiştir. Ancak Ermenistan tarafının iddialarında ısrarcı olmalarından dolayı bu mektuptan olumlu bir netice alınamamıştır (Örtlek 2014: 18).

TBMM Başkanı Arınç, milletvekilleri tarafından imzalanan ve “Mavi Kitap”ın tarihi bir belge olarak asılsız ve geçersiz olduğunun ilan edilmesi istenen mektubu, 28 Nisan’da Lordlar Kamarası Başkanı Lord Falconer ve Avam Kamarası Başkanı Michael Martin’e, Kamaralarının üyelerine dağıtılmak üzere iletmiştir (Meclis Haber 2005, https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=23542, 11 Kasım 2019’da erişildi).

7 Eylül 2005 tarihinde Meclis Başkanı Arınç, “Ermeni Soykırımı” iddiasının lehinde karar alan 16 ülkeye, ayrı ayrı kınama mektubu göndermiştir. Bu ülkeler şunlardır; İsviçre, Polonya, Slovakya, Lübnan, Kanada, Arjantin, Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya, Yunanistan, Uruguay, İsveç, Rusya Federasyonu ve Venezuela. “Tarihimizde sakladığımız ya da bizi utandıracak hiçbir şey yoktur” ifadesini kullanarak tepkisini dile getiren Arınç, söz konusu ülkelerin aldıkları kararların üzüntü verici olduğunu, TBMM tarafından tepki ve infialle karşılandığını belirtmiştir (Hürriyet 2005, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/arinctan-soykirim-mektubu-38764512>, 11 Kasım 2019’da erişildi).

Muhalefet partileri, bazı olaylarda iktidar ile karşı karşıya gelerek bazı olaylarda da yan yana durarak iktidarı yıpratılmaktadır. Ermeni meselesinde CHP, ülkemizde yaşayan Ermeni vatandaşlarımızın da olması sebebiyle iktidar ile beraber hareket etmiştir. Böylece CHP, Ermeni vatandaşlarımız açısından olumlu hareket etmiş ve yapıcı bir parti olarak görülmüştür. Genel olarak siyasi gelişmelerde karşı karşıya gelen AK Parti ve CHP, Ermeni meselesinde birlikte çözüm aramışlardır. Ermeni meselesinin sahip olduğu iki ayrı boyutu vardır. Birincisi tarihsel boyutu diğeri ise Türkiye’de yaşamını sürdüren Ermeni vatandaşlarımız ile ilgili seçmen boyutudur. CHP, süreçte olumlu bir politika izleyerek seçmen boyutunda da olumlu bir adım atmıştır. Baykal liderliğindeki CHP, sürecin bizzat içine girerek meseleyi sadece iktidar partisine bırakmamış ve yapıcı bir muhalefet yürütmüştür.

3.1.3. Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve 22 Temmuz 2007 Genel Seçimleri

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın 15 Haziran 2006 tarihinde “Cumhurbaşkanı adayını AK Parti olarak belirleyeceğiz” sözleri, Cumhurbaşkanlığı tartışmalarının başlamasına sebep olmuştur. 2006 yılında ülke gündeminde terör eylemleri ön planda olurken bir anda bu açıklamayla beraber gündem, Cumhurbaşkanlığı seçimi olmuştur. Başbakan Erdoğan’ın bu sözlerine, CHP ve Türkiye Sanayici ve İşadamları

Derneği'nden (TÜSİAD)³ sert tepkiler gelmiştir. TÜSİAD Başkanı Ömer Sabancı, ülkede uzlaşma kültürünün bu gibi önemli durumlarda yerleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimi ile ilgili Sabancı: “Bizim söylemek istediğimiz şu; Türkiye’de artık uzlaşma kültürünü yerleştirmemiz gerekiyor.” diye konuşmuştur (Milliyet 2006, <http://www.milliyet.com.tr/ekonomi/cumhurbaskanligi-icin-uzlasma-aciklanirsa-piyasalara-iyi-gelir-160647>, 15 Kasım 2019’da erişildi).

Türkiye bu söylemlerle seçimlere doğru ilerlerken 2006 yılının yaz aylarında, Karadeniz bölgesinde büyük bir toplumsal muhalefet ortaya çıkmıştır. 30 Temmuz günü Ordu Meydanı’nda birçok fındık üreticisi, hükümetin fındık politikasını eleştiren protestolar ortaya koymuştur. Protestoların temelini, Başbakan Erdoğan’ın yüksek fiyat politikası sebebiyle Fiskobirlik’ten desteğini çekmesi ile beraber düşen fındık fiyatları, oluşturmuştur. Buna ek olarak mazot, gübre ve tohum fiyatlarında yüksek oranda artış meydana gelmiştir. Bu durum, çiftçinin fiyat bazında büyük bir gelir kaybı yaşamasına sebep olmuştur. Tarımda yaşanan bu çalkantılar, yaklaşan seçimlerin gündemini etkilemiştir (NTV 2006: 144-145).

2007 yılına gelindiğinde ülkeyi iki önemli seçim beklemektedir. İlki Cumhurbaşkanlığı seçimleri, ikincisi de genel seçimlerdir. Cumhurbaşkanlığı seçimi, siyasette ve toplumda gerginliğe neden olmuştur. Erdoğan’ın aday olma ihtimaline karşı seçimlerin öncesinde “Cumhuriyet Mitingleri” olarak anılan ve ülke geneline yayılan bir dizi miting yapılmıştır. Bunlardan ilki Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD) tarafından düzenlenen ve 14 Nisan’da Ankara Tandoğan Meydanı’nda gerçekleştirilen miting olmuştur. “14 Nisan Cumhuriyet Mitingi” olarak adlandırılan bu mitinge, yüz binlerce kişi, bazı siyasi parti liderleri ve bazı sanatçılar katılmıştır. CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, DYP Genel Başkanı Mehmet Ağar ve ANAP Genel Başkanı Erkan Mumcu bu mitinge katılan siyasetçilerdir (Birgün 2007, <https://www.birgun.net/haber/cumhuriyet-mitingi-yapildi-32868>, 15 Kasım 2019’da erişildi).

³ Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği adının açılımını 18 Ocak 2018 tarihindeki 48. Genel Kurul toplantısında alınan kararla Türkiye Sanayici ve İş İnsanları olarak değiştirmiştir. Kısaltma olarak TÜSİAD markasının ise kullanımının devamına karar verilmiştir.

Baykal, 14 Nisan mitingi sonrası Milliyet Gazetesi yazarı Bila'ya verdiği röportajda Erdoğan'a:

“Tandoğan'ın mesajını iyi oku. Millet Tandoğan'da şu mesajını verdi: Çankaya'ya aday olma. Muhalefetle uzlaş, adayı öyle belirle.” diye seslenmiş ve halkın mesajının yok sayılmasının mümkün olmadığını da eklemiştir (Bila 2007, <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/baykaldan-erdogana-tandogan-mesajini-iyi-oku-196168>, 15 Kasım 2019'da erişildi).

Cumhuriyet mitinglerinin ikincisi, 29 Nisan'da İstanbul'da yapılmıştır. Sola birleşme çağrılarının yapıldığı Çağlayan Meydanı'nda yapılan bu mitinge; CHP, DSP, SHP, İşçi Partisi (İP) ve Genç Parti'yi temsilen siyasiler de katılmıştır (CNN Türk 2007, <https://www.cnnturk.com/2007/turkiye/04/29/yuzbinler.bu.kez.caglayandaydi/339898.0/index.html>, 15 Kasım 2019'da erişildi). Cumhuriyet Mitingleri, İstanbul'dan sonra sırasıyla Manisa, Çanakkale ve İzmir'de devam etmiştir. Bu mitingler serisinin son ayağı ise Denizli'de gerçekleştirilen miting olmuştur. Cumhuriyet mitingleri yurtiçinin yanı sıra yurtdışında da yapılmıştır. Özellikle ABD ve Almanya'da düzenlenen mitinglere, dikkate değer bir kalabalık katılmıştır.

Bu mitinglerin sloganlarının temelini, laiklik ve cumhuriyet kavramları oluşturmuştur. Başbakan Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı adayı olma ihtimali, bu mitinglerin yapılmasının en önemli sebeplerinden biri olmuştur. Tüm mitingler boyunca; “Çankaya'da imam istemiyoruz”, “Yaşasın demokratik, laik, sosyal hukuk devleti”, “irticaya hayır”, “Çankaya'da türban istemiyoruz” ve “Türkiye laiktir, laik kalacak” gibi laiklik temelli sloganlar atılmıştır. Protestocuların bir amacı da sol partileri birleşmeye teşvik etmektir. Öte yandan mitinglerin asıl muhatabı AK Parti hükümeti, mitingleri aşırı milliyetçi ve antidemokratik olarak yorumlamıştır (Toy ve Elmacı 2007: 413- 417).

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresi dolduğu için Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin 2007 yılının Nisan ayında yapılması gerekmiştir. Ancak ülkede Cumhurbaşkanı seçilmesi sorunu, 1961 Anayasası ile başlayan bir krizdir. Öyle

ki 1980'deki askeri müdahaleye neden olan sebeplerin başında, 1980'de yaşanan Cumhurbaşkanlığı seçim krizi vardır. 1980 yılında yaşanan krizin sebebi, 1961 Anayasası ile getirilen toplantı yeter sayısı şartı ve Cumhurbaşkanlığı seçim sürecine bir sınır koymamasıdır. Böyle bir durumun yeniden yaşanmaması için 1982 Anayasası'nda önlemler alınmaya çalışılarak Cumhurbaşkanlığı seçimi için TBMM toplantı yeter sayısı, üye tam sayısının 1/3'ü şeklinde belirlenmiş ve Cumhurbaşkanı adayının en fazla 4 turda seçilmesi için sınırlama getirilmiştir. Adayın, Cumhurbaşkanı seçilmesi için gerekli diğer şart ise ilk iki turda TBMM üye tam sayısının 2/3 çoğunluğunda (367 oy) oy almaktır. Şayet ilk iki turda bu çoğunluk sağlanamazsa 3. tura geçilecek ve seçilebilmek için yine üye tam sayısının salt çoğunluğunca oy almak gerekecektir. Bu turda da nihai sonuç alınamazsa son tur olan 4. turda, bir önceki turda en çok oy alan iki aday yarışacak ve üye tam sayısının salt çoğunluğunca oy alan seçilecektir (Tekin ve Okutan 2011: 231- 232).

Emekli Yargıtay Başsavcısı Sabih Kanadoğlu'nun, Cumhurbaşkanlığı seçimi için Anayasa'nın 102'nci maddesinde öngörülen üçte iki çoğunluğun sadece karar yeter sayısı değil, aynı zamanda toplantı yeter sayısı olduğu iddiasını ortaya atması ile kamuoyu ve siyasilerde, Anayasa maddeleri üzerinde tartışmalara başlamıştır (HaberTürk 2007, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/10430-akp-oylari-yetmez,15> Kasım 2019'da erişildi). Bu iddiayı benimseyen siyasi partilerden biri de CHP'dir. Mecliste ana muhalefet konumunda bulunan CHP, ilk tur oylamalarında, Meclis 367'yi bulamaz ise Anayasa Mahkemesine gideceğini belirtmiştir.

Seçim günü (27 Nisan 2007) yaklaşırken Anayasa'nın bu hükümleri tartışma konusu olmuştur. Bazı kesimler, Cumhurbaşkanlığı seçimi için ilk turda toplantı yeter sayısının, üye tam sayısının 2/3'ü olduğunu öne sürmüşlerdir. Kamuoyunda tartışmalar bu husus üzerine ortaya çıkarken TSK'de olaya müdahil olmuştur. Seçim günü, Genelkurmay Başkanlığı internet sitesinden muhtıra olarak nitelendirilen bir açıklama yayınlanmıştır. İnternet üzerinden yayınlaması sebebiyle "e-muhtıra" olarak adlandırılan, Genelkurmay Başkanlığı'nın laikliğe aykırı olarak yorumlanan bazı gelişmelere yer verdiği açıklamasında, Cumhurbaşkanlığı seçimi ve alevlenen laiklik tartışmalarıyla ilgili şöyle denilmiştir:

“... Son günlerde, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde öne çıkan sorun, laikliğin tartışılması konusuna odaklanmış durumdadır. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından endişe ile izlenmektedir. Unutulmamalıdır ki, Türk Silahlı Kuvvetleri bu tartışmalarda taraftır ve laikliğin kesin savunucusudur. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri yapılmakta olan tartışmaların ve olumsuz yöndeki yorumların kesin olarak karşısındadır, gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacaktır. Bundan kimsenin şüphesinin olmaması gerekir... Türk Silahlı Kuvvetleri, bu niteliklerin korunması için kendisine kanunlarla verilmiş olan açık görevleri eksiksiz yerine getirme konusundaki sarsılmaz kararlılığını muhafaza etmektedir ve bu kararlılığa olan bağlılığı ve inancı kesindir...”(Saraçoğlu ve Yeşilbağ 2015: 924- 925).

Baykal, e-muhtıra hakkında bir gün sonraki konuşmasında, “Cumhuriyet ve demokrasi Türkiye’nin gücüdür. Demokratik rejim yozlaşır, zarar görürse, Türkiye’nin birlik, beraberlik ve bütünlüğüne zarar verir.” diye sözlerle değerlendirmesini yapmıştır (Haberler.com 2007, <https://www.haberler.com/baykal-cumhuriyet-ve-demokrasi-turkiye-nin-gucu-haberi/>, 15 Kasım 2019’da erişildi).

Bu muhtıra, TSK’nin Cumhurbaşkanlığı seçiminin meşruiyetini sorgulaması ve AK Parti’ye meydan okuması şeklinde yorumlanmıştır. Ordu ile hükümet arasında çıkan bu kriz, Başbakan Erdoğan daveti üzerine 5 Mayıs’ta Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt ile Dolmabahçe Sarayı’ndaki Başbakanlık ofisinde yapılan görüşmeyle çözülmüştür. Başbakan Erdoğan konuya ilişkin, “Benimle mezara kadar gideceğine söz verdim” derken Büyükanıt da görüşmenin içeriğiyle ilgili bir konuşma yapmamıştır (Saraçoğlu ve Yeşilbağ 2015: 2015).

TSK’nin laiklik safında olduğunu belirten bu muhtıraya rağmen aynı gün TBMM, Cumhurbaşkanlığı seçimi için toplanmıştır. 27 Nisan günü yapılan ilk tur oylamasında, 361 milletvekili ile oturum açılmış ve Abdullah Gül’den başka aday çıkmamıştır. Gül, bu oylamada 357 oy almış ve ilk turda seçilmek için gerekli 367 oyu sağlayamamıştır. 361 milletvekilin oy kullandığı seçimde; bir oy boş, üç oy da geçersiz sayılmıştır. CHP; Meclisin 367’den az kişi ile toplanmasından dolayı seçimlerin yapıldığı günün akşamında, ilk tur oylamasının iptali için Anayasa Mahkemesine

başvurmuştur (Hürriyet 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/mecliste-368-kisi-var-iddiasi-6414928>, 15 Kasım 2019’da erişildi). Bütün gözler, Mahkemenin vereceği karara çevrilirken AYM Başkanvekili Haşim Kılıç açıklama yapmıştır. Kılıç, itiraz dilekçesini aldıklarını ve raportöre havale ettiklerini dile getirmiştir. Kılıç, normal prosedürün devam ettiğini ifade etmiş ve raportöre ek bir süre vermediklerini söylemiştir (Memurlar.net 2007, <https://www.memurlar.net/haber/72692/gul-357-oy-aldi-oylama-anayasa-mahkemesine-tasindi.html>, 15 Kasım 2019’da erişildi).

1 Mayıs günü AYM Başkanvekili Haşim Kılıç, CHP’nin Cumhurbaşkanlığı ilk tur oylamasının iptali için açtığı davanın, 2’ye karşı 9 oyla iptal edildiğini açıklamıştır. Kılıç, kararın gerekçesini en kısa süre içerisinde yazıp yayınlacaklarını belirterek İktüzük ve Anayasaya aykırılığının açıklanacağını söylemiştir (Hürriyet 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/anayasa-mahkemesi-367-sart-dedi-6436574>, 15 Kasım 2019’da erişildi).

CHP’nin başvurusunu kabul eden Anayasa Mahkemesi, seçimlerin 1. turunu iptal ederken 2. turun gecikmesine sebep olmuştur. Yaşanan bu durumlar sebebiyle, Cumhurbaşkanının seçilmesi mümkün olmayınca hükümet, erken seçim kararı ve Cumhurbaşkanlığı seçim krizlerine engel olmak için Anayasa değişikliği kararı almıştır (Tekin ve Okutan 2011: 233).

CHP, Anayasa Mahkemesinin verdiği karar sonrası DSP ile birleşmek için çalışmalarına başlamıştır. CHP yönetimi, solda birlik olarak seçimlerden güçlenerek çıkmayı düşünmüştür. TBMM grup toplantısında DSP’ye “Bütünleşelim” çağrısı yapan Baykal, “Solda bütünleşmenin çok büyük önem taşıdığına inanıyorum” diyerek DSP cephesini davet etmiştir. DSP lideri Zeki Sezer, Baykal’ın bu çağrısına, “Parti organlarında gerekli görüşmeyi yaptıktan sonra en geç yarın açıklamayı yaparız” karşılığını vermiştir (İnternethaber 2007, <https://www.internethaber.com/dspden-baykala-yanit-var-82689h.htm>, 15 Kasım 2019’da erişildi). Manisa mitinginden birlikte dönen Sezer ve Baykal’ın buluşmalarından sonra alınan karara göre; DSP geri plana çekilecek, DSP’liler seçime CHP çatısı altında girecek, seçildikten sonra da hemen ayrılmayacaktır. İki parti arasında karşılıklı güven ortamı sağlanırsa zaman içinde

birleşme hayata geçirilecektir. Birleşme kararına basınında ilgisi büyüktür. Radikal Gazetesi CHP ve DSP işbirliğini “CHP – DSP nişan yaptı, Nikâh seçimden sonra”, Sabah Gazetesi de “Solda İşbirliği Tamam” başlıklarını atmışlardır.

Partilerinin grup toplantılarında birleşme ile ilgili açıklama yapan ve 21 Mayıs'taki Samsun mitingine beraber katılan liderler, İzmir mitinginde bir araya gelmemişlerdir. Basın tarafından ittifakın gerçekleşmeyeceği yazılmıştır. Zeki Sezer'in yaptığı açıklamalar sonrası sıkıntının aday belirleme konusunda olduğu anlaşılmıştır. Bir diğer gelişmede, SHP lideri Murat Karayalçın'ın, partisinin 22 Temmuz seçimlerine katılmama kararını aldığını açıklamasıdır. Karayalçın, Cumhuriyet mitinglerinde vatandaşların kendisine “bölünmeyin” çağrısında bulunduğunu düşünerek ve mitinglerdeki çağrıyı dikkate alarak partisinin seçimlere katılmama kararı aldığını açıklamıştır (Hürriyet 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bolmemek-icin-secime-girmiyoruz-6591667>, 15 Kasım 2019'da erişildi).

Bu siyasi kargaşa içinde genel seçimler, 22 Temmuz 2007'de yapılmıştır. Seçimlerde, AK Parti oylarını (%10'dan fazla) artırarak %46,6 oy almış ve 341 milletvekili çıkarmayı başarmıştır. Bu, AK Parti'nin yeniden tek başına hükümet kurması anlamına gelmiştir. Öte yandan adeta solun tek partisi haline gelen CHP, oyların ancak % 20, 9'unu alabilmiştir. Bu sonuçla CHP, 2002 seçimlerinde elde ettiği milletvekili sayısında düşüş yaşayarak 112 milletvekili çıkarmıştır. 2002 seçimlerinde Meclis dışında kalan MHP ise oyların %14, 3'ünü alarak 71 milletvekili ile yeniden Meclise girmeyi başarmıştır. Seçimlerin diğer bir önemli sonucu da Meclise bağımsız milletvekili olarak girmeyi başaran 21 milletvekilinin, Kürt hareketi olarak nitelendirdikleri siyasi faaliyetleri adına Demokratik Toplum Partisi (DTP) Grubu'nu kurmaları olmuştur (Saraçoğlu ve Yeşilbağ 2015: 926- 928).

22 Temmuz'da gerçekleşen seçimlere birlikte katılan CHP ve DSP cephesi, bekledikleri oy oranını alamadıkları için eleştirilmiştir. Baykal, seçim sonuçları açıklandıktan iki gün sonra basının karşısına çıkarak istifa etmeyeceğini ifade etmiş, AK Parti'yi başarısından dolayı kutlamıştır. Milletın kararına saygılı olduklarını dile getirirken uzlaşmaya da açık olduklarını ifade etmiştir. Baykal, Başbakan'ın çıkartacağı

adayları gördükten sonra gereğini yapacaklarını belirtmiştir. Baykal, Cumhuriyet'e yönelik bir tehlikenin bulunduğunu, seçim sonuçlarının bunu ortadan kaldıramayacağını ifade etmiş ve tehlikenin ileriki süreçlerde de devam edeceğini dile getirmiştir (Haberler.com 2007, <https://www.haberler.com/baykal-sonuclar-tatmin-edici-degil-istifa-2-haberi/>, 15 Kasım 2019'da erişildi). Baykal bu konuşmalarıyla, AK Parti'nin göstereceği bir adayın Cumhurbaşkanı olmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.

Baykal, 22 Temmuz 2007 genel seçimlerinden sonra Meclise giren MHP lideri Bahçeli'ye sert eleştirilerde bulunmuştur. MHP, Mecliste oylamaya katılacağını açıklamış ve aday çıkarmıştır. Baykal; MHP'nin bu tavrını eleştirmiş ve Bahçeli'yi sözünde durmamakla suçlamış, MHP liderinin vereceği desteği, "Meydanlarda ip atıldı. İp atıldığı zaman herkes zannetti ki bu ip terörist başının idamı için atılmıştır. Şimdi ortaya çıkıyor ki bu, Abdullah Gül'ün kuyudan çıkarılması için atılmış bir iptir." diyerek eleştirmiştir (Hürriyet 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/gul-ukurtarma-ipyimis-7137226>, 15 Kasım 2019'da erişildi).

CHP Genel Başkanı Baykal, 13 Ağustos'ta Abdullah Gül'ün adaylığının tekrardan açıklanmasından sonra Fikret Bila ile yaptığı röportajda, "Eğer uzlaşma olmazsa biz oylamaya katılmayız, Genel Kurul'a girmeyiz. Çünkü katılmamızın bir anlamı olmaz. Biz başından beri gerçekten bir uzlaşma sağlansın istiyoruz. Cumhurbaşkanı seçiyoruz. 72 milyonun Cumhurbaşkanı olacak. Bu makama seçilecek kişinin mutlaka uzlaşmasıyla seçilmesi gerekir. Çankaya bir partinin iç işi değildir." sözleriyle oylamaya katılmayacaklarını belirtmiştir (Bila 2007, <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/chp-oylamaya-girmeyecek-210470>, 15 Kasım 2019'da erişildi).

CHP lideri Baykal, Gül'ün Cumhurbaşkanı olarak faaliyetlerine ve törenlerine katılmayacağını, "ülkenin krize sürüklenmesi halinde liderler" zirvesi çağrısı dışında Çankaya'ya çıkmayacağını da belirtmiştir. Baykal, ülkenin kurucu partisi olduklarına vurgu yapmıştır (Bila 2007, <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/baykal-kurucu-parti-tepkisi-veriyoruz-210790>, 15 Kasım 2019'da erişildi).

Baykal, Cumhurbaşkanı oylamalarına katılmamalarını Fikret Bila'ya, "demokratik bir hak ve demokratik bir denetim mekanizması" olarak açıklamıştır. Baykal konuşmasının devamında, "CHP'nin bu tutumunun Cumhurbaşkanı olması halinde Abdullah Gül'ün daha "dikkatli" davranmasını sağlayacak bir etki yaratacağını ifade etmiştir. Baykal'a göre, Gül, CHP'nin karşı çıkacağı adımları atmak konusunda kendini çok rahat hissetmeyecek" diye söylemiştir (Bila 2007, <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/chpnin-gerekceleri-211594>, 15 Kasım 2019'da erişildi). Baykal'ın sürece ilişkin konuşmaları, Cumhurbaşkanlığı seçim krizini derinleştirmiştir. Yapılan röportajlarda Baykal'ın, Cumhurbaşkanı olması halinde Gül'ün faaliyetlerine katılmayacağını ve Gül'ün rahat olmayacağını belirten açıklamaları, bu durumu gösteren örnekler olmuştur. Baykal, kriz sürecinde sık sık uzlaşma çağrısı yapmasına rağmen uzlaşmaya kapalı bir görüntü sergilemiştir. Ayrıca, seçimden sonra Meclise giren MHP'nin, Cumhurbaşkanı seçimine katılacak olmasını eleştirmiştir.

Seçimlerden sonra toplanan yeni Meclisin ilk gündemi, Cumhurbaşkanlığı seçimi olmuştur. Fakat aynı sorun hâlâ devam etmiştir. AK Parti, ilk iki turdaki oylamada, Meclisin üye tam sayısının 2/3 çoğunluğuyla katılmaya tek başına muktedir olamamıştır. Fakat yeterli katılım sağlanırsa AK Parti, 3. veya 4. turda kendi adayını seçtirebilecektir. Bu kriz, 2007 seçimleriyle Meclise geri dönen MHP'nin politik hamlesiyle aşılmıştır. Seçim toplantısına katılma kararı alan MHP, kendi adayını (Sabahattin Çakmak) çıkarmıştır. Öte yandan CHP listelerinden Meclise girdikten sonra CHP'den ayrılıp DSP Grubu'nu kuran DSP'liler de kendi adaylarını (Tayfun İçli) çıkarıp destekleyeceklerini açıklamışlardır. Nitekim seçimde, bu iki adayla Abdullah Gül yarışmış ve her parti kendi adayını desteklemiştir. Nihayetinde 28 Ağustos 2007 tarihinde yapılan oylama da 448 milletvekilinden 339'unun oyunu alan AK Parti'nin adayı Abdullah Gül, Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Özbudun ve Hale 2010: 222- 223).

Cumhurbaşkanlığı seçim krizi nedeniyle hükümet tarafından ortaya atılan Anayasa değişikliği çalışmaları, genel seçimlerden önce başlamasına rağmen halk oylamasına sunulması, seçimlerden birkaç ay sonrasına (21 Ekim 2007) kalmıştır.

Hükümet milletvekilleri, Anayasa'nın 5 maddesinin değiştirilmesini ve Anayasa'ya geçici 2 maddenin eklenmesini içeren 6578 sayılı Anayasa değişikliği teklifini, Meclise sunmuştur. Ana muhalefet partisi CHP, değişiklik teklifine yarı başkanlık sisteminin uygulamaya konulması gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Ancak diğer bir muhalefet partisi olan ANAP'ın verdiği destek, Cumhurbaşkanlığı seçimindekine benzer bir krizin yaşanmasına engel olmuştur. CHP milletvekillerine göre Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmiş olması, geniş Anayasal yetkilerini kullanmasına sebep olacak ve böylece Cumhurbaşkanının siyasal ağırlığı artacaktır (Özbudun ve Hale 2010: 114).

ANAP'ın verdiği destek sayesinde teklif, TBMM üye tam sayısının 2/3'ünü aşkın oyla kabul edilmiştir. Ancak Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, teklifi yeniden görüşülmek üzere Meclise geri göndermiştir. Sezer'in iade gerekçesi; söz konusu değişikliğin, siyasal rejimle doğrudan alakalı olmasıdır. Sezer'e göre söz konusu değişiklik; başkanlık ve yarı başkanlık sistemlerini özümsemeden parlamenter sistemin dışına çıkmak, böylece uygulaması görülmemiş bir sisteme geçmek anlamındadır (Özbudun ve Hale 2010: 114- 115).

İade edilen teklif, Mecliste yeniden görüşüldükten sonra aynen kabul edilmiştir. Tek problem, genel seçimlerin yapılma aralığı süresini 5 yıldan 4 yıla indiren değişikliği içeren madde olmuştur. Diğer tüm maddeler, 367'nin (üye tam sayısının 2/3'ü) üzerinde oyla kabul edilmiştir. Söz konusu madde içinse 366 lehte oy kullanılmıştır. Ayrıca teklifin tamamı, 370 oyla kabul edilmiştir. Bu durum, Sezer'in Anayasa Mahkemesi'ne başvurmasına neden olduysa da Mahkemeden değişikliğin aleyhine bir karar çıkmamıştır (Özbudun ve Hale, 2010: 115- 116). Cumhurbaşkanı Sezer, tekrar kabul edilen değişiklik teklifini, halk oylamasına sunmuştur. 21 Ekim 2007'de yapılan halk oylamasında, oylamaya katılan vatandaşların % 68, 95'i lehte oy kullanırken % 31, 05'i aleyhte oy kullanmışlardır. Böylece Anayasa değişikliği teklifi, bizzat halk tarafından da kabul edilmiştir (Özbudun ve Hale 2010: 116- 117).

Anayasa değişikliği ile Anayasa'nın 77. maddesinde değişiklik yapılarak önceden 5 yılda bir yapılan genel seçimlerin, 4 yılda bir yapılması Anayasal teminat altına alınmıştır. Anayasanın 79. maddesine, "Cumhurbaşkanlığı seçim tutanaklarını" ve "Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesi" ifadeleri koyularak Cumhurbaşkanı'nın

halk tarafından seçilmesine dair görev ve yetkiler, YSK'nin görevleri arasında sayılmıştır. Anayasanın 96. maddesinde yapılan değişiklikte de TBMM toplantılarıyla ilgili düzenleme yapılmış ve TBMM'nin bütün işlerinde, üye tam sayısının en az 1/3 çoğunluğuyla toplanması yeterli görülmüştür. Ayrıca karar almak için yeter sayısının, üye tam sayısının 1/4'ünden fazla olması gerektiği belirlenmiştir. Değiştirilen 101. maddede, Cumhurbaşkanı seçilmek için gerekli şartlar sıralanırken Cumhurbaşkanı'nın görev süresi 5 yıl olarak belirlenmiştir. Bunun yanı sıra bir kişinin, en fazla iki dönem Cumhurbaşkanı olabileceği teminat altına alınmıştır. Anayasanın 102. maddesinde, Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinin nasıl gerçekleşeceği belirlenirken; geçici 18. ve 19. maddeler ile 11. Cumhurbaşkanı'nın seçilmesine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan düzenleme ile 11. Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmeyeceği, Anayasal hükümle belirlenmiştir (Yavuz 2008: 1173-1179).

CHP, Cumhurbaşkanlığı seçimi ve 22 Temmuz genel seçimlerinde, kurucu değerlere bağlılığa vurgu yaparak muhalefet etmeye çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Halka süreci ifade ederken Baykal başkanlığındaki CHP, Çankaya'da başörtülü eşi olan bir kişiyi görmek istemediklerini söylemesi, kendilerine karşı iktidarı daha çok güçlendirmiştir. İktidarın yeterli milletvekili olmasına rağmen Cumhurbaşkanı seçememesi, mağdur olarak halk nezdinde ele alınmış ve bu durumda tepki oylarının iktidar partisine geçmesine sebep olmuştur. CHP, muhalefet partisi olarak hem Cumhurbaşkanlığı seçiminde hem de genel seçimlerde iktidarı yıpratamamış ve zayıf kalmıştır.

3.1.4. Başörtüsü (Türban) Yasağı

AK Parti ikinci iktidar döneminde, Abdullah Gül'ün Çankaya Köşkü'ne çıkması ve YÖK'teki yönetim değişikliğinin etkisiyle artık başörtüsü yasağı noktasında eski döneme göre daha rahat bir ortama sahip olmuştur. Özellikle Gül'ün seçimi ile beraber Cumhurbaşkanının eşinin de ilk kez başörtülü bir bayan olması, AK Parti'den başörtüsü yasağının çözümüne yönelik beklentilerin artmasına yol açmıştır (Toruk 2011: 488). Ancak gündemdeki başka konular nedeniyle, başörtüsü yasağı bir türlü iktidar partisinin gündemine girememiştir.

2008 yılı Ocak ayının başlarında, Başbakan Erdoğan'dan bir anda tarihe 'velev ki' diye geçen çıkış gelmiştir. 14 Ocak'ta İspanya ziyaretinde Erdoğan, bir soru üzerine, "Avrupa'da bu noktada her üniversitede rahatlıkla başörtüsü ile okunabiliyor. Amerika'da böyle bir sorun yok. Oralarda bir sorun yok; ama halkının yüzde 99'u Müslüman olan ülkemde böyle bir sıkıntı yaşanıyor maalesef. Ama bu sıkıntıyı aşacağımıza inanıyorum." demiştir. Türkiye'de başını örtenlere "başörtüsünü siyasi simge olarak kullanıyorsun" şeklinde baskılar yapıldığını da hatırlatan Erdoğan, "Velev ki simge olarak taktığını düşünün. Bir siyasi simge olarak takmayı suç kabul edebilir misiniz? Simgelere bir yasak getirebilir misiniz? Özgürlükler noktasında dünyanın neresinde böyle bir yasak var?" diye konuşmuştur (Hürriyet 2008, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakandan-turban-cikisi-8024104>, 17 Kasım 2019'da erişildi). Açıklamadan bir kaç gün sonra MHP lideri Devlet Bahçeli, Meclisteki grup toplantısında, bu konu hakkında bir açıklama yapmıştır. Bahçeli konuşmasında, başörtüsü yasağının toplumsal uzlaşma ve kamu hizmetlerinde eşitlik ilkesi bağlamında çözülmesi gerektiğini söylemiştir (MHP 2008, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/423/index.html, 17 Kasım 2019'da erişildi). Erdoğan ise ülkeye dönüşünde, bu noktada Anayasa değişikliğini beklemeye gerek olmadığını, iki parti anlaşığında bu sürecin çözüme kavuşacağını ve gerekirse muhalefetle iletişime geçebileceklerini belirtmiştir (CNN Türk 2008, <https://www.cnnturk.com/2008/turkiye/01/16/yeni.anayasayi.beklemeye.gerek.yok/420274.0/index.html>, 17 Kasım 2019'da erişildi).

Yüksek mahkemeler olan Yargıtay ve Danıştay, arka arkaya açıklamalar yaparak bu soruna ilişkin yapılacak çalışmaların, laik üniter yapıya karşı olduğunu belirtmişlerdir. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'nın ardından Danıştay'dan da gelen başörtüsü ile ilgili açıklamaya, CHP'den de destek gelmiştir. CHP Grup Başkanvekili Hakkı Süha Okay, Danıştay Başkanlar Kurulunca yapılan açıklamayı, "kurumsal ve demokratik bir refleks" olarak değerlendirirken "Danıştay'ın tespitleri sağlıklı ve doğrudur" demiştir. Okay, Danıştay'ın türbanla ilgili yaptığı, "girişimler toplumsal barışı zedeler" şeklindeki açıklamanın yerinde ve sağlıklı olduğunu söylemiştir (Benli 2011:131).

Bu süreçte CHP İzmir Milletvekili Canan Arıtman, “Atın örtülerinizi ve özgürleşin. Gelin bu türban esaretinden, erkek egemenliğinden kurtulalım. Bizim üzerimizden siyaset yapmalarına engel olalım ve onlara yeter artık diyelim” diye konuşmuştur (Yeni Şafak 2008, <https://www.yenisafak.com/politika/ortunuzu-cikartin-ozgurlesin-94438>, 17 Kasım 2019’da erişildi). Bu konuşma halkta destek değil tepkinin çoğalmasına neden olmuştur. Halkın çoğunluğunun Müslüman olması, başörtüsü veya türbanı dini gereklilik olarak görmesine karşılık Arıtman’ın böyle konuşması, halktan CHP’ye eleştiri yapılmasına yol açmıştır.

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, tartışmalar devam ederken 25 Ocak’ta Erciyes Üniversitesi’nde katıldığı açılış töreninde; üniversitelerin insanların düşüncelerini serbestçe ifade edildiği, inançlarını serbestçe yaşadığı, siyasetin kısır çekişmelerine girmeyen, lüzumsuz ideolojik tartışmalara sahne olmayan yerler olması gerektiğine vurgu yaparak sürece dâhil olmuştur (Benli 2011: 133).

Türkiye gündeminde yıllardır varlığını sürdüren başörtüsü yasağına yönelik ilk çalışma, 29 Ocak 2008’de gerçekleşmiştir. Üniversitelerdeki başörtüsü yasağının kaldırılmasına ilişkin AK Parti ile MHP arasında uzlaşma sağlanmıştır. Yasağın kaldırılması için AK Parti ile MHP, Anayasanın 10. ve 42. maddelerinde değişiklik yapılması konusunda hazırladıkları teklifi, TBMM Başkanlığına vermiştir (CNN Türk 2008, <https://www.cnnturk.com/2008/turkiye/01/29/turban.ile.ilgili.duzenleme.mecliste/423855.0/index.html>, 17 Kasım 2019’da erişildi).

Bu gelişmeler devam ederken 17 Haziran 2001 tarihinde Öğrenci Seçme Sınavı’na giren bir öğrencinin velisinin, “sınavda kılık-kıyafet kurallarına uymaması” nedeniyle çocuğunun sınavının iptal edilmesine ilişkin işlem ile bu işlemin dayanağı 2001 yılı Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi Kılavuzu’nun 3.4 No’lu bölümünde yer alan “başı açık olarak sınava gireceğine” ilişkin düzenlemenin iptali istemiyle Danıştay’da açtığı dava hakkında, 31 Ocak 2008’de karar verilmiştir. Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, kılık-kıyafet kurallarına uymadığı için üniversite sınavı iptal edilen öğrencinin velisinin açtığı davayı reddetmiştir (Benli 2011: 133).

AK Parti ve MHP'nin uzlaşısı ile ortaya konan başörtüsü yasağını düzenlemeye ilişkin Anayasa değişikliği paketi, Meclis Anayasa komisyonunda 1 Şubat 2008'de görüşülmüş ve aynı gün komisyonda kabul edilerek Meclis Genel Kuruluna sevk edilmiştir (Hürriyet 2008, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/turban-komisyonandan-gecti-8147403>, 17 Kasım 2019'da erişildi).

AK Parti, başörtüsü yasağı ile ilgili önergeyi, Meclise 6 Şubat'ta vermiştir. Önergeye göre ilk tur oylaması yapılmış ve 404 kabul, 92 ret oyu çıkmıştır. Ayrıca önergede, Anayasa değişiklik paketinin üzerinde görüşmelerin 8 Şubat 2008'de bitmesi hedeflenmiş ve 9 Şubat 2008'de, ikinci ve son oylamanın yapılması öngörülmüştür (TBMM Tutanakları 2008: 59. Birleşim) .

CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, Anayasa değişikliğine yönelik Mecliste gazetecilerle yaptığı sohbette, süreçle ilgili görüşlerini ortaya koymuştur. Baykal, “Ya kurtuluş savaşı yaparsın yeni bir devlet kurarsın, ya da Darbe yaparsın idamı göze alırsın o zaman yeni anayasa yaparsın” demiştir (Radikal 2008, <http://www.radikal.com.tr/politika/yeni-anayasa-yapmak-idami-goze-almaktir-839571/> 17 Kasım 2019'da erişildi). Bahçeli'nin “Biz Anıttepe ile Kocatepe arasında çelikten halatız” sözlerini eleştiren Baykal, “Laikliğin güvencesi benim” diyen Başbakan Tayyip Erdoğan'a, “Laikliği Hikmetyar'ın dizinin dibinde mi öğrendin?” diye yüklenmiştir (Radikal 2008, <http://www.radikal.com.tr/politika/yeni-anayasa-yapmak-idami-goze-almaktir-839571/> 17 Kasım 2019'da erişildi).

Anayasa değişikliği paketi üzerinde oylama, Meclis Genel Kurulunda 9 Şubat 2008'de gerçekleştirilmiştir. Teklifin tümü üzerinde yapılan gizli oylamaya, 518 milletvekili katılmıştır. Değişiklik paketine, 411 kabul oyuna karşılık 103 ret oyu verilmiştir. Oylama ile başörtüsü, sadece yükseköğretimde serbest bırakılmıştır. Çalışma hayatı ve orta öğretimde devam etmiştir. Anayasaya ise "Kanun önünde eşitlik" başlıklı 10. maddesinin son fıkrasına, “... ve her türlü kamu hizmetlerinden yararlanılmasında” ibaresi eklenmiştir. Madde, "Devlet organları ve idari makamları, bütün işlemlerinde ve her türlü kamu hizmetlerinden yararlanılmasında kanun önünde

eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadır” haline gelmiştir. Yine Anayasanın "Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi" başlıklı 42. maddesine ise "Kanunda açıkça yazılı olmayan herhangi bir sebeple kimse yükseköğrenim hakkını kullanmaktan mahrum edilemez. Bu hakkın kullanımının sınırları kanunla belirlenir“ şeklinde yeni bir fıkra eklenmiştir (TBMM Tutanakları 2008: 62. Birleşim).

Eski Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu, Marmara Üniversitesi'nde düzenlenen bir programa 12 Şubat 2008'de katılmış ve burada türban ile ilgili açıklamalar yapmıştır. Kanadoğlu, türbanlı öğrencilere izin veren rektörlerin suç işlediğini öne sürmüştür. Kanadoğlu ayrıca, daha önce laikliğe karşı geldiği için iki siyasi partinin kapatıldığını, yine türban ile ilgili mevzuda aynı hareket yapılırsa aynısının olacağını söylemiştir (Benli 2011:136).

Cumhurbaşkanı Gül'ün başörtüsünü yükseköğretimde serbest bırakan Anayasa değişikliğini onaylaması ve yasanın yürürlüğe girmesi üzerine CHP'li yöneticiler, Anayasa Mahkemesi'ne 27 Şubat'ta başvuru yapmışlardır. DSP'li milletvekillerinin desteğiyle gerekli imzayı tamamlayan CHP, değişikliğinin iptali veya yok hükmünde karar verilmesi ve dava sonuçlanana kadar yürürlüğünün durdurulmasını istemiştir (Benli 2011: 138).

Başörtüsünün üniversitelerde serbest bırakılmasına ilişkin Anayasa değişikliğinin, “iptali veya yok hükmünde kabul edilmesi ve yürürlüğünün durdurulması” istemiyle açılan dava, 5 Haziran'da AYM'de görüşülmüştür. CHP'nin iptal talebini kabul ederek Mecliste 411 oyla kabul edilen Anayasa değişikliğini şekil yerine esastan görüşen Yüksek Mahkeme, 9'a 2 oy çokluğuyla düzenlemeyi iptal etmiş ve yürürlüğünü durdurmuştur. Kararını yazılı bir açıklama ile duyuran Mahkeme; başörtüsünün üniversitelerde serbest bırakılmasına ilişkin Anayasa değişikliğinin iptal kararını, Anayasa'nın 2. maddesiyle düzenlenen “laiklik”, 148. maddesiyle düzenlenen Anayasa Mahkemesi'nin görevleri ve 4. maddesinde ilk 3 maddenin değiştirilemeyeceği ve değiştirilmesi teklif dahi edilemeyeceğine yönelik maddelerine dayandırmıştır (Yeni Şafak 2008, <https://www.yenisafak.com/gundem/mahkeme-milletin-iradesini-yok-saydi-121389>, 17 Kasım 2019'da erişildi).

CHP, başörtüsü yasağını, laiklik ilkesi bağlamında ele almıştır. Bu sebepten kamusal alanda başörtüsüne karşı çıkmıştır. Fakat halkta uzun yıllardır devam eden başörtüsü yasağına tepki, CHP'nin laiklik ilkesine aykırı olduğu yönünde görüş ortaya koyması ve çıkarılan kanunu iptal ettirmesiyle güçlenmiştir. Bu süreçlerde Baykal ve CHP milletvekilleri, sistem üzerinden muhalifliğini açıklarken halk tarafından bir bakış açısı geliştirememiştir. İktidarın çıkardığı kanunun iptal edilmesi yönünden kendi açısından başarılı fakat halk nezdinde başarısız bir girişime neden olmuştur. CHP ilerleyen dönemlerde Kılıçdaroğlu ile beraber, sürece tekrardan dâhil olmak istese de bu süreçte yönettiği muhalefetten dolayı toplumda samimi bulunmamış ve karşılık bulamamıştır.

3.1.5. Demokratik Açılım (Kürt Açılımı)

AK Parti hükümeti tarafından Demokratik açılımın temelleri, 2009 yılının başlarında atılmaya başlanmıştır. TRT, Kürtçe yayın yapmaya 1 Ocak 2009 itibariyle başlamıştır. Artık Kürtçe yayın yapan ve bu sürecin Devlet kanalı eliyle olduğu bir döneme girilmiştir.

Mart ayında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Kürt meselesi noktasında her şeyin güzel olacağını ifade eden konuşma yapmıştır (Akdoğan 2010: 30). 9 Mayıs'ta Prag yolculuğu öncesi Gül, Kürt sorununun Türkiye'nin birinci sorunu olduğunu ve 2009 yılının çözüm için fırsat olduğunu dile getirmiştir (Gürsel 2009, <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/kadri-gursel/kurt-sorunu-cozulmeli-1092637>, 17 Kasım 2019'da erişildi). Bu süreç, açıklamalar düzeyinde ilerlerken AK Parti iktidarı, 29 Temmuz 2009 tarihinde somut bir adım atarak Demokratik açılım ya da daha bilindik ismiyle Kürt açılımını başlatmıştır. Dönemin İçişleri Bakanı Beşir Atalay, açılım çalışmalarını koordine etmekle görevlendirilmiştir. Hükümetin inisiyatifi ile başlayan açılım politikası, Kürt sorununu demokratikleşme temelinde ele alınmıştır. Beşir Atalay, 1 Ağustos'ta gazetecilerin olduğu bir grupla, Kürt açılımına yönelik çalıştay yapmıştır. 5 Ağustos günü DTP Genel Başkanı Ahmet Türk ve Başbakan Erdoğan, sürece ilişkin görüşme gerçekleştirmiştir.

6 Ağustos günü CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, bu görüşme üzerine, içeriği belli olmadığı için karşı çıktığı Demokratik açılım da muhatabın PKK olduğunu dile getirmiştir. Baykal, gerçekleri saklayarak çözümün gerçekleşmeyeceğini ve Başbakan Erdoğan'ın, samimiyetle süreçte ilerlemesi gerektiğini söylemiştir. Baykal, bu süreçle ilgili iktidarın randevu taleplerinin olmadığını ve kendilerinin de randevu talep etmediğini dile getirmiştir (Milliyet 2009, <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/baykal-terorle-muzakere-ediyorsunuz-1125618>, 17 Kasım 2019'da erişildi).

Demokratik açılımda, sürecin çözümüne, yöntemine ve AK Parti tarafından ortaya atılıp yürütülmesine, CHP kesin bir dille muhalefet etmiştir. Diğer muhalefet partisi MHP gibi sürecin dışarıdan yönlendirildiğini ve PKK'nin sürece ortak olduğunu iddia etmiştir. CHP, Kürt sorununun var olduğunu kabul etmiş fakat AK Parti'ye göre kimlik tartışmalarında daha mesafeli hareket etmiştir. CHP, bölgesel geri kalmışlığa vurgu yaparak Kürt sorununu, sosyo-ekonomik temelli argümanlarla ele almaya çalışmıştır (Parlak ve Öztürk 2015: 96-97).

CHP, Demokratik açılımı, AK Parti iradesi olarak görmemiş ve süreci ayrıştırma temelli ele almıştır. Sürecin içeriğinin net olarak belirtilmeyişi ve AK Parti iktidarının somut önerileri koyamayışını eleştirmiştir. Bu doğrultuda 4 Ağustos günü Mecliste yapılan grup toplantısında Deniz Baykal, açılımın bir takım başka güçler tarafından planlandığını ve bu planda iktidara süreci yürütme görevi verildiğini iddia etmiştir. Aynı konuşmada, açılıma yönelik bilmedikleri bir süreç olduğu için somut bir destek vermediklerini dile getirmiş ve iktidarın yaklaşımına hukuksuzluğa meşruiyet arama yaklaşımı olarak bakıldığını ifade etmiştir (CNN Türk 2009, <https://www.cnntrk.com/2009/turkiye/08/04/baykal.niyet.ayristirma/537789.0/index.html>, 17 Kasım 2019'da erişildi).

Baykal, CHP Genel Merkezinde 25 Ağustos günü yaptığı konuşmasında, açılımın Türkiye'yi Yugoslavya'ya benzeteceğine vurgu yapmıştır. Baykal, toplum ile ilgili ciddi sorular sorulmaya başlandığını ve bu sürecin ülkeyi bölünmeye doğru götüreceğini ifade etmiştir. Baykal, böyle bir sürecin ortaya çıkardığı yapıda, devletin üniter milletin parçalanmış olacağını söylemiştir. Ayrıca, Demokratik açılıma yönelik

düşüncelerin hayata geçirilmesinin Türk Milletinin çözülmesine yol açacağını ve Türkiye Cumhuriyeti anlayışının sonunu getireceğini ifade etmiştir (Hürriyet 2009, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/yugoslavya-gibi-oluruz-12342165>, 17 Kasım 2019'da erişildi).

Başbakan Erdoğan, 13 Ekim'de yaptığı konuşmasında, insanların Demokratik açılım sürecini iktidarın değil devletin projesi olarak görmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Bu açıklamaya karşılık Baykal, sürecin ayrıştırma süreci olduğunu ve iktidarın farkında olmadığını söylemiştir. Baykal, Türkiye'nin etnik temelli bir ayrışmaya doğru yol aldığını ve bu sürecin eğitimde ayrılık ile başlayıp hukuk ile devam edeceğini dile getirmiştir. Böyle olursa da ülkenin çıkmaza gireceğini ifade etmiştir (Parlak ve Öztürk 2015: 97).

Demokratik açılım süreci doğrultusunda, 19 Ekim'de Habur Sınır kapısından 34 PKK'li sürece destek olmak için teslim olmuştur. Gelenleri karşılamak için 50 bin civarı insan toplanmıştır. Sınırdan içeri giren 34 PKK'li, giysileriyle beraber otobüs üzerinden oradan bulunanları selamlamış ve konuşma yapmıştır. Bu durum, sürecin daha da alevlenmesine yol açmıştır (Akdoğan 2011: 39). CHP ve MHP'nin, sürece olumsuz bakışının devam etmesini sağlamıştır.

Demokratik açılım, 10 Kasım 2009 günü Mecliste tartışılmaya başlanmıştır. Açılım konusunda, İçişleri Bakanı Beşir Atalay konuşma yaparken CHP milletvekilleri ellerindeki pankartları kaldırarak görüşmeye ve tarihine karşı olduklarını dile getirmiştir. Daha sonra AK Parti Grup Başkanvekili Suat Kılıç konuşmuş ve CHP milletvekillerinin protestolarının samimi olmadığını dile getirmiştir. CHP adına Genel Başkan Yardımcısı Onur Öymen, Grup Başkanvekilleri Hakkı Süha Okay ve Kemal Anadol konuşmuştur. Genel Başkan Yardımcısı Onur Öymen, görüşmenin tam da Atatürk'ün vefat yılında olmasının saygısızlık olduğunu, halkın aç olduğunu ve açılım konusunda bilgi sahibi olmadığını ifade etmiştir. Grup Başkanvekili Hakkı Süha Okay, 10 Kasım günü konuşmanın yapılmasının bir meydan okuma olduğunu ifade etmiştir. Diğer Grup Başkanvekili Kemal Anadol ise Habur Sınır Kapısı'nda yaşananları gördükten sonra süreçten umutlu olmanın imkânsız olduğuna vurgu yapmıştır (TBMM Tutanakları 2009: 15. Birleşim).

Demokratik açılım konusunda, 13 Kasım 2009'da Mecliste yapılan görüşmelerde Başbakan Erdoğan, artık sürecin başarılı bir şekilde götürülmesiyle rant kapısının kapatılacağını ifade etmiştir. İçişleri Bakanı Beşir Atalay da etnik ayrımcılığa karşı komisyon kurulmasını ve siyasi partiler yasasını değiştirerek Türkçe harici dillerin de seçim kampanyasında kullanılmalarının planları dâhilinde olduğunu dile getirmiştir. DTP Genel Başkanı Ahmet Türk, Türk halkını Kürtlerle empati kurmaya davet etmiştir. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli ise hükümet eliyle bölünme arayışlarının söz konusu olduğunu söylemiştir. En son söz alan CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, açılımla ilgili sert sözler söylemiştir. Baykal, Kürdüm demenin zor olduğu dönemlerde böyle mücadeleleri kendilerinin yürüttüğü fakat şu an yapılan açılımın etnik kimlik temelli toplumu bölmeye yönelik olduğunu ifade etmiştir. Konuşmasının devamında Baykal, Kürtlerin bu süreçle alakalı baskı hissetmediklerini, baskıyı hissedenin PKK olduğunu dile getirmiştir. Son olarak Baykal, hükümetin terörle müzakere ederek ve PKK ile irtibatlı olarak süreci yönettiğini söylemiştir (TBMM Tutanakları 2009: 18. Birleşim).

Deniz Baykal, Mecliste 1 Aralık'ta yaptığı grup konuşmasında; Ekim ayında Habur'da yaşanan görüntülerle ilgili olarak sürecin, milletten gizlenerek iktidar ile PKK/İmralı işbirliğinde yapıldığını ve bu görüntülerin teröre karşılık teslim olma durumu olduğunu dile getirmiştir (Meclis Haber 2009, https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=95663, 17 Kasım 2019'da erişildi). Baykal, süreçle ilgili olarak 8 Aralık'taki grup konuşmasında ise Türkiye'ye gelen grupların Abdullah Öcalan'ın yönlendirmesiyle olduğunu ve AK Parti'nin, PKK ile müzakere ettiğini iddia etmiştir (Meclis Haber 2009, https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=95807, 17 Kasım'da erişildi).

Açılımla ilgili özellikle CHP ve AK Parti arasında gerilimler yaşanırken DTP, Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılma kararı ile karşılaşmıştır. 11 Aralık günü AYM, devletin bölünmez bütünlüğüne karşı olduğu için üyelerinin oy birliği ile DTP'yi kapatmaya karar vermiştir. Bu karar süreci etkilemiştir. Kapatılan DTP yerine 24

Aralık'ta Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) kurulmuştur. Kurulan yeni partiye, DTP milletvekilleri geçmiştir.

Demokratik açılım, Ocak 2010'da Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi adını almıştır. AK Parti, Milli Birlik ve Kardeşlik Projesini tanıtmak için Ocak 2010'da "Sorularla ve Cevaplarıyla Demokratik Açılım Süreci: Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi" kitapçığı bastırması ve dağıtımını yapmıştır. Dağıtılan çalışmada; ekonomik kalkınma, güvenlik, demokratikleşme gibi konular işlenmiştir (Aydın 2014: 525).

16 Ocak 2010'da İçişleri Bakanı Beşir Atalay, Demokratik açılım doğrultusunda 4 ayrı kısımdan oluşan İnsan Hakları Paketini açıklamıştır. Pakette; cezaevlerinde Kürtçe yayın yapılması, özel kanallarda farklı dil ve lehçelerde programlar yapılması, YÖK tarafından Yaşayan Diller Enstitüsü kurulması, yol kontrollerin azaltılması gibi durumlar yer almıştır (Posta 2010, <https://www.posta.com.tr/iste-acilim-paketi-15493>, 17 Kasım 2019'da erişildi).

Bütün bu gelişmeler yaşanırken 18 Şubat 2010'da CHP, İçişleri Bakanı Beşir Atalay hakkında soru önergesi vermiştir. Önergede hukuk devletinde bakanların, terör örgütleriyle görüşme yapmasının kabul edilemez olduğuna vurgu yapılmıştır (TBMM Tutanakları 2010: 63. Birleşim). Fakat bu gensoru önergesi, kabul edilmemiştir.

CHP milletvekili Nur Serter, 25 Şubat'ta yaptığı açıklamasında, Habur'da yaşananlara yönelik, "Devlet Habur'da teröristlerin ayağına götürülmüştür. AKP Habur'da teröre teslim olmuştur." demiştir (Milliyet 2010, <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/chpli-serter-devlet-haburda-teroristin-ayagina-goturuldu-1203942>, 17 Kasım 2019'da erişildi).

Açılım süreci gergin bir şekilde ilerlerken 12 Nisan 2010'da kapatılan DTP Genel Başkanı Ahmet Türk, program için gittiği Samsun'da yumruklu saldırıya uğramıştır. 16 Nisan 2010'da Habur grubundan Lütfü Taş, Öcalan'a 'Sayın' diye hitap ettiği için hapis cezası almıştır. Olaylar gerginlikle devam ederken 1 Mayıs 2010 günü PKK, Tunceli'de karakola baskın yapmıştır. Askerlerimizden 4'ü şehit ve 7'si gazi

olmuştur. Bu durumdan sonra Meclis Başkanı Mehmet Ali Şahin başta olmak üzere Başbakan Erdoğan, MHP lideri Bahçeli ve CHP lideri Baykal yaşanan olaya tepki göstermiştir. 18 Haziran 2010'da Habur'dan gelen 34 kişilik gruptan 13'ünün ceza olarak tutuklanmasıyla beraber BDP Grup Başkanvekili Bengi Yıldız, Demokratik açılımın bittiğini belirten açıklamayı yapmıştır (CNN Türk 2014, <https://www.cnnturk.com/fotogaleri/turkiye/baslangictan-bugune-gun-gun-cozum-sureci?page=26>, 17 Kasım 2019'da erişildi).

CHP tarafından Demokratik açılım, hükümet tarafından tasarlanmış tek taraflı bir demokratikleşme girişimi olarak düşünülmüş ve ayrıştırıcı hareket olarak görülmüştür. CHP lideri Baykal ve milletvekilleri, açılımın toplumun içinden gelen bir durum olmadığını, dış güçler tarafından ortaya atıldığını söylemişlerdir. Baykal, Demokratik açılımın belirsiz olduğunu ve bu nedenle AK Parti iktidarının halktan sakladıklarının olduğunu iddia etmiştir. Baykal, izlenen politikanın yanlış olduğunu ve milletin de bu yanlışlığı gördüğünü savunmuştur. Açılım noktasında yaşanan terör gelişmeleriyle beraber iktidar yıpranmış ve Demokratik açılım istediği desteği halktan görememiştir. Bu durum, Baykal ve CHP milletvekillerinin süreçte söylediği söylem ve hareketlerin, bir yönüyle haklı olduğunu ortaya koymuştur. Fakat sürecin genelinde CHP, kurucu değerlerine bağlı kalarak hareket etmeye çalıştığından somut bir politika üretememiştir.

3.2. Kemal Kılıçdaroğlu Dönemi (2010-2015)

3.2.1. 2010 Anayasa Referandumu

2010 yılında siyasi gündemi hareketlendiren bir gelişme olarak Anayasa değişikliğini söylemek doğru bir ifade olacaktır. Anayasada 26 maddenin değişikliğini içeren yargı paketi, siyaseti hareketlendirirken gündemin ilk sırasını almıştır. Tartışmaların ana noktasını, paketin yargı alanını ilgilendirmesinden dolayı yargı bağımsızlığı oluşturmuştur.

2010 yılının Mayıs ayında, Meclisin gündemine gelen ve görüşülmeye başlanan paket, muhalefet partilerinin tepkilerine neden olmuştur. AK Parti iktidarının Mecliste çoğunluğa sahip olması, Meclisten paketi halka götürmek için yeterli sayıyı bulmakta zorlanmamasına yol açmıştır. Halk oylamasına gitmek için 330-367 arasında oy gereklidir. AK Parti, 2007 genel seçimlerinde 341 milletvekili çıkardığı için yeterli oya sahiptir. Referandum için Mecliste yapılan oylamada, 336 kabul oyuna karşılık 72 red oyu kullanılmıştır. Bu sonuç, yargı paketi için referandum yolunu açmıştır. Meclisten geçen yargı paketi, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'e sunulmuştur. Gül, farklı çevrelerin iade etmesi yönünde söylemlerine karşılık yargı paketini kabul ederek halk oylamasına sunulmak üzere YSK'ye göndermiştir. CHP, bu durum üzerine 17 maddelik itirazını Anayasa Mahkemesine yapmıştır (Tekin ve Okutan 2011: 236- 239).

Anayasa değişikliğine yönelik paketin, Meclisten geçip halkoyuna sunulacağı kesinleştikten sonra, siyasi partiler halka yönelik çalışmalarına başlamıştır. Bu süreçte CHP ve MHP “hayır” yönünde oy kullanılması için çalışmalar yürütürken Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) ise “boykot” yolunu seçerek bir anlamda hayır cephesine destek olmuştur. Evet cephesini ise AK Parti tek başına oluşturmuştur (Tekin ve Okutan 2011: 236- 239).

Kısmi olarak Anayasa değişikliğinin halkoylamasına sunulması kararı alındıktan sonra CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, kampanya süreci başlamadan kısa bir süre önce, internet ortamına düşen kendisiyle ilgili videodan dolayı istifa etmiştir. CHP'nin Genel Başkanlığına, 22 Mayıs 2010 tarihinde yapılan kongrede İstanbul Milletvekili Kemal Kılıçdaroğlu seçilmiştir.

CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu, 12 Eylül 2010'da yapılacak Anayasa değişiklik referandumunu için kampanyaya, diğer partilerden çok önce başlamıştır. Deniz Baykal'ın ardından başkanlık koltuğuna oturan Kılıçdaroğlu, dinamik yapısı ve çalışkanlığıyla dikkatleri çekmiştir. Nitekim referandum sürecinde parti çalışmalarını erkenden başlatmış, referandum kampanyası çerçevesinde 70 il, 170'den fazla ilçe dolaşmış ve 76 miting yapmıştır (Devran ve Seçkin 2011: 188). Meydanlarda, halkoylamasında kısmi

Anayasa değişikliğine hayır oyu verilmesi yönünde konuşmalar yapan Kılıçdaroğlu, bu süreci ağırlıklı olarak genel seçim atmosferinde değerlendirmeye yönelmiştir. Kılıçdaroğlu, böylelikle parti tarafından uzun zamandır ziyaret edilmeyen yerleşim yerlerine gitmiş, kendi başkanlığındaki yeni yönetim anlayışını, ilgili referandumu baz alarak anlatmıştır. CHP’de Kürt sorununda ve demokratikleşme noktasında yaşanan yumuşama, Kılıçdaroğlu başkanlığındaki partinin temel meselelerdeki bakış açısını yansıtan gelişmeler olmuştur (Yılmaz 2012: 28).

CHP, referandum sürecinde, Anayasa değişikliğine neden hayır denmesi gerektiğini belirten sekiz sayfalık, “Neye Hayır”, “Neden Hayır” kitapçığını yayımlamıştır. “Neye Hayır”, “Neden Hayır” kitapçığında, referandum için benimsenen politikaların gerekçeleri sıralanmıştır. Yeni bir anayasa sözü de veren bu kitapçık, hem sokaklarda dağıtılmış hem de internet kullanıcıları için sanal ortamda okuyucularına sunulmuştur (Devran ve Seçkin 2011: 188-191).

Kılıçdaroğlu, referandum kampanyası boyunca yaptığı konuşmalarda, milletin hafızasında yer etmiş olay ve şahsiyetlere zaman zaman yer vermiştir. Türk siyasi hayatında önemli bir yer edinmiş olan Bülent Ecevit’in “halkça bir düzen kurma” sözlerini tekrarlayan Kılıçdaroğlu, aynı zamanda Rahşan Ecevit’in de desteğini almıştır. Rahşan Hanım, Kılıçdaroğlu için, “Halkla çok iyi irtibatı var. Söyledikleri, halkı tatmin ediyor” şeklindeki açıklamalarıyla referandum sürecinde, CHP Genel Başkanına desteklerini dile getirmiştir (Yeniçağ 2010, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/ecevit-yigitoglani-begendi-38800h.htm>, 19 Kasım 2019’da erişildi) .

CHP’nin referandum sürecinde kampanyasını, iktidara göre konumlandığı ve negatif mesajlar verdiği söylenebilir. Kılıçdaroğlu’nun yoğun olarak tekrar ettiği konuların başında, HSYK’nin yapısıyla ilgili değişiklik gelmiş ve Anayasa değişikliğinin yargıyı siyasallaştıracağını savunmuştur (Bozatay Anbarlı 2011: 125). Kılıçdaroğlu, farklı illerdeki mitinglerinde, Anayasa değişikliğinin gündemi değiştirdiğini savunarak ülkedeki açlık, yoksulluk gibi sorunların göz ardı edildiğini söylemiştir (Devran ve Seçkin 2011: 196-197).

CHP'nin yaptığı iptal başvurusunu, Anayasa Mahkemesi 7 Temmuz 2010 tarihinde yaptığı toplantıda değerlendirmiştir. CHP iptal başvurusunda; Kamu Denetçiliği Kurumu'nun Meclise bağlanması, HSYK yapısıyla ilgili düzenleme, AYM üyelerinin Meclis ve Cumhurbaşkanı tarafından seçilmesi ve sayılarının artırılmasına yönelik değişikliklere itirazlarını sunmuştur. Fakat Anayasa Mahkemesi, HSYK'ye hukuk kökenli olmayan üye seçimi, AYM üyelerinin oy kullanması gibi hususları içeren bazı kısımları iptal etmiş ve geri kalan bütün maddelerin uygun olduğunu kabul etmiştir. CHP, bu sonuçla iptal davası açmış fakat istediğini alamamıştır (Saraçoğlu ve Yeşilbağ 2015: 935- 937).

Kemal Kılıçdaroğlu, farklı illerde düzenlediği mitinglerde, yeni bir yaklaşıma sahip olduklarını dile getirmeye çalışmıştır. Kılıçdaroğlu, ülkemizi ve insanlarını sevdiklerini, halkın yetki vermesi halinde 12 Eylül'de Türkiye'yi değiştireceklerini ve kimseyi ötekileştirmeyeceklerini ifade etmiştir (Cumhuriyet 2010, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/165478/Kilicdaroglu__Hayirsizlara__hayir_.html, 19 Kasım 2019'da erişildi). Bu sözler, yeni bir yaklaşım ve dil arayışını ortaya koymuştur.

Referandum süresince Kılıçdaroğlu yaptığı konuşmalarda, 27 Nisan e-muhtırasının iktidarla ilişkili olduğunu ve tekrardan iktidarı kazanmak için yayınlandığını dile getirmiştir. Bunu da söylerken dönemin Genel Kurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt ile Başbakan Erdoğan'ın, Dolmabahçe'de gerçekleştirdikleri görüşmeye vurgu yapmıştır. Görüşmenin içeriğinin açıklanmamasının, iş birlik süreciyle alakalı olduğunu iddia etmiştir. Bu konuşmalara karşılık Başbakan Erdoğan, bu konuda gerekenin yapıldığını dile getirmiştir (Devran ve Seçkin 2011: 194).

Kılıçdaroğlu'nun söylemlerinin bir kısmını Anayasa değişikliği oluştururken; geri kalan kısımların da çoğunu, AK Parti iktidarına yönelik suçlama ve eleştiriler oluşturmuştur. Kılıçdaroğlu'nun konuşmalarının önemli kısmını; yoksulluk, yolsuzluk, işsizlik gibi konulara ayırmıştır. Ayrıca Kılıçdaroğlu, başörtüsü yasağının çözümü, genel affa olumlu bakıldığının söylenmesi gibi genel seçim konularına değinmiştir. Kılıçdaroğlu, bu sorunların yanında terör sorununun çözüm adresi olarak CHP'yi göstermiştir. Çözümü de odaklarına insanı alarak toplumda ayrıştırma değil kaynaştırma

yoluyla yapacaklarını belirtmiştir. Bu ifadelerle hem Kılıçdaroğlu hem de CHP'nin, terör konusu ve özellikle Kürt açılımına bakış açısı, açık olmayan bir dille anlatılmıştır. Kılıçdaroğlu, etnik kimliklere saygı ifadesini belirterek Kürt açılımı ifadesini açıkça kullanmadan çözümü ifade etmiştir (Devran ve Seçkin 2011: 186-201).

Muhalefet tarafından sağlanan birliktelik ile adeta hükümete halk tarafından verilecek bir “güvenoyu” havasına bürünen halkoylaması, 12 Eylül 2010 tarihinde yapılmıştır. 12 Eylül 1980’de gerçekleştirilen askeri müdahaleye atfen seçildiği ileri sürülen halkoylaması, hükümet partisi açısından bir zafer niteliğinde sonuçlanırken muhalefet kesimi için bir hezimet niteliğinde olmuştur. Nitekim hükümet partisinin tek başına savunduğu “evet” görüşüne, seçime katılan seçmenlerin % 57,88’i destek verirken; muhalefet kanadının savunduğu “ hayır” görüşüne, % 42,12’si destek vermiştir (Saraçoğlu ve Yeşilbağ 2015: 935- 937).

Halk tarafından da kabul edilen Anayasa değişikliği ile yargı alanında önemli değişiklikler yapılmıştır. İlk olarak AYM’nin üye sayısı 11’den 17’ye yükseltilmiştir. Yine bu üyeler için belirlenmiş olan 65 yaş sınırı lağvedilerek bu kişilere 12 yıl görev süresi sınırı getirilmiştir. Diğer bir önemli değişiklik ise Sayıştay ve barodan gelecek üyelerin TBMM, diğer üyelerin de Cumhurbaşkanı tarafından seçilmesinin Anayasal teminat altına alınması olmuştur. Devlet güvenliğinin ve anayasal düzenin aleyhine işlenen suçların sivil yargıda görülecek olması, savaş haricinde sivil kişilerin Askeri Mahkemelerde yargılanamayacak olması, “askeri mahal” kavramının ilga edilmesi ve darbe suçlarının sivil yargıda görülecek olması, bu Anayasa değişikliğiyle yapılan diğer önemli düzenlemelerdir (Fendoğlu 2015: 318- 319).

Kılıçdaroğlu’nun genel başkanlığa geçmesiyle beraber CHP’de, yeni politikalar ön plana çıkmıştır. Parti, kadro partisinden kitle partisine doğru adım atmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda halkla iç içe bir lider profili ve halka yakın parti imajı çizilmeye çalışılmıştır. CHP tarafından kitle iletişim araçlarının, bu dönemde yoğun kullanılması, pozitif bir durum olmuştur. Fakat Kılıçdaroğlu, Anayasa değişikliği referandumu süresince yaptığı çalışmalarla, insanların neden “hayır” demesi gerektiğini tamamen açıklayamamıştır. Mitingleri, bir nevi genel seçim havasında yürütür hale

gelmiştir. Kılıçdaroğlu'nun siyaseten Başbakan Erdoğan kadar tecrübeli olmaması, referandum süresince iktidara avantaj sağlamıştır. Kılıçdaroğlu hem söylemleri hem de eylemleriyle, Erdoğan karşısında zayıf kalmıştır. Ayrıca CHP, sahiplendiği devleti koruyucu ideoloji sebebiyle çalışmalarını çok geniş bir alana yayamamıştır. Kılıçdaroğlu, iktidarı yıpratmak yerine genel seçimlere hazırlık ve partinin yenilenen yapısını ifade etmekle süreci geçirmiştir. Referandum süresince yapılan çalışmalar, genel olarak olumlu bir hava getirse de bu çalışmalar sonuçlara yansımamıştır. CHP, bu süreçte, iktidar karşısında muhalefet olarak zayıf kalmıştır.

3.2.2. 12 Haziran 2011 Genel Seçimleri

12 Eylül 2010'daki referandum, siyasi partiler için genel seçim provası havasında olmuştur. Siyasi partiler, 12 Haziran genel seçimlerini referandumdan aldıkları sonuçları iyileştirme veya değerlendirme olarak görmüşlerdir. Seçimlere AK Parti Yeni Türkiye inşası; CHP, yenilenen lider kadrosunu koruma ve değişime devam etme; MHP, siyasal hayatta varlığını sürdürme; BDP ise Kürtlerin yasal tek sözcüsü olma anlamı yüklemiştir. Bu açıdan bakıldığında seçimlere, AK Parti ülkenin yeniden inşası diye bakarken; diğer üç parti olan CHP, MHP ve BDP kendi durumları ve siyasal hayattaki rolleri olarak bakmışlardır (SETA 2011: 18). Anayasa değişikliği ile beraber siyasi partilerin siyasi sistem içinde gücünün seçimlerle ölçüleceği durumu, siyasi partileri etkili kampanyalar yapmaya itmiştir. Bu durum, partileri kendi tabanlarının dışında kalan kesimlerden de oy almak için çalışmalar yapmaya, bu doğrultuda aday çıkarmaya ve seçim beyannamelerini buna göre düzenlemeye itmiştir (SETA 2011: 18).

CHP açısından genel seçimler, referandum öncesi değişen liderlik kadrosu ve söyleminin toplumdaki onay almasını ifade etmiştir (Övür 2011: 22). Kılıçdaroğlu genel başkanlığa gelişinden sonra, toplumda yükselen değişim talebini karşılamaya yönelik bir siyasi strateji arayışına girerek Parti Meclisini yenilemiştir. Partinin yeni stratejisi, CHP'yi lâiklik temelli siyasi gerilim üreten yapıdan uzaklaştırmak, toplumsal ve ekonomik projelere ağırlık vermek, bunların yanında toplumda var olan değişim isteğine uyacak siyasi bir söylem ortaya koymak olmuştur (SETA 2011: 20).

Kılıçdaroğlu, bu süreçte ikili bir strateji izleyerek kendisini sağlama almaya çalışmıştır. İzlediği stratejide, seçim sonrasında parti içi iktidar mücadelesinin ortaya çıkmamasını sağlamak adına Deniz Baykal ve Önder Sav ekibinden kişilere, aday listelerinde yer verilmemeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, CHP'nin mevcut grubundan çoğu isim, listelerde kendine yer bulamamıştır. Ayrıca Baykal siyasetinin tabandaki yansımından zarar görmemek için hem aday seçiminde hem de söylemlerde, statüko ve değişim taraftarlarını birlikte memnun edecek bir strateji izlenmiştir. Bu durumun örneği olarak “Eski CHP” ile özdeşleşen Mustafa Balbay, Mehmet Haberal ve İlhan Cihaner gibi isimlerin adaylığının yanında, “Yeni CHP”nin değişim yanını gösteren Sezgin Tanrıkulu, Muhammet Çakmak gibi isimlere de adaylık verilmiştir. İzlenen bu denge siyaseti, parti içinde farklı iki kesime de hitap etmeye çalışılırken partinin istikrarlı bir siyasi çizgi belirlemesini engellemiştir (SETA 2011: 21).

CHP, 12 Haziran genel seçimlerine yönelik siyasi iletişim kampanyasına ilk başlayan parti olmuştur (İpekeşen Sun 2012: 95). Parti, kampanyaya erken başlamanın avantajını kullanmak istemiştir. Bu doğrultuda CHP, seçim çalışmaları için Grey Ajans ile anlaşmış ve reklam çalışmalarını başlatmıştır. CHP tarafından aile, gençlik, çocuk, sivil toplum, doğu ve güneydoğu, yeni ekonomi gibi konularda raporlar hazırlanmış; kadınlardan emeklilere, esnaftan çiftçiye kadar birçok alanda broşür ve kitapçık yayınlanmıştır (Bölükbaşı ve Macar 2019: 957).

CHP'nin 22 Nisan 2011'de açıkladığı 134 sayfalık seçim beyannamesi, “Özgürlüğün ve Umudun Ülkesi. Herkesin Türkiye'si” başlığı taşımıştır. Kampanyanın ana sloganı olan “Herkes İçin CHP” ifadesi, beyannamenin tüm sayfalarında kullanılmıştır. Beyannamenin sonunda, Genel Başkan Kemal Kılıçdaroğlu'nun kasketli fotoğrafıyla birlikte, “Benim için yandaş yok, sadece ve sadece vatandaş var” sözleri yer almıştır (CHP 2011 Seçim Bildirgesi).

CHP'nin 2011 genel seçimleri için hazırladığı beyannamenin, “Pusulula 2007”⁴den en büyük farkı; ekonomiye daha çok vurgu yapması, sosyal politikaları öne çıkarması, somut projeler sunması ve etnik-dini kimlik taleplere çözüm üretme konusu oluşturmuştur. CHP, siyasi pozisyonunu belirleme ve vaatlerini anlatma çabası içinde olmuştur. Beynamede, CHP'nin sosyal demokrat özelliği öne çıkarılmış ve çağın ihtiyaçlarına uygun bir dönüşüm geçirdiği belirtilmiştir (Bölükbaşı ve Macar 2019: 954).

2011 genel seçimleri kampanyasının ana sloganı, “Herkes İçin CHP” olarak belirlenmiştir. Bunun yanında birçok afişte, “Türkiye Rahat Bir Nefes Alacak” sloganı da kullanılmıştır. Kampanya; herkesi kucaklayacak, iktidarında herkesin rahat edeceği bir CHP üzerine kurulmuştur. Kampanyaya pozitif, rasyonel ve çözümcü bir dilin hâkim olduğu söylenebilir. Ayrıca kampanyanın önemli bir boyutunu da Kılıçdaroğlu'nun seçmene benimsetilmesi oluşturmuştur (Bölükbaşı ve Macar 2019: 955).

AK Parti seçim reklamları, somut mesajlar ve rasyonel bir söylem üzerine inşa edilmiştir. Bununla birlikte, seçime doğru duygusal bağ kurmaya ve lider-seçmen özdeşliği oluşturmaya çalışan mesajlar da verilmiştir. CHP'nin kampanya söyleminde ise çok keskin olmasa da bir değişim göze çarpmıştır. Önceden yapıldığı gibi soyut mesajlar yerine, gençler, işsizler ve emeklilere yönelik somut vaatler sunulmuştur. CHP, seçmeni ön planda tutan, somut çözüm önerileri getiren ve seçmen-lider bağını güçlendirmeye çalışan siyasi iletişim stratejisi benimsemiştir (Bölükbaşı ve Macar 2019: 960).

12 Haziran genel seçimlerine yönelik televizyon filmleri, afişler ve gazete reklamlarında seçim kampanyaları, kurumsal olarak partilerden ziyade kişisel olarak parti liderleri üzerine inşa edilmiştir. Bu durum, iki partinin reklam çalışmalarında görülmüştür. Bunun yanı sıra televizyon reklam filmlerinde; mesajı veren kişi açısından bakıldığında, CHP'nin gerçek kişiler üzerinden mesaj vermeye çalışma ve bütünüyle lider odaklı reklam filmleri oranının, AK Parti'den daha az olduğu görülmüştür. Sözlü

⁴ “Pusulula 2007” Cumhuriyet Halk Partisi'nin 22 Temmuz 2007 yılındaki genel seçimlere yönelik olarak yayınladığı seçim beyannamesidir.

mesajların parti lideri tarafından verilme oranı, AK Parti reklamlarında %11,54 iken CHP reklamlarında %100'dür (Doğan 2013: 313).

12 Haziran 2011'de gerçekleştirilen genel seçimlere büyük umutlarla giren ana muhalefet partisi CHP, oy oranını %20,9'dan %25,9'a yükseltmiştir. AK Parti, oy oranını %46,6'dan %49,83'e çıkararak tek parti iktidarını sürdürmüştür. MHP, oyların %13,01'ini alırken bağımsızların toplam oy oranı da %6,5'e ulaşmıştır (Saraçoğlu ve Yeşilbağ 2015: 937- 94).

CHP'nin ortaya koyduğu hedef göz önünde bulundurulduğunda, 12 Haziran genel seçimlerinde başarısız olduğunu söylemek mümkün olacaktır. Partinin aldığı oy oranı, ihtiyaç duyduğu ve hedeflediği desteğin altında kalmıştır. Baykal dönemiyle kıyaslandığında, kısmî bir başarı olarak kaydedilmesi gereken bu seviye; siyasi söylem değişikliği konusunda CHP'nin yeni kadrosunu, cesaretlendirici ve parti içi muhalefete karşı koruyucu bir oran olmaktan uzak kalmıştır. Kılıçdaroğlu, seçim süresince, yeni bir CHP kimliği inşa etmek yerine oy oranını artırmayı öncelmiş ve bu hedef uğruna birçok söylem kullanmıştır. Kılıçdaroğlu döneminde oy oranının, Baykal dönemindeki seviyeden yüksek oluşu, değişim arayışına duyulan memnuniyeti; beklentilerin altında kalması ise değişim sürecindeki tereddüde yönelik memnuniyetsizliği ifade etmiştir.

3.2.3. Çözüm Süreci

CHP'de, 2013 yılında önemli bir tartışma konusu ortaya çıkmıştır. Tartışmanın temelinde, CHP'nin, AK Parti tarafından 2012 Aralık ayı sonunda kamuoyuna duyurulan Çözüm süreci noktasında, nasıl hareket edeceği olmuştur. Parti adına ilk değerlendirme, 5 Ocak 2013 tarihinde Genel Başkan Kemal Kılıçdaroğlu tarafından yapılmıştır. Kılıçdaroğlu, bu noktada iktidara sorunun çözümü için kredi vermeye hazır olduklarını ifade etmiştir (Hürriyet 2013, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ak-partiye-yeni-kredi-aciyoruz-22297831>,19 Kasım 2019'da erişildi). Başbakan Tayyip Erdoğan'ın, Kılıçdaroğlu'na yönelik ağır eleştirileriyle beraber parti örgütlerinde ve tabanında, Çözüm sürecine dair endişeler hâkim olmuştur. Parti içerisinde, "kredi tanıma" söylemine yönelik sert itirazlar ortaya çıkmıştır (SETA 2013: 33).

Bu gelişmeler yaşanırken Tunceli Milletvekili Hüseyin Aygün'ün, Ocak ayında Paris'te öldürülen PKK üyesi Sakine Cansız'ın ailesine taziye ziyaretinde bulunması üzerine, CHP yönetimi ziyaretin kabul edilebilir olmadığını ifade etmiştir (CNN Türk 2013, <https://www.cnnturk.com/2013/turkiye/01/15/huseyin.aygune.sakine.cansiz.uyaris/692617.0/index.html>, 19 Kasım 2019'da erişildi). Yine Ocak ayında, TBMM Genel Kurulu'nda yapılan "anadilde savunma" görüşmeleri esnasında, İzmir Milletvekili Birgül Ayman Güler'in kullanmış olduğu, "Türk ulusuyla Kürt milliyetinin eşit olmadığı" yönündeki söylemi, tekrardan süreci tartışmaları merkezine oturmuştur. Kılıçdaroğlu, kamuoyu önünde bu süreçte daha dikkatli bir pozisyon almayı tercih etmiştir. İlerleyen zamanlarda süreç ile ilgili basına yaptığı açıklamasında, "etnik kimlik üzerinden siyaset yapılmasına karşıyız" mesajını vermiştir (Anadolu Ajansı 2013, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/etnik-kimlik-uzerinden-siyasete-karsiyiz/281937>, 19 Kasım 2019'da erişildi). Bu söylemler parti içinde yaşanan ideolojik çekişmeleri, idare etmeye yönelik bir çaba olarak ele alınmıştır.

Çözüm sürecinin 2013 yılında ülke gündeminde yerini aldığı ilk dönemlerde, CHP çatısı altında yaşanan önemli gelişmelerden biri de eski Genel Başkan Deniz Baykal'ın, 12 Şubat günü uzun bir aradan sonra CHP Meclis Grubu'na hitap etmesi olmuştur. Baykal, basına kapalı bölümde gerçekleştirdiği konuşmasında, Türk kimliğinin ve ulus devletin tartışma konusu edilmesine izin vermeyeceklerine vurgu yapmıştır. Antalya Milletvekili Yıldırım Sapan aracılığıyla bu konuşma, medyaya servis edilmiştir (SETA 2013: 33). Bu süreçte, partide liderlik tartışmaları yeniden başlasa da ilerleyen süreçte, bu konuşmanın parti yönetimine ikaz niteliğinde olduğu anlaşılmıştır (SETA 2013: 33). Yaşanan bu gelişme ile beraber partinin eski yöneticileri, Kılıçdaroğlu yönetimine desteğin geri çekilmesi yönünde baskılarını artırmaya başlamıştır.

CHP, bu süreçte iktidara olan dolaylı desteğinden vazgeçerek Çözüm sürecine karşı daha sert bir tutum benimsemiştir. CHP, görüşmelerin Kürt meselesinin çözümü yönünde umut taşımadığı belirterek süreci gündemde tutmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda parti yetkilileri, Nisan ayıyla beraber 2011 yılında gerçekleşen Uludere

olayını sürekli gündemde tutarak süreç konusunda iktidarın samimi olmadığını dile getirmiştir (Sabah 2013, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2013/04/30/chpden-uludere-kitabi>, 19 Kasım 2019’da erişildi). Aynı zamanda Çözüm sürecinin halkta oluşturduğu tepkileri ölçmek ve değerlendirmek amacıyla göreve başlayan Akil İnsanlar Heyeti de, CHP’nin hedefinde olmuştur. Parti Sözcüsü Haluk Koç, 3 Nisan günü yaptığı açıklama ile Akil İnsanlar Heyeti üyelerinin pazarlamacı olduğunu iddia etmiştir (İHA 2013, <https://www.ihha.com.tr/haber-chpden-akil-insanlar-aciklamasi-270865/>, 19 Kasım 2019’da erişildi). Bu iddianın temelinde de bu süreçte Başbakan Erdoğan ile Abdullah Öcalan’ın gizli bir pazarlık yaptığı düşüncesi olmuştur. Bu algı, Kılıçdaroğlu’nun Mart ayı içerisinde İmralı tutanakları için söylediği, “Ortaklardan birinin görüşleri medyaya yansdı.” yorumu ile bütünleşmiştir (Hürriyet 2013, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kilicdaroglu-bizim-bunu-bilme-hakkimiz-var-22716101>, 19 Kasım 2019’da erişildi).

CHP ve MHP, Mecliste Nisan ayında kurulan Çözüm Süreci Değerlendirme Komisyonu’na, ortak bir şekilde üye vermeyi reddetmiştir. CHP Grup Başkanvekili Akif Hamzaçebi, oluşturulan komisyonun başta Anayasa ve Meclis İç Tüzüğüne aykırı olmasından dolayı ortak olmayacaklarını dile getirmiştir (SETA 2013: 34).

Mayıs ayından itibaren çalışmalarının çoğunu Suriye sorunu ve Gezi Parkı eylemlerine ayıran CHP yönetimi ve Kılıçdaroğlu, 2013 yılının sonbaharından itibaren Çözüm sürecine yönelik eleştirilerine devam etmiştir. Kılıçdaroğlu, Uludere olayını, bu dönemde tekrardan siyasetin gündemine taşımıştır. Kılıçdaroğlu, 19 Kasım’da partisinin grup toplantısında, Diyarbakır’a gelerek Başbakan Erdoğan’la beraber süreci desteklediğini dile getiren Kürt sanatçı Şivan Perwer’i sert sözlerle eleştirmiştir (TRT Haber 2013, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/kilicdaroglu-sivan-perver-i-elistirdi-109134.html>, 19 Kasım 2019’da erişildi).

CHP, Çözüm sürecine destek vermesi halinde iki kritik durum ile karşı karşıya kalmıştır. İlki, sürece destek vermesi halinde ulusalcı seçmenin oylarını kaybetme; destek vermemesi ve karşı durması halinde sol kesimde bulunan liberal-özgürlükçü değerleri benimsemiş seçmen kitlesinin HDP’ye kaymasıdır. İkincisi, süreci destekleyen

partilerin sürecin tıkanması halinde tabanından alabileceği tepkilerin, CHP'ye etkisinin ağır olması ihtimalidir. Var olan bu durumlar, süreç boyunca CHP'nin Kürt meselesi politikasını önemli ölçüde etkilemiştir (SETA 2014: 31).

CHP, Kürt meselesine yönelik çözüm önerilerini içeren bir raporu, 2013 yılının Haziran ayında hazırlamıştır. Raporun içerisinde; Kürtçenin parti çalışmalarında kullanılabilmesi, köy koruculuğu sisteminin kaldırılması, seçim barajının düşürülmesi, yerleşim yerlerine eski isimlerinin verilmesi, Dersim arşivlerinin açılması ve Diyarbakır Cezaevi'nin müzeye dönüştürülmesi gibi önemli maddeler yer almıştır. Raporda, Parti Meclisi üyelerinden de görüş istenmiştir (Vatan 2013, <http://www.gazetevatan.com/chp-den-38-maddelik-yeni-paket--551688-gundem/?f=mobil>, 19 Kasım 2019'da erişildi). CHP açısından bu rapor, o zamana kadar SHP'nin 1989'da hazırladığı raporun dışında hiçbir somut çalışma olmaması açısından büyük bir yeniliktir. CHP raporda, çözüm önerilerini sıralarken hükümet tarafından yürütülen Çözüm sürecine karşı açık bir tavır takınmamış, bazı noktalarda karşı çıkmıştır. Bunlardan biri, İmralı görüşmelerini yasal zemine taşıması amacıyla MİT kanununda Nisan 2014'te yapılan düzenlemeye karşı çıkması durumudur. CHP, bu kanunun iptali için Haziran ayında Anayasa Mahkemesine dava açmıştır (SETA 2014: 31).

CHP Genel Başkan Yardımcısı Sezgin Tanrıkulu'nun, 13 Kasım 2014 tarihinde konuk olduğu televizyon programında 1937-38 Dersim olaylarına ilişkin olarak partisi adına özür dilemesi, tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu konuşmanın ardından CHP milletvekili Birgül Ayman Güler, Dersim olaylarının ağalık sistemine karşılık Cumhuriyetçi bir cevap olduğunu, bu olaylara müdahale ile beraber aşiret düzeni yerine insan ve yurttaş haklarına dayalı bir düzenin inşa edildiğini dile getirerek tartışmaya katılmıştır. Güler, Sezgin Tanrıkulu'nun söylediği konuşmalardan sonra özrünün geçersiz olduğunu ve partiden istifa etmesi gerektiğini savunmuştur (Cumhuriyet 2013, <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/140686/chpde-dersim-bolunmesi.html>, 19 Kasım 2019'da erişildi). CHP Grup Başkanvekili Engin Altay, "Özür dilemek CHP'nin işi değildir. CHP'ye özür dilemek düşmez. Özür dileyen Türkiye Cumhuriyeti devleti dileyebilir. Türkiye Cumhuriyeti dönemidir bu" sözleriyle, Genel Başkan Yardımcısı Sezgin Tanrıkulu'na karşı çıkmıştır (Cumhuriyet 2013, <http://www.>

cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/140686/chpde-dersim bolunmesi.html, 19 Kasım 2019’da erişildi). Kılıçdaroğlu, bu süreçte sessizliğini koruyarak parti içi yaşanan görüş ayrılıklarının daha fazla derinleşmesini engellemeye çalışmıştır (SETA 2014: 32).

CHP, Çözüm sürecine yönelik yaşanan olumsuz gelişmelerin sorumlusunun hükümet olduğunu dile getirmiş ve hükümete sert tepkiler göstermiştir. Bu noktada önemli örneklerden biri, Kılıçdaroğlu’nun 11 Haziran 2014 tarihinde Lice’de 2. Hava Kuvvetleri Komutanlığı’ndaki Türk bayrağının indirilmesi olayına verdiği tepki olmuştur. Kılıçdaroğlu, Başbakan Erdoğan’a yönelik “O bayrağı sen indirdin” sözleriyle ve olay sırasında göstericilere ateş açılmamasından dolayı askeri yetkililere sitem etmiştir (Hürriyet 2014, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kilicdaroglu-o-bayragi-sen-indirdin-sen-26584045>, 19 Kasım 2019). CHP, Kobani protestolarının yaşandığı günlerde de benzer bir strateji uygulamıştır. CHP İstanbul İl Örgütü, Kobani’de yaşanan olaylara yönelik destek yürüyüşünü, 8 Ekim’de düzenleyeceklerini duyurmuştur. Fakat bu gelişme, sosyal medya üzerinden seçmen tabanının şiddetli tepkiler göstermesine neden olmuştur. Bu tepkilerin sonucunda CHP İstanbul İl Örgütü, protestoların ülke genelinde şiddet eylemine dönüşmeye başladığı gerekçesiyle yürüyüşünü iptal etmiştir (SETA 2014: 32).

CHP, sürece yönelik çözüm önerilerini 12 maddelik bir paket ile 29 Kasım 2014’te kamuoyuyla paylaşmıştır. Paketin içinde; Avrupa Birliği Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’nın uygulanması, Uludere operasyonunun aydınlatılması, Diyarbakır Cezaevi’nin müze haline getirilmesi, faili meçhul cinayetlerin aydınlatılması, mayınlı arazilerin temizlenerek topraksız köylülere verilmesi, koruculuk sisteminin kaldırılması gibi öneriler yer almıştır (T24 2014, <https://t24.com.tr/haber/kilicdaroglundan-12-maddelik-cozum-sureci-onerisi,278783>, 19 Kasım 2019’da erişildi). Aslında belirtilen maddelerin çoğu, partinin 2013 yılında gündeme getirdiği önerilerin tekrarı olma niteliğini taşımıştır. Ayrıca bir kısmını da Çözüm süreci çerçevesinde tartışılan konular oluşturmuştur. Kürt meselesine yönelik çözüm paketi ve benzeri açılım paketleri CHP için büyük bir yenilik niteliği taşımasına rağmen içerikleri yönüyle parti tarafından ulaştırılması zor hedefler olmuştur. Çünkü CHP yönetimi ile değişime karşı duran seçmen

kitlesi arasındaki görüş ayrılığı, Çözüm süreci konusunda daha da derinleşmiş ve CHP'yi cesur adımlar atma konusunda engellemiştir (SETA 2014: 32).

6-8 Ekim Olayları ve Aralık ayının sonlarına doğru Cizre'de yaşanan gerginlikler, Çözüm süreci ile ilgili olumsuz durumlar ortaya koymasına karşılık hükümet, bu durumları engellemek üzere İç Güvenlik Paketi düzenlemesini hazırlamıştır. Tasarı olarak hazırlanan bu paket; eylemlerde yüzlerini örtenleri, kesici veya delici aletleri kullananları, demir bilye ve sapanla taş atanları iki ile dört yıl arasında cezalandırmayı içermiştir. Paket, CHP ve HDP'nin karşı çıkmasına rağmen 27 Şubat 2015'te TBMM'de kabul edilmiştir. Yasa ile beraber iktidar ,özgürlük-güvenlik dengesini gözetmeyi amaçlamıştır (SETA 2015: 76).

28 Şubat 2015'te AK Parti ve HDP temsilcileri, Dolmabahçe Sarayı'nda Çözüm süreci ile ilgili görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşme sonucunda HDP İstanbul Milletvekili Sırrı Süreyya Önder, gelinen sürecin silahlı mücadeleden demokratik siyasete geçiş dönemi olduğunu vurgulamıştır. Hükümet kanadını temsilen Başbakan Yardımcısı Yalçın Akdoğan, Çözüm sürecini kapsamlı ele aldıklarını ve demokratik siyasetin öne çıkarılması noktasında görüşmenin önemli olduğunu ifade etmiştir. Görüşme sonunda Sırrı Süreyya Önder tarafından açıklanan on maddelik “mutabakat metni”nde, demokratikleşme ağırlıklı maddeler yer almıştır (Milliyet 2015, <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/dolmabahce-de-tarihi-aciklama-2021055>, 19 Kasım 2019'da erişildi).

7 Haziran 2015 genel seçimleri yaklaşırken partiler hazırladıkları seçim bildirgelerinde, Çözüm sürecine yönelik politikalara yer vermeye başlamışlardır. CHP açısından bir ilk olarak; daha önce “Doğu ve Güneydoğu'da tam demokrasi” başlığı altında bölge merkezli klasik bakış açısına göre ele alınan sorun, “Kürt sorunu” başlığı altında ele alındı. Beynamede, “CHP Kürt sorununa kapsayıcı demokratik yurttaşlık anlayışından hareketle yaklaşacaktır. Her türlü şiddet ve baskıyı sona erdirerek sorunu müzakere ve siyaset yoluyla çözeceğiz. TBMM'de temsil edilen tüm siyasi partileri çözüm için bir araya getirerek süreci geniş bir toplumsal uzlaşma ile yürüteceğiz.” denilmiştir (CHP 2015 Seçim Bildirgesi).

2015 yılının Mayıs ayında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Dolmabahçe görüşmelerini eleştirmiş ve kendisinin süreçten haberinin olmadığını dile getirmiştir. Ülkede Kürt sorunu olmadığını ve açıklanan maddeleri demokratik bulmadığını ifade etmiştir. Kürt vatandaşların ülkede yer alan diğer vatandaşlar gibi sorunları olduğunu ifade etmiştir. Var olan durumun, terör sorunu olduğunu belirtmiştir (Sabah 2015, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/09/20/cumhurbaskani-erdogan-turkiyede-kurt-sorunu-yok>, 19 Kasım 2019'da erişildi). Bu açıklamalara HDP tarafından olumsuz tepkiler gelmiştir. HDP Milletvekili Sırrı Süreyya Önder, iktidar ile HDP arasında yaşanan fikir ayrılıklarından dolayı sürecin sonuna geldiğini ve süreci toplama görevinin hükümette olduğunu dile getirmiştir (Anadolu Ajansı 2015, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/cozum-surecinde-yolun-sonuna-geldik/52163>, 19 Kasım 2019'da erişildi).

Yaşanan bu gelişmelerinde ardından 7 Haziran 2015'te genel seçimler yapılmıştır. Seçimler sonucunda CHP %24,95, AK Parti % 40,87, MHP % 16,29 ve HDP %13.12 oy almıştır (YSK 2015).

PKK'nin 22 Temmuz 2015 günü Şanlıurfa'nın Ceylanpınar ilçesinde iki polis memurunu şehit etmesi ile neticelenen terör eylemi, süreci sona erdiren eylem olarak kayıtlara geçmiştir. PKK'nin bu eyleminden sonra, şiddet hızlı bir şekilde artmış ve Çözüm süreci sona ermiştir.

Siyaset üretme konusunda Kılıçdaroğlu ve CHP yönetimini zorlayan konuların başında, Çözüm süreci gelmiştir. Partinin kendisini yenilemeye başladığı ve kendini topluma ifade etmeye çalıştığı bir dönemde, Çözüm süreci ortaya çıkmıştır. Bu süreç, CHP içinde Cumhuriyetin kuruluş sürecindeki değerlerine bağlı kalması gerektiğini savunan ulusalcı kesim ile yenilikten yana politika ortaya koymaya çalışan parti yönetimi arasında, gerilimlere sebep olmuştur. Seçmen tabanının, CHP yönetimi tarafından süreçle ilgili dile getirilecek herhangi bir konu hakkında irade beyanına verebileceği tepkiyi düşünmek, parti yönetimini çekimser kılmaya itmiştir. CHP, gelişmelere bağlı olarak pozisyon almaya çalışmış ve bu doğrultuda zaman zaman

birbiriyle çelişen açıklamalar yapmış olsa da siyasi manevra alanını geniş tutmaya çalışmıştır. Bu durum, Çözüm süreci konusunda CHP'nin tutarlı bir politika izlemesini engellemiştir.

3.2.4. Gezi Parkı Eylemleri

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, 12 Haziran 2011 genel seçimleri öncesinde bir programda Taksim Meydanı'nın yeniden düzenleneceğini belirtmiştir. Erdoğan, bu düzenleme doğrultusunda trafiğin meydanın altına alınacağını ve Gezi Parkı'nın olduğu yere öncesinde bulunan Topçu Kışlası yapılacağını söylemiştir (Yılmaz ve Bayram 2016: 5). Projenin yapılmaya başlandığı 2013 yılının Mayıs ayından itibaren birçok kesimden insanlar, inşa sürecini protesto eden eylem ortaya koymak için bir araya gelmiştir. Protestoların başlangıcını, 27 Mayıs akşamı bir araya gelen göstericiler oluşturmuştur. Göstericiler, Gezi Parkı çevresinde çalışma yapan firmanın kanunsuz iş yaptığını ve çalışma yapmaması gerektiğine vurgu yaparak bu süreci protesto etmek için parkta nöbet tutacaklarını dile getirmiştir (Ete ve Taştan 2013: 22).

Gezi Parkı eylemleri, 28 Mayıs günü proje doğrultusunda bir duvarının yıkılması ve bir kaç ağacın sökülmesi ile başlamıştır. Başlangıçta çevre duyarlılığı olarak başlayan eylemler, giderek hayat tarzlarına saygı ve kimliklerin tanınması gibi anlamları da içine alan bir hal almıştır. Eylemlerin başlangıcında CHP ve diğer bazı partilerden destek gelmesi, eylemlerin kitlesinin genişlemesine sebep olmuştur. CHP'nin ve üyelerinin bu tutumundan hoşnut olmayan Başbakan Erdoğan, bu eylemlerin ana temasının iktidarı düşürmek olduğuna vurgu yapmış ve partisini seçimlerde yenemeyenlerin demokrasi dışı yollarla bunu yapmaya çalıştıklarını ifade etmiştir (Yılmaz ve Bayram 2016: 5).

Kılıçdaroğlu, eylemlerin başladığı ilk gün olan 27 Mayıs'tan 31 Mayıs'a kadar olan süreyi, kentlilik bilinciyle açıklamaya çalışmıştır. Kılıçdaroğlu, eylemler için 30 Mayıs tarihinde "İstanbul'u İstanbul'a sahip çıkıyor" ve "halk kentine sahip çıkıyor" sözlerini kullanmıştır (Hürriyet 2013, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/gezi-parki-eylemine-surpriz-destek-23395553>, 20 Kasım 2019'da erişildi). Kılıçdaroğlu'nun 31

Mayıs'tan sonra geniş bir dil üzerinden eylemleri tanımlayan yaklaşımda bulunmasına, eylemlerin kitleselleşmesi ve sadece yayalaştırma projesi odağında hareket edilmemesi neden olmuştur (Ete ve Taştan 2013: 126).

Gezi Parkı'nda eylemcilerle yaşanan çatışmalar, hükümet tarafından tepkiyle karşılanmıştır. 1 Haziran günü İlim Yayma Cemiyeti Genel Kurulu'nda Gezi Parkı eylemlerini değerlendiren Başbakan Erdoğan, eylemlerin ideolojik ve siyasi temelli olduğunu dile getirmiştir (Anadolu Ajansı 2013, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/gezi-parkindaki-eylem-artik-bitirilsin/241029>, 20 Kasım 2019). CHP, çatışmaları gerekçe göstererek 2 Haziran günü Kadıköy Meydanı'nda yapacağı mitingi iptal etmiş. Parti destekçilerini, Taksim Meydanı'na yönlendirmiştir. Aynı gün, Osmanlı Arşivi Yeni Hizmet Binası açılış töreninde konuşan Erdoğan, sürece damgasını vuracak olan şu sözleri söylemiştir: “Taksim’e cami de yapacağız. Herhalde ben bunun iznini gidip CHP Genel Başkanı’ndan alacak değilim. Birkaç çapulcudan da alacak değilim.” (Hürriyet 2013, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-taksime-cami-de-yapacagiz-23419723>, 20 Kasım 2019’da erişildi).

Bu tarihten sonra çapulculuk kavramı, eylemlerin seyri boyunca hükümete karşı bir kimlik halini almış ve toplumda muhalif kesimi belirten bir ifade olarak kullanılmıştır. Siyasiler arasında bu kavramı en çok dile getiren, CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu olmuştur. Kılıçdaroğlu, katıldığı bir nikâh töreninde genç çifti tebrik ederken Erdoğan’ın tartışmalı ‘üç çocuk’ vurgusuna da göndermede bulunarak “sizden yeni çapulcular bekliyoruz” ifadesini kullanmıştır (TRT Haber 2013, <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/kilicdaroglundan-capulcu-esprisi-90633.html>, 20 Kasım 2019’da erişildi).

4 Haziran’da Kılıçdaroğlu, Meclis grubunda yaptığı konuşmasında, eylemlerin toplumun birçok farklı kesiminden kişilerden oluştuğuna vurgu yapmıştır. Kılıçdaroğlu, bu kadar genci kendileri dahil hiçbir siyasi partinin mitinginde veya toplantısında görmediğini dile getirmiştir. Eylemlerin, gençlerin demokrasi ve özgürlük temelli taleplerinin bir ürünü olduğunu söylemiştir (Meclis Haber 2013, <https://meclishaber.com>).

tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=125487, 20 Kasım 2019'da erişildi).

İlerleyen süreçte hükümet, eylemcileri muhatap olarak diyalog sürecine girmiştir. 5 Haziran günü Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, Taksim Dayanışması Platformu temsilcisi bir grup ile bir araya gelerek taleplerini dinlemiştir. Bu durum, başlangıçtan itibaren örgütlü olmayan yapıda olarak görülen eylemcilere ait bu algıyı yıkmıştır. Temsilciler, sadece Gezi Parkı temelli istek ve talepte bulunmayıp başka projelere yönelik iptal taleplerinde bulunmuşlardır (SETA 2013: 73). Eylemci temsilcileri, görüşmeden bir hafta sonra 12 Haziran'da, Başbakan Erdoğan tarafından kabul edilmiş ve toplantı yapılmıştır. Toplantı bitiminde AK Parti sözcüsü Hüseyin Çelik, Başbakan Erdoğan'ın referandum yapılması teklifini gündeme getirdiğini kaydetmiştir. Çelik yaptığı açıklamada, yayalaştırma projesinin yargı onayı olsa bile Gezi Parkı ile ilgili çalışmanın halka sorularak yapılacağı ifade edilmiştir (TRT Haber, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/referandum-yapabiliriz-89167.html>, 20 Kasım 2019'da erişildi).

Güvenlik kuvvetlerinin, 15 Haziran 2013 akşamı, Gezi Parkı'nda yaklaşık iki haftadır kesintisiz devam eden gösterilere müdahale ederek park alanını boşaltması, Gezi Parkı eylemleri açısından bir kırılma anı olarak değerlendirilmiştir. Ülke genelinde devam eden gösterilerin sembolik merkezi konumunda bulunan Gezi Parkı'nın 'kaybedilmesi' ile birlikte, toplumsal muhalefet hareketinin destek kaybetmeye başlama ve hedeflerini revize etme durumu ortaya çıkmıştır. Eskişehir, Ankara ve İzmir gibi yoğun eylemlerin yaşandığı merkezlerde de eylemlere yönelik müdahaleler, bu tarihten itibaren sertleşmiş; kısa süre sonra eylemler tamamen sonlandırılmıştır (Ete ve Taştan 2013: 27).

Gezi Parkı eylemlerinin başlangıcında CHP, kendisine oy vermeyen kesimlerdeki imajının ve partinin süreçten olumsuz yönde etkilenmemesi için genel olarak 15 Haziran'a kadar çekinceli bir politika izlemeye çalışmıştır. Başta BDP olmak üzere Kürt siyasi hareketlerinin gösterilere kurumsal olarak destek vermemesinden sonra, eylemcilerin içinde hızla ulusalcı-Kemalist kişilerin sayısı artmış ve partinin

ilerleyen süreçte gösterileri sahiplenmesini beraberinde getirmiştir (Ete ve Taştan 2013: 126-127). Bu doğrultuda, CHP milletvekillerinden Nur Serter, Aylin Nazlıhaka, Emine Ülker Tarhan, İzzet Çetin gibi önemli isimler, 15 Haziran akşamı Ankara’da eylemcilere destek vermek ve polis müdahalesini protesto etmek için polis araçları önünde oturma eylemi yapmışlardır (SETA 2013: 36).

Kılıçdaroğlu, 18 Haziran günü parti grup toplantısında, Gezi Parkı eylemlerini değerlendirmiştir. Eylemlere katılan vatandaşlara, “Siz kazandınız diktatör kaybetti” söylemini kullanarak destek mesajı vermiştir (SETA 2013: 36). Aynı dönemde CHP, “Diktatör “Kime Denir?” başlıklı bir broşür yayınlamak için Başbakan Erdoğan’a diktatör göndermesi yapmıştır (Haberler.com 2013, <https://www.haberler.com/chp-den-basbakan-i-kizdiracak-brosur-4860483-haberi/>, 20 Kasım 2019’da erişildi).

Gezi Parkı eylemleri ile CHP arasında birlikteliği, bazı değerler sağlamıştır. Bu değerler; özgürlük, insan hakları, çoğulculuk, demokrasi gibi kavramlardır. Gezi Parkı eylemlerinde, özgürlük önemli bir unsurdur. CHP’de sorumluluğu olarak özgürlük ve demokrasiyi sahiplenmiştir. CHP, gençlere yönelik politikalar yapmak isterken Gezi Parkı eylemlerinin ortaya çıkması fırsat olmuştur. Parti olarak hem gençliği sahiplenme hem de gençleri partiye katarak örgütleri gençleştirmeyi hedeflemiştir. Böylece CHP için geniş insan kaynağı oluşmuştur. CHP, Gezi eylemleri ile beraber toplumu dayanışma, eşitlik ve barış temelli dönüştürmek istemiştir (Ayata 2016: 776-778).

Gezi Parkı eylemlerini sahiplenme noktasında CHP’nin bu sürece ilgisi, birkaç farklı noktadan açıklanabilir. Birinci nokta, eylemler özelde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan genelde AK Parti hükümetini hedef almış olması sebebiyle çoğu alanda CHP’ye yakın bir çizgide yer almasıdır. İkinci nokta, CHP’nin kendisini iktidar alternatifi yapabilecek bir dönüşüm dinamiği aramasıdır. İhtiyaç duyduğu dönüşümü, partinin zirvesinden başlatmaya çaba gösteren CHP için Gezi eylemlerinin umut ışığı olduğunu söylemek doğru olacaktır. Eylemcilerin sahip olduğu motivasyon, CHP yönetimine ve parti içerisindeki muhaliflere, tabanda biriken enerjiyi kanıtlanması açısından önemlidir. CHP, eylemcilere destek vererek hem AK Parti’ye karşı hareketi kendi bünyesine katma fırsatına sahip olmuş hem de eylemcilere her anlamda destekte

bulunarak eylemlerin etki alanını genişletmeye ve eylemleri istediği yönde tutma amacı gütmüştür (Ete ve Taştan 2013: 124-125).

Gezi Parkı eylemleri, Mayıs-Haziran 2013 döneminde, Türkiye siyasi kamuoyunun tüm dikkatini üzerinde toplamayı başarmış ve AK Parti hükümetine karşı en ciddi muhalefet hareketlerinden biri olarak tarihe geçmiştir. Gezi Parkı eylemleri boyunca CHP'nin izlemiş olduğu politika, halkı eylemcilerin CHP'li olmadığına dair ikna çabası üzerine olmuştur. CHP, eylemcilerin toplumun farklı kesimlerden insanların bir araya gelmesiyle oluştuğunu, demokrasi ve özgürlük temelli talepleri olduğunu dile getirmiştir. Eylemlere katılanlar, sosyo-ekonomik profili ve siyasi eğilimleri itibariyle, Mecliste temsil edilen siyasi partiler arasında, en yakından CHP'yi ilgilendirmiştir. CHP açısından bu durum, gösterilerin hükümet karşıtı niteliğinin yanı sıra 2011 genel seçimlerinde yakaladığı dinamizmi, yeniden oluşturma ihtiyacının bir sonucu olarak da değerlendirilmiştir. Eylemleri sahiplenen CHP, istediği siyasi kazanımları elde edememiştir. Sebep olarak eylemleri sonradan sahiplendiği için ana aktör olma noktasında geride kalmıştır. Eylemlerin sonucunda AK Parti yıpranmış fakat CHP, bu süreçte kazanım elde edebilecek politikalar ortaya koyamamıştır.

3.2.5. 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi

Anayasada 2007 yılında gerçekleştirilen değişiklikle beraber, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin anayasallaşmasından sonra ilk seçim 2014 yılının Ağustos ayında gerçekleştirilmiştir. Bu seçim de diğer seçimlere benzer şekilde uzun süre önceden ülke gündemine girmiş ve tartışılmaya başlanmıştır.

Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde Mart ayında yapılacak yerel seçimler, siyasi kamuoyunun gündemi olmuştur. Buradan başarı ile ayrılacak partilerin, beş ay sonra gerçekleştirilecek Cumhurbaşkanlığı seçimi için hem özgüven hem de avantaj kazanması, seçimin önemini artırmıştır. Muhalefet, bu noktada hummalı bir sürece girişmiştir. Çünkü izleyecekleri stratejilerin hem Cumhurbaşkanlığı hem de yerel seçimlere yönelik olması gerekmiştir. Muhalefet partileri siyaset stratejilerinde özellikle 17-25 Aralık sürecine vurgu yaparak yolsuzluk üzerinden iktidarı yıpratmayı

hedeflemişlerdir (SETA 2014: 58). Fakat 30 Mart yerel seçimlerinde, CHP oyları artış gösterse de iktidarı yıpratıcı bir artış olmamıştır. Çünkü AK Parti oylarında, bir düşüş değil artış olmuştur.

AK Parti'nin oy oranını yerel seçimlerde artırmasıyla beraber Başbakan Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığı süreci, gündemde yerini almaya başlamıştır. Erdoğan tarafından erken adaylık açıklaması gerçekleştirilmeyerek muhalefetin buna yönelik yeni çalışmalarda bulunulmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Erdoğan, adaylık sürecinden önce parti teşkilatı, sivil toplum kuruluşları ve kanaat önderleriyle geniş istişarelerde bulunmuştur (SETA 2014: 59). CHP ise Erdoğan'a yönelik eleştirileri merkeze koyarak sürece başlamıştır. Kılıçdaroğlu, Erdoğan'ın adaylık sürecinden uzun bir süre önce açıklamada bulunarak Erdoğan'ın aday olmayacağını dile getirmiş ve eğer aday olursa da Cumhurbaşkanı seçilemeyeceğini iddia etmiştir (Hürriyet 2014, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-secilemez-26149514>, 21 Kasım 2019'da erişildi).

Kılıçdaroğlu, Cumhurbaşkanı adayının tarafsız bir isim olmasını dile getirmiştir. Cumhurbaşkanı adayının, “dünya dengelerini iyi okuyan”, “iyi eğitim almış”, “iyi dil bilen” ve “herhangi bir parti ile bağı olmayan” bir isim olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Kılıçdaroğlu, 2013 yılının Eylül ayında, partisinin ideal Cumhurbaşkanı adayının kadın olacağını dile getirirse de Cumhurbaşkanlığı adaylarının açıklanacağı son tarihe kadar, herhangi bir kadın aday üzerinde, partide ittifak edilememiştir. Hatta bu süreçte, parti içinden de bu noktada tepkiler almıştır. Parti içinde tartışmalar devam ederken muhtemel adaylar noktasında, Emine Ülker Tarhan, Şafak Pavey, Ümit Boyner, Metin Feyzioğlu ve Yılmaz Büyükerşen gibi isimler zaman zaman dile getirilmiştir (SETA 2014: 59).

30 Mart yerel seçimlerinin ardından Kılıçdaroğlu, MHP ile seçim ittifakına kapı aralayan açıklamalar yapmıştır. Bu süreçte adayların kim olabileceği kamuoyunda düşünülürken MHP lideri Devlet Bahçeli'nin üçgen metaforunu temel alan aday profilini 7 Mayıs'ta açıklaması, ittifak noktasında beklentilerin artmasına sebep olmuştur. Bu metafor tanımında; Cumhurbaşkanı adayı milliyetçi, muhafazakar,

maneviyatçı değerlere sahip, laik bir aday olması gerektiğini vurgulamıştır. Buna göre, ortak bir adaydan söz edilecek ise bu nitelikler temel alınarak arayış gerçekleştirilebilecektir (Zilan 2014: 30-31).

8 Mayıs'ta Kılıçdaroğlu, MHP'nin çatı aday konusunda ortaya koyduğu kriterleri değerlendirmeye alacaklarını açıklamıştır. Kılıçdaroğlu ve Bahçeli 30 Mayıs'ta bir araya gelmiş ve ortak noktada bir anlaşmanın yapılabileceğini dile getirmişlerdir. Ortak bir aday çıkarma noktasında süreç ilerlerken DSP, BBP, LDP, DYP gibi partiler de ortak aday konusunda destekte bulunabileceklerini açıklamışlardır (SETA 2014: 60). Kılıçdaroğlu, desteği artırmak noktasında HDP ile de bir görüşme yapmıştır. Fakat MHP'nin olduğu bir ittifaka, HDP olarak destek verilmeyeceği kendisine iletilmiştir (SETA 2014: 60).

16 Haziran'da Kılıçdaroğlu ve Bahçeli beraber bir basın açıklamasıyla, ortak adaylarının İslam İşbirliği Teşkilatı eski Genel Sekreteri Ekmeleddin İhsanoğlu olduğunu açıklamışlardır. Cumhurbaşkanlığının üçüncü adayı da HDP adına Selahattin Demirtaş olmuştur (Göksu 2015: 32).

Erdoğan'da 1 Temmuz tarihinde adaylığını açıklamıştır. Adaylığının ülkenin yaşadığı demokratik dönüşümün devamı olduğunu söylemiştir. 2007 ile başlayan dönüşümün tamamlanmasını sağlayacaklarını belirterek Ağustos ayındaki seçimin vesayet dönemini de bitireceğini dile getirmiştir (TRT Haber 2014 <https://www.trthaber.com/haber/gundem/ak-partinin-kosk-adayi-aciklandi-133999.html>, 21 Kasım 2019'da erişildi). Erdoğan, seçim süresince; “Devlet’e karşı Millet”, “Statükoya karşı Değişim” ve “Eski Türkiye’ye karşı Yeni Türkiye” sloganları ile yeni Cumhurbaşkanlığı misyonunun da çerçevesini çizmiştir (Bayramoğlu 2014, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/alibayramoglu/erdoganin-yeni-turkiye-plani-54784>, 21 Kasım 2019'da erişildi).

CHP ve MHP'nin ortak adayının Ekmeleddin İhsanoğlu olması, Cumhurbaşkanlığı seçiminin en şaşırtıcı gelişmesi olmuştur. İsmi hiç gündeme gelmeyen bir adayın, CHP tarafından önerilmesi, parti örgütlerinin ve eski parti

yöneticilerinin tepkisine yol açmıştır. Gökhan Günaydın, Nur Serter gibi isimler tepkilerini, sosyal medya üzerinden göstermiştir. Tunceli Milletvekili Hüseyin Aygün, İhsanoğlu'nun adaylığı ile beraber daha önce sağa açılan partinin, “siyasal İslam” a açılma sırasının geldiğini söylemiştir. Eleştirilerin çoğunu, parti yönetiminden tasfiye edilen Baykal'a yakın olan kesimler, oluşturmuştur. Bu durumlara ek olarak partiden tasfiye edilen eski 42 vekilde, İhsanoğlu'nun adaylıktan çekilmesi yönünde bir bildiri yayımlamıştır (SETA 2014: 62).

Kılıçdaroğlu, İhsanoğlu'na karşı partide artan açıklamalara karşılık İhsanoğlu'nun Türkiye'nin tüm değerlerini barındıran bir isim olduğunu belirtip bu özelliği dolayısıyla seçtiklerini dile getirmiştir (En Son Haber 2014, <https://www.ensonhaber.com/kilicdaroglundan-en-ayrintili-ihsanoglu-aciklamasi-2014-06-20.html>, 21 Kasım 2019'da erişildi). İhsanoğlu adaylığının ilan edilmesinden sonra gerçekleştirdiği basın açıklamasında, kendisinin Türk siyasetinin önemli iki partisinin uzlaşması ile seçilmiş olmasının, Cumhurbaşkanlığı makamı açısından, son derece olumlu bir gelişme olduğunu dile getirmiştir (Radikal 2014, <http://www.radikal.com.tr/politika/ekmeleddin-ihsanoglu-o-kitapta-fikirlerimi-soyluyorum-1197682/>, 21 Kasım 2019'da erişildi).

İhsanoğlu, ülke genelinde bilindik bir isim değildir. Tanınmaması durumu, miting yapmak yerine basın aracılığıyla kendini ifade etmeye yönelik bir politika izlenmesine neden olmuştur. İhsanoğlu, izlediği seçim stratejisinde, halk ile bire bir temas metodunu uygulamıştır. Böylece, her kesimin oyunu almaya çalışmıştır (Bilbil ve Çelikkol 2015: 243-244). Zaten aktif bir siyasi tecrübesi olmadığı için İhsanoğlu, zamanının çoğunu, politikalarını basın aracılığıyla ifade etmeye ve propaganda yapmaya ayırmıştır.

Seçim kampanyası süresince yaptığı salon toplantıları ve mitinglerde tek metin üzerinden söylemini aktaran İhsanoğlu, siyaset sahnesine yeni çıkmasına istinaden kendisini tanıtmaya gereksinimi duymuş ve seçim bildirgesi içerisindeki hususları, sürekli olarak tekrarlamıştır. Yaptığı salon toplantılarında, devamlı olarak tarla ve tohum

metaforu ile konuşmasını şekillendiren İhsanoğlu, ziyaret ettiği bölgelerin sosyo-kültürel yapısına uygun vurgulamalar yapmıştır (Parmaksız 2017: 92).

Kılıçdaroğlu ve Bahçeli, ülke genelinde mitingler yapmaya karar vermişlerdir. Çünkü İhsanoğlu'nun siyasette tecrübesiz olmasının ve halk nezdinde bilinmemesinin dezavantajlarını kapatmak istemişlerdir (SETA 2014: 62). Bu doğrultuda Kemal Kılıçdaroğlu ve Devlet Bahçeli, Türkiye'nin bazı büyük illerinde mitingler gerçekleştirmişlerdir. Bu süreçte bu ikili, Cumhurbaşkanı adaylarından daha fazla çalışmak zorunda kalmışlardır. Kılıçdaroğlu Cumhurbaşkanlığı makamını; "saygın", "devletin sigortası", "uzlaşmanın göstergesi" olarak tanımlamış, kurucu ideolojinin devamına vurgu yapmıştır. İhsanoğlu, Cumhurbaşkanlığının aktif fakat icra yetkisi olmayan bir makam olduğunu savunmuştur. Erdoğan ise Cumhurbaşkanının icra yetkisinin bulunduğunu dolayısıyla sadece sembolik bir makam olarak görülmemesi gerektiğini belirtmiştir (SETA 2014: 62). Erdoğan konuşmalarında, "koşan, terleyen Cumhurbaşkanı" vurgusunu tekrarlamış, seçildiği takdirde icraatlarıyla ön plana çıkacağını söylemiştir. Buna karşın İhsanoğlu ise ağırlıklı olarak kariyerini ve özgeçmişini ortaya koymuştur (SETA 2014: 63).

İhsanoğlu'nun seçim kampanyası süresince ortaya attığı slogan ve vurgular, kendisiyle çelişen bir hal almıştır. "Ekmek İçin Ekmeleddin" sloganı icrayı direkt ilgilendiren bir alana vurgu yapmıştır (Milliyet 2014, <http://www.milliyet.com.tr/gundem/ekmek-icin-ekmeleddin-slogani-twitteri-salladi-1909764>, 21 Kasım 2019'da erişildi). Yaptığı diğer vurgu, ortak aday olarak toplumun her kesiminden oy alma potansiyelinde olduğudur. İhsanoğlu bir taraftan Atatürk ve laiklik vurgusu yaparak sol kesime hitap etmiş, diğer taraftan Mehmet Akif'in mezarını ziyaret ederek sağ kesime seslenmeye ve desteklerini almaya çalışmıştır. Fakat bu tavırları, geçmiş dönemdeki açıklamalarıyla çeliştiği için samimi bulunmamıştır (SETA 2014: 63).

10 Ağustos'ta gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçiminde, yurt içinde ve yurt dışında Türk vatandaşlarının kullandıkları oy sonucunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin 12. Cumhurbaşkanı belirlenmiştir. Kayıtlı 55.692.841 seçmenden 41.283.627'si oy kullanırken Recep Tayyip Erdoğan 21.000.143 oyla seçmenlerin yüzde 51,79'unun

oyunu alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Çatı aday Ekmeleddin İhsanoğlu 15.587.720 oyla, oyların yüzde 38,44'ünü alırken, HDP adayı Selahattin Demirtaş ise 3.958.048 oyla, oyların yüzde 9,76'sını almıştır (YSK 2014). Katılım oranının yüzde 74'te kaldığı seçimde, Erdoğan, AK Parti'nin 30 Mart yerel seçimlerinde aldığı oyu da artırmıştır.

CHP, 2014 yerel seçimlerinden sonra girdiği Cumhurbaşkanlığı seçiminde de hedeflediğini elde edememiştir. Bu süreçte CHP, MHP ile beraber hareket etmiş ve ortak aday çıkarmıştır. Çıkardıkları ortak aday, toplumda ve iki parti tabanında karşılık bulmamış ve adayları siyaseten güçlü bir kişi olan Erdoğan karşısında, tecrübesiz ve zayıf kalmıştır.

3.2.6. 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri

2014 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra, CHP içerisinde kurultay kararı alınmış ve bu doğrultuda Eylül ayında kurultaya gidilmiştir. Partinin MYK organı, iki noktada seçime gidilmesine karar vermiştir. Birincisi genel başkanlık seçimi, diğeri ise tüzük değişikliği seçimidir. Kılıçdaroğlu'na muhalif olanlar, bu kadar erken tarihte bir kurultay beklemedikleri için çok da hazırlıklı olamamışlardır. Eylül ayında gerçekleşen kurultayda, Muharrem İnce, Kemal Kılıçdaroğlu'na rakip olarak çıkmıştır. Fakat Kılıçdaroğlu, rakibi karşısında üstün gelerek genel başkanlık koltuğuna tekrardan oturmuştur. Partide bu süreçten sonra bir kısım istifalar ve ihraçlar meydana gelmiştir (Tosun 2015: 19-20).

Gerçekleştirilen kurultay ile beraber, parti içinde yaşanan gerginlikler, bir nevi kapanmıştır. Bu süreçten sonra, parti açısından iki önemli durum, ortaya çıkmıştır. Birincisi, 7 Haziran tarihinde yapılması kararlaştırılan genel seçimler için milletvekili listelerinin belirlenmesi, ikincisi ise kitlelerde olumlu bir algı oluşturup desteklerini alabilecekleri bir seçim bildirgesi hazırlamak olmuştur (Tosun 2015: 20).

CHP, genel seçimler için ülke genelinde 85 seçim bölgesinin 55'inde adayların, üyelerin katıldığı ön seçimle belirlenmesine yönelik karar almıştır. Bu karar alınırken de 45 ilde seçimlerin hâkim denetimiyle gerçekleştirilmesine, 10 ilde örgüt içinde

üyelerden oluşan denetim mekanizmasıyla yapılmasına karar verilmiştir. Bunların dışında kalan 30 ilin ise 13 tanesi bölgesel dengeler dikkate alınarak merkez tarafından belirlenecek, 17'sinde ise ki buralar oy oranı %10'dan düşük oy alınan yerler oldukları için tüzük gereği yine merkez tarafından belirlenecektir (Erdoğan 2018: 160).

Parti, ön seçimler yoluyla her zaman vurgu yaptığı parti içi demokrasiyi öne çıkarmaya çalışmıştır. Bu seçimlerde, parti üye sayısını artırma ve üye profili olarak niteliksel bir artış yakalama hedeflenmiştir. Ön seçimler yoluyla bireylerin seçimlere etki ettiğini hissetmesi ise aidiyet anlamında, sürece katılıma olumlu yönde katkı yapmış olacaktır. CHP'de yaşanan ön seçimler ve özellikle Büyükşehir bazlı kadın adayların sayısının artması, örgütler açısından pozitif görülmüş ve son seçim olan Cumhurbaşkanlığı seçiminde, partinin sağ eksenli adaya yönelmesine örgütlerden karşı çıkışlar olmuştur. Sağ eksenli adaylar ya liste dışına itilmiş ya da seçilemeyecekleri alt sıralara konulmuştur (Tosun 2015: 20). Önemli görülen bölgelerde de sosyal demokrat gençlerde HDP'ye geçişin önlenmesine çalışılarak oyları muhafaza etme gayesi ön plana çıkmıştır (Aydıntaşbaş 2015, <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/asli-aydintasbas/sagdan-sola-listeler-2040623>, 22 Kasım 2019'da erişildi).

CHP, bu seçimlere baştan sona güçlü bir planlamayla girmeye yönelik ciddi bir adım atmıştır. Bu noktada, Nisan ayında örgütlere gönderilen talimat kitapçığında, yol haritası iki aşamalı olarak belirlenmiştir. İlk aşamada, "Milletçe alkışlıyoruz" sloganı ekseninde, iktidar partisi ciddi olarak protesto edilecektir. İkinci aşama da ise "Yaşanacak bir Türkiye" başlıklı seçim vaatleri, ülke genelinde anlatılacaktır (TRT Haber 2015, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/chpden-orgutlere-secim-talimatları-178238.html>, 22 Kasım 2019). Bu süreçte negatiften pozitif doğru ilerleyen bir kampanya hedeflenmiştir.

CHP, daha önceki seçimlerde yaptığı parti içinden kişilerle seçim kampanyası hazırlama işini, bu seçimlerde bırakmıştır. Parti yönetimi, seçim kampanyasının profesyonel bir ekip tarafından yürütülmesini hedeflemiştir. Bu doğrultuda reklamcı Ali Taran ile seçim kampanyası için anlaşılmıştır (T24 2015, <https://t24.com.tr/haber/chpnin-reklam-kampanyasini-ali-taran-yapacak,286873>, 22 Kasım 2019).

Kılıçdaroğlu 2015 Haziran ayı genel seçimleri için hazırlanan bildirmede, topluma nasıl bir Türkiye inşa edeceğini dört ayaklı bir stratejiyle ortaya koymaya çalışmıştır. Dört ayaklı strateji; “Katılımcı Cumhuriyet, Devletin Hesap Verebilirliği ve Saydamlık”, “Dünya ile Rekabet Edebilen Türkiye”, “Sosyal Devlet” ve “Sürdürülebilir Yeniden Yapılandırılmış Devlet” şeklinde kurgulanmıştır. Bu stratejilerin karşılığı projeler, politik olanın önüne belirgin biçimde ekonomik olanı koymakta ve seçmene doğrudan ekonomi üzerinden seslenmektedir. Böylece ilk kez, iddialı biçimde seçmenin karşısına çıkmaktadır (Tosun 2015: 22-23).

CHP seçim bildirmesinde, kalkınma, büyüme ve üretme konusu daha önceki bildirmelere göre ilk kez bu kadar çok ön plana çıkmıştır. Ekonomi, istihdam yaratan kapsayıcı bir ekonomi olarak tanımlanırken; refah seviyesi yüksek bir toplumun ancak insan odaklı kalkınma, bilgi ve teknolojiyle üreten ve büyüyen ekonomi ile gerçekleşeceği ifade edilmiştir. Devlete biçilen rol ise ekonomik kalkınmayı desteklemek olarak söylenmiştir (CHP 2015 Seçim Bildirmesi: 37-44).

CHP seçim bildirmesinde, Kürt sorununu temelde bir demokrasi sorunu olarak ele almış ve sorunun güvenlikçi yöntemlerle çözülemeyeceğini ifade etmiştir. Kamusal ve özel alanlarda kimliklerin ayrıştırıcı değil kaynaştırıcı işlev göreceğine ve bunun da çoğulculuğun tesis edilmesiyle gerçekleştirileceği vurgulanmıştır (Tosun 2015: 23).

Bu seçimde CHP, diğer seçimlerden farklı olarak iktidarın söylemini takip eden bir politika ortaya koymamaya çalışmıştır. Parti seçim bildirmesinde; asgari ücretin 1500 TL olması, dini bayramlarda emeklilere birer maaş ikramiye verilmesi, aile sigortası, 1+8+4 eğitim sisteminin getirilmesi gibi politikalara yer vermiştir (CHP 2015 Seçim Bildirmesi). CHP, bu politikalarla, icraata yönelik bir çalışma ortaya koymaya çalışmıştır. Bu durum, parti açısından olumlu bir gelişme olarak görülmüştür.

YSK'nin açıkladığı seçim sonuçlarına göre 7 Haziran genel seçimlerinde CHP, %24,95 oy alarak 132 milletvekili çıkarmıştır. AK Parti %40,87 oy alarak düşüş yaşamış ve ilk kez tek başına iktidar olamamıştır. MHP %16,26, HDP %13,02 oy alarak barajı geçen diğer partiler olmuştur (YSK 2015). Bu noktada iktidarın oy kaybettiği bir

seçimde CHP, bir önceki seçimde aldığı oy oranından %1 civarında daha düşük oy alarak seçimlerden kendi açısından kayıpla çıkmıştır.

CHP, pozitif reklamları ve icraat yönlü politikalarıyla seçim sürecinde olumlu bir gelişme göstermiştir. Buna karşılık Batı bölgelerinde sosyal demokrat gençlerin HDP'ye oy vermesi, iktidardan ayrılanların CHP'yi tercih etmemesi ve yeni oy kullanacak gençlerden de beklediği oyu alamaması, parti için olumsuz gelişmeler olarak görülmüştür. CHP'nin oy noktasında düşüş yaşaması, muhalefetinin başarılı olamadığını göstermiştir.

Yukarıda Deniz Baykal ve Kemal Kılıçdaroğlu dönemlerinde, CHP'nin ülke gündemini etkileyen belirli olaylar karşısında muhalefet etme tarzını analiz etmeye çalıştık. Bundan sonraki bölümde ise CHP'nin Mecliste yapılan çalışmalarda nasıl bir muhalefet etme tarzıyla yaklaştığını inceleyeceğiz.

3.3. Meclis Çalışmaları

Mecliste, partilerin iktidarı denetleme ve yaşanan gelişmelerle ilgili bilgi almaya yönelik bazı çalışma yolları vardır. Bunlar sayesinde gelişmeler hakkında bilgi edinilir ve konu hakkında bir anlamda denetleme yapılır. Bu bölümde, kanunlar ve içtüzüklerde belirli şartlarla sağlanan bu haklardan üç tanesinde CHP'nin muhalefet olarak neler yaptığı TBMM veri tabanı kaynaklığında Gensoru Önergesi, Soruşturma Önergesi ve Genel Görüşme Önergesi başlıkları altında incelenmiştir. Tanımlamalar ise TBMM Yasama El Kitabı kaynak alınarak yapılmıştır.

3.3.1. Gensoru Önergesi

Gensoru, Bakanlar Kurulunun genel politikası ya da bir bakanın kendi bakanlığında izlediği politika ve uygulamalar hakkında Meclisçe yapılan bir denetim yoludur. Görüşmeler sonunda verilecek bir güvensizlik önergesi veya Bakanlar Kurulunun güven istemi üzerine, Başbakanın, bir bakanın ya da hükümetin

düşürölmesine kadar varabilen sonuçları ile hükümet üzerinde doğrudan etkili bir denetim aracıdır (TBMM Yasama El Kitabı: 96).

Gensoru önergesi, bir siyasi parti grubu adına veya en az 20 milletvekilinin imzasıyla verilir.

Gensoru önergesi verilişinden sonraki üç gün içinde bastırılarak üyelere dağıtılır; dağıtılmasından itibaren on gün içinde gündeme alınıp alınmayacağı görüşölür. Bu görüşmede, ancak önerge sahiplerinden biri, siyasi parti grupları adına milletvekillerinden bir tanesi, Bakanlar Kurulu adına başbakan veya bakan konuşabilir.

Gensoru görüşmeleri sırasında üyelerin veya grupların vereceği gerekçeli güvensizlik önergeleri veya Bakanlar Kurulu'nun güven isteği, bir tam gün geçtikten sonra oylanır.

Bakanlar Kurulu'nun veya bir bakanın düşüröllebilmesi, üye tam sayısının salt çoğunluğuyla olur; oylamada yalnız güvensizlik oyları sayılır.

Meclis çalışmalarının dengeli yürütölmesi amacına ve yukarıdaki ilkelere bağlı olmak kaydıyla gensoru ile ilgili diğer hususlar İctüzükte belirlenmiştir (TBMM Yasama El Kitabı: 96-97).

24 Haziran 2018 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin kabul edilmesiyle gensoru ortadan kalkmıştır.

2002-2007 (22. Dönem) yılları arasında CHP 6 tane gensoru önergesi vermiştir. Bunlardan birer tanesi Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler, Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım, iki tanesi Maliye Bakanı Kemal Unakıtan ve bir tanesi de Başbakan Recep Tayip Erdoğan, Maliye Bakanı Kemal Unakıtan ve Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım'ın üçü hakkında verilen gensorudur.

Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik hakkında verilen gensoru önergesinin içeriği; nitelikli ortaöğretim kurumlarında atıl kapasite oluşturarak kamu kaynaklarını israf ettiği, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığını işlevsizleştirerek ders kitapları ve yardımcı kitapların içeriğinde sorunlar oluşturduğu, Yükseköğretim Kurulu ile çatışmaya girdiği, kadrolaşmak ve yargı kararlarını uygulamamak suretiyle görevini kötüye kullandığı iddiasıdır.

Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım hakkında verilen gensoru önergesinin içeriğini; 22 Temmuz 2004 tarihinde Pamukova’da yaşanan ve 385 yurttaşın yaşamını yitirdiği “Hızlandırılmış Tren” olarak adlandırılan uygulama iddiası oluşturmuştur.

Maliye Bakanı Kemal Unakıtan hakkında verilen gensoru önergelerinde belirtilen iddialardan birincisinin içeriği; çocuklarının ticari iş ve ilişkilerinde nüfuzunu kullandığı, lojman giderlerini kamuya ödeterek siyasi ahlak kurallarına aykırı davrandığı ve kamuyu zarara uğrattığı iddiasıdır. İkincisinin içeriği; Galataport ihalesine fesat karıştırdığı, ticari sır ve bankacılık sırrını ihlal ettiği, kişi ve kurumlara iftirada bulunduğu ve suç uydurduğu; görevini, kamu gücü ve yetkisini siyasi ve kişisel sebeplerle kötüye kullandığı, bu suretle kamuyu zarara uğrattığı ve yanlış bilgilendirdiği iddiasıdır.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler hakkında verilen gensoru önergesinin içeriği; sorumluluğunun gereğini yapmadığı, yetkilerini aştığı, Hazineyi zarara uğrattığı ve görevini ihmal ettiği iddiasıdır.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Bakanlardan Binali Yıldırım ve Kemal Unakıtan hakkında verilen gensoru önergesinin içeriği; TÜPRAŞ’ın bir grup hissesinin satışı ile Galataport ve Kuşadası Limanı ihalelerinde, organize bir şekilde görevlerini kötüye kullanarak ihaleye fesat karıştırdıkları ve bu suretle kamuyu zarara uğrattıkları iddiasıdır.

Bu dönemde CHP tarafından Meclise sunulan bütün gensoru önergelerinin gündeme alınması reddedilmiştir.

2007-2011 (23. Dönem) yılları arasında CHP 8 gensoru önergesi vermiştir. Bunlardan birer tanesi Devlet Bakanı Mehmet Aydın, Adalet Bakanı Mehmet Ali Şahin, Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım, İçişleri Bakanı Beşir Atalay, Tarım ve Köyişleri Bakanı Mehmet Mehdi Eker ve üç tanesi de Başbakan Recep Tayyip Erdoğan hakkında verilen gensorudur.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan hakkında verilen gensoru önergelerinde belirtilen iddialardan birincisinin içeriği; 1 Mayıs kutlamalarının Taksim’de yapılmasını engelleyerek toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkını ihlal ettiği, güvenlik güçlerinin orantısız güç kullanımını teşvik ettiği, bu tutumuyla toplumsal barışı tehlikeye atarak şiddet görüntülerinin ortaya çıkmasına neden olduğu iddiasıdır. İkincisi; Sabah gazetesi ve ATV’nin satış ihalesinde ve ihale bedelinin finansmanında bir grubun lehine etkin rol alarak yetkisini kötüye kullandığı iddiasıdır. Üçüncüsü; bir kısım yabancı firmaların Türkiye’de rüşvet dağıttığı iddiaları karşısında gerekeni yapmadığı iddiasıdır.

Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım hakkında verilen gensorunun içeriği; 9 Ocak 2007 yılında Bağdat’ta düşen ve Türk işçilerin ölümüne yol açan kazaya neden olan yabancı bir şirkete ait uçağın gerekli güvenlik önlemleri almamasına ve yeterli mali mesuliyet sigortası sağlamamasına rağmen uçuşuna izin veren sorumluları himaye ederek sağlıklı soruşturma yürütülmesine engel olduğu iddiasıdır.

Devlet Bakanı Mehmet Aydın hakkında verilen gensorunun içeriği; TRT’nin Ergenekon soruşturmasıyla ilgili yayınlarda kamu yayıncılığı kural ve ilkelerine aykırı davranmasına göz yumduğu iddiasıdır.

Adalet Bakanı Mehmet Ali Şahin hakkında verilen gensorunun içeriği; Deniz Feneri davası ve iletişimin tespiti ve dinlenmesi konusunda görevini yerine getirmemesi iddiasıdır.

İçişleri Bakanı Beşir Atalay Şahin hakkında verilen gensorunun içeriği; Demokratik açılım olarak adlandırılan proje kapsamında gizli görüşmelerde bulunduğu ve terör örgütü mensupları hakkında yargı sürecini etkilediği iddiasıdır.

Tarım ve Köyişleri Bakanı Mehmet Mehdi Eker hakkında verilen gensorunun içeriği; uyguladığı tarımsal politikalarla çiftçileri işsizliğe ve yoksulluğa ittiği, kırmızı et fiyatlarında yükselişe neden olduğu, tarımsal üretimi ve üreticileri desteklemek yerine ithalatı teşvik ederek görevinin gereklerine aykırı davrandığı iddiasıdır.

Bu dönemde CHP tarafından Meclise sunulan gensoru önergelerinden bir tanesi hariç hepsinin gündeme alınması reddedilmiştir. Adalet Bakanı Mehmet Ali Şahin hakkında verilen gensoru önergesi TBMM Başkanı seçilmesi nedeniyle işlemde kaldırılmıştır.

2011-2015 (24. Dönem) yılları arasında CHP 18 gensoru önergesi vermiştir. Bunlardan birer tanesi Milli Eğitim Bakanı Nabi Avcı, Adalet Bakanı Sadullah Ergin, Başbakan Yardımcısı Beşir Atalay, İçişleri Bakanı İdris Naim Şahin, Gıda, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Ayşenur İslam, ikişer tanesini Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Tarım ve Hayvancılık Bakanı Mehmet Mehdi Eker ve Gençlik ve Spor Bakanı Suat Kılıç, üç tanesini Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız, beş tanesini Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve bir tanesi de Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Faruk Çelik hakkında beraber verilen gensoru önergeleri oluşturmuştur.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan hakkında verilen gensoru önergelerinde belirtilen iddiaların birincisinin içeriği; CHP'li belediyelerin Alman vakıflarından kredi alarak terör örgütüne yardım ettiği iddiasında bulunup ispatlamadığı ve böylelikle üstlendiği görevi yerine getiremediği iddiasıdır. İkincisi; Başkent Doğalgaz Gaz Dağıtım Anonim Şirketinin değerinin altında bir bedelle özelleştirilmesini onaylayarak kamuyu zarara uğrattığı iddiasıdır.

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu hakkında verilen gensoru önergelerinde belirtilen iddiaların birincisinin içeriği; izlediği dış politikaların gerçeklerden uzak, ülke güvenliği ve çıkarına zarar verdiği iddiasıdır. İkincisi; izlemekte olduğu politikanın tehlikeli ve gerçeklerden uzak olduğu, ulusal çıkarlarla bağdaşmadığı ve yasama organı ile halktan gizlendiği iddiasıdır. Üçüncüsü; enerji alanında bazı şirketlere imtiyazla çıkar sağlamak amacıyla devlet olanaklarını kullandığı, milli güvenliği tehdit edecek, Irak'ın ve ülkemizin bölünmesine neden olacak açık ve gizli antlaşmalar yaptığı iddiasıdır. Dördüncüsü; ülkemizin ulusal güvenliğini yeni tehlikelere maruz bırakan, siyasi ve ekonomik çıkarlarına zarar veren, dünyadaki konumunu giderek aşağı çeken hatalı dış politika icra ettiği iddiasıdır.

Adalet Bakanı Sadullah Ergin hakkında verilen gensoru önergesinin içeriği; görev ve sorumluluklarını yerine getirmediği ve yargı bağımsızlığının korunmasında gerekli çabayı göstermediği iddiasıdır.

Gençlik ve Spor Bakanı Suat Kılıç hakkında verilen gensoru önergelerinde belirtilen iddiaların birincisinin içeriği; siyasi nüfuzunu kullanarak rant elde etmek, çıkar ilişkisi kurarak kamu görevlilerini himaye etme ve böylece görevini kötüye kullandığı iddiasıdır. İkincisi; Türk sporunda doping olaylarının engellenmesinde yetersiz kaldığı ve üzerine düşen görevleri yerine getirmediği iddiasıdır.

Başbakan Yardımcısı Beşir Atalay hakkında verilen gensoru önergesinin içeriği; Deniz Feneri Derneğiyle ilgili soruşturma sürecine müdahil olarak görevini kötüye kullandığı iddiasıdır.

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı Mehmet Mehdi Eker hakkında verilen gensoru önergelerinde belirtilen iddiaların birincisinin içeriği; yanlış uygulanan gıda, tarım ve hayvancılık politikaları ile çiftçi ve üreticinin sıkıntıya sokarak görevinin gereklerini yerine getirmediği iddiasıdır. İkincisi; yanlış politikalar nedeniyle üreticinin zarar görmesi, ithal edilen et ve hayvan fiyatlarının artmasının ve ülkeye kaçak et girişin engellenemediği, tarım desteklerinin zamanında ödenmediği ve bu sorunlarla ilgili görevlerini yerine getirmediği iddiasıdır.

İçişleri Bakanı İdris Naim Şahin hakkında verilen gensoru önergesinin içeriği; Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında toplantı, gösteri ve seyahat özgürlüklerinin kullanılmasını engellediği, halka şiddet uygulayan kamu görevlisini himaye ettiği ve kamu gücünü kullanarak vatandaşlar üzerinde baskı uygulama iddiasıdır.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız hakkında verilen gensoru önergelerinde belirtilen iddiaların birincisinin içeriği; Devlet eliyle yapılması gereken bor tuzlarının aranması ve işletilmesi işlerini ihale ile özel şirketlere yaptırdığı ve kamu ihalesine katılması yasaklı kişilerin katılmasına izin verdiği iddiasıdır. İkincisi; Soma Maden Sahasında rödovans ve hizmet alım sözleşmeleri ile çalışan firmaları kolladığı, bu firmalara işlerin ihalesiz ve usulsüz verilmesini sağladığı iddiasıdır.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Ayşenur İslam hakkında verilen gensoru önergesinin içeriği; bakanlığına bağlı bazı kurumlarda çocukların kayıp olduğu ve bu kurumlarda kaç çocuğun olduğunu tespit edemediği iddiasıdır.

Milli Eğitim Bakanı Nabi Avcı hakkında verilen gensoru önergesinin içeriği; FATİH projesini zamanında bitiremediği ve proje dair birçok yolsuzluğa sessiz kaldığı iddiasıdır.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Faruk Çelik hakkında birlikte verilen gensoru önergesinin içeriği; Ruhsatı Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumuna ait olan ve Soma Kömür İşletmeleri A.Ş. tarafından işletilmekte olan Manisa ili Soma ilçesi Eynez Yeraltı Kömür Ocağında meydana gelen kazası ile ilgili olarak kontrol ve denetim görevlerini getirmeyerek yaşam hakkının ihlal edildiği bir çalışma ortamının oluşmasına zemin hazırladıkları ve maden emekçilerinin ölümlerine yol açıldığı iddiasıdır.

Bu dönemde CHP tarafından Meclise sunulan bütün gensoru önergelerinin gündeme alınması reddedilmiştir.

7 Haziran 2015 ile 1 Kasım 2015 (25. Dönem) tarihleri arasında gensoru önergesi verilmemiştir.

3.3.2. Soruşturma Önergesi

Meclis soruşturması, Başbakan veya bakanların görevleri sırasında ve görevleri ile ilgili olarak işlemiş oldukları suçlardan dolayı, Anayasa Mahkemesinin Yüce Divan sıfatıyla yaptığı yargılamanın başlamasını sağlayan ve bizzat yasama organı tarafından yerine getirilen hukuki süreci ifade eder (TBMM Yasama El Kitabı: 92).

24 Haziran 2018 tarihindeki genel seçimlerle beraber resmiyet kazanan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Meclis soruşturması, Cumhurbaşkanı yardımcıları veya bakanların görevleri sırasında ve görevleri ile ilgili olarak işlemiş oldukları iddia edilen suçlardan dolayı, Anayasa Mahkemesinin Yüce Divan sıfatıyla yaptığı yargılamanın başlamasını sağlayan ve bizzat yasama organı tarafından yerine getirilen hukuki süreci ifade eder.

Meclis soruşturması açılması TBMM üye tamsayısının salt çoğunluğunun (301) vereceği bir önerge ile istenebilir. Meclis soruşturması önergesinde hakkında soruşturma açılması istenen Cumhurbaşkanı yardımcıları veya ilgili bakanların, görevleriyle ilgili hangi suçu işledikleri, bu suçların hangi mevzuat hükmüne aykırı olduğu, madde ve gerekçe gösterilmek suretiyle belirtilmelidir.

Meclis soruşturması önergesi, gelen kâğıtlar listesine alınır ve Genel Kurulda okunur. Meclis soruşturmasının açılıp açılmamasına, TBMM Başkanlığına geliş tarihinden itibaren 1 ay içerisinde yapılacak görüşme sonucunda TBMM Genel Kurulu tarafından gizli oyla karar verilir. Bu görüşmede ilk imza sahibi veya onun göstereceği bir diğer imza sahibi ile üç milletvekili ve hakkında Meclis soruşturması açılması istenen Cumhurbaşkanı yardımcısı veya bakanın konuşma hakkı vardır. Konuşma

süreleri genel hükümlere tabi olup 10'ar dakikadır. Meclis Soruşturma açılması için bu oylamada üye tamsayısının 3/5 (360) nitelikli çoğunluğu aranır (TBMM Yasama El Kitabı: 92-95).

2002-2007 (22. Dönem) yılları arasında CHP 9 tane Meclis soruşturma önergesi vermiştir. Bunlardan birer tanesi İçişleri Bakanı Abdulkadir Aksu, Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım, eski Başbakan Mesut Yılmaz ve eski Devlet Bakanı Güneş Taner, Enerji ve Tabii Kaynaklar eski Bakanları Mustafa Cumhur Ersümer ve Zeki Çakan, Bayındırlık ve İskân eski Bakanı Koray Aydın, Bayındırlık ve İskân eski Bakanı Yaşar Topçu, Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik, Devlet Bakanı Güldal Akşit ve Tarım Köyişleri Bakanı Sami Güçlü, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve İçişleri Bakanı Abdulkadir Aksu hakkında belirtilen iddialarla Meclis soruşturulması açılmasına ilişkin önergelerdir.

İçişleri Bakanı Abdulkadir Aksu hakkında verilen soruşturma önergesinin içeriği; Ankara Büyükşehir Belediyesinin plansız ve programsız projelerle kaynak israfına yol açmasına göz yumduğu ve gerekli önlemleri almayarak görevini kötüye kullandığı ve bu eylemlerin Türk Ceza Kanununun 228, 230 ve 240'ıncı maddelerine uyduğu iddiasıdır.

Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım hakkında verilen soruşturma önergesinin içeriği; oğlu ve kızının sahibi olduğu denizcilik şirketi ile ticai ilişkileri bulunan ve önceden görev yaptığı şirketine ayrıcalıklar ve kolaylıklar sağlayarak görevini kötüye kullandığı ve bu eylemlerin TCK'nin 240'ıncı maddesine uyduğu iddiasıdır.

Eski Başbakan Mesut Yılmaz ve Devlet eski Bakanı Güneş Taner hakkında birlikte verilen soruşturma önergesinin içeriği; Türkbank ihalesi sürecinde malın satımında ve değerinde fesat oluşturacak ilişki ve görüşmelere girdikleri ve bu eylemlerin TCK'nin 205'inci maddesine uyduğu iddiasıdır.

Enerji ve Tabii Kaynaklar eski Bakanı Mustafa Cumhur Ersümer hakkında verilen soruşturma önergesinin içeriği; bakanlığı sırasında Türkiye aleyhine anlaşma ve uygulamaların yapılmasına yol açma ve bu eylemlerin TCK'nin 205'inci maddeye uyması iddiasıdır. Ayrıca aynı önergede, Enerji ve Tabii Kaynaklar eski Bakanları Cumhur Ersümer ve Zeki Çakan'ın bakanlıkları sırasında DSİ Genel Müdürlüğünde usulsüz uygulamalara onay verdikleri ve bu eylemlerin TCK 230 ve 366'ncı maddeleri kapsamına girdiği iddiası yer almıştır.

Bayındırlık ve İskân eski Bakanı Koray Aydın hakkında verilen soruşturma önergesinin içeriği; bakanlığı sırasında yapılan ihalelerde usulsüzlük olduğu ve bu ihalelerle ilgili yolsuzluk iddialarının tahkikini zamanında yaptırmayarak görevini kötüye kullanma, mal varlığında haksız bir artış ve bu eylemlerinin TCK 366 ve 240'ıncı maddeleri ile mal bildiriminde bulunulması, Rüşvet ve Yolsuzlukla Mücadele Kanununun 12, 13, 14 ve 15'inci maddelerine uyduğu iddiasıdır.

Bayındırlık ve İskan Bakanı Yaşar Topçu hakkında verilen soruşturma önergesinin içeriği; Karadeniz Sahil Yolu işlerinin ihalesinde müteahhit firmaların önceden anlaşmalarının bilinmesine rağmen rekabete meydan vermeyerek Devleti zarara uğrattığı ve bu eylemlerin TCK 205'inci maddesine uyduğu iddiasıdır.

Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik hakkında verilen soruşturma önergesinin içeriği; İMKB'nin sekiz yıllık kesintisiz eğitimi sağladığı kaynaklarla gerçekleştirilen okul inşaat ihalelerinde usulsüzlük olduğu, tahkiki zamanında yaptırmadığı, görevi kötüye kullandığı ve bu eylemlerin TCK 360 ve 240'ıncı maddelere uyduğu iddiasıdır.

Devlet Bakanı Güldal Akşit ve Tarım ve Köyişleri Bakanı Sami Güçlü hakkında birlikte verilen soruşturma önergesinin içeriği; Türkiye Jokey Kulübü tarafından düzenlenen at yarışı hasılatından Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumuna pay alınmasını engelleyerek TCK 240'ıncı maddesi uyarınca görevlerini kötüye kullandığı iddiasıdır.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve İçişleri Bakanı Abdulkadir Aksu hakkında birlikte verilen soruşturma önergesinin içeriği; Başbakan Recep Tayyip Erdoğan

hakkında kamu yönetiminde vasıfsız kadrolaşma, İçişleri Bakanlığı üzerindeki gözetme ve düzeltici önlemleri alma yükümlülüğünü yerine getirmeme, bazı asayiş olaylarındaki tutumuyla adil yargılamaya muhalefet etme, İçişleri Bakanı Abdulkadir Aksu hakkında Emniyet teşkilatında hukuk dışı gizli kadrolaşmaya göz yummak, görevlerini yerine getirmeyerek yönetim zaafiyeti oluşturma ve bu eylemlerin TCK 257, 281 ve 288'inci maddelerine uyduğu iddiasıdır.

Bu dönemde CHP tarafından Meclise sunulan soruşturma önergelerinden Başbakan Mesut Yılmaz, Devlet Bakanı Güneş Taner, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Cumhur Ersümer, Enerji Tabii Kaynaklar Bakanı Zeki Çakan, Bayındırlık ve İskân Bakanı Koray Aydın, Bayındırlık ve İskân Bakanı Yaşar Topçu hakkında verilen önergeler kabul edilerek Meclis soruşturulması yapılmasına karar verilmiştir. Diğerleri reddedilmiştir.

2007-2011 (23. Dönem) yılları arasında CHP 3 tane Meclis soruşturma önergesi vermiştir. Bunlardan birer tanesi Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik hakkında verilen, bir tanesi de Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve İçişleri Bakanı Beşir Atalay hakkında birlikte verilen Meclis soruşturma önergesidir.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan hakkında verilen soruşturma önergesinin içeriği; Ankara'da yaşanan içme ve kullanma suyu sorununda, Ankara Büyükşehir Belediyesi üzerinde gözetme ve düzeltici önlemler alma ve ilgili bakanlıklar ile işbirliği sağlama görevini yerine getirmediği ve bu eylemlerin TCK 257'nci maddesine uyduğu iddiasıdır.

Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik hakkında verilen soruşturma önergesinin içeriği; Seviye Belirleme Sınavı uygulamasında görevini kötüye kullanma ve yetkisini suistimal etme ve aileleri mağdur etme ve bu eylemlerin TCK 257'nci maddesine uyduğu iddiasıdır.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve İçişleri Bakanı Beşir Atalay hakkında birlikte verilen soruşturma önergesinin içeriği; yasa dışı dinlemelere zemin oluşturdukları ve himaye ettikleri; özel hayatın gizliliği ve korunması ile haberleşme hürriyeti ve gizliliği hak ve ilkelerinin yoğun ve keyfi şekilde ihlal edilmesine göz yumdukları ve bu eylemlerin TCK 257'nci maddesine uyduğu iddiasıdır.

Bu dönemde CHP tarafından Meclise sunulan soruşturma önergelerinden hepsi reddedildi.

2011-2015 (24. Dönem) yılları arasında CHP 9 tane Meclis soruşturma önergesi vermiştir. Bunlardan birer tanesi Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Başbakan Yardımcısı Beşir Atalay, Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan, Avrupa Birliği Bakanı Egemen Bağış, Çevre ve Şehircilik Bakanı Erdoğan Bayraktar, İçişleri Bakanı Muammer Güler, Milli Eğitim Bakanı Nabi Avcı, Gümrük ve Ticaret Bakanı Hayati Yazıcı ve İçişleri Bakanı Efkân Ala hakkında belirtilen iddialarla Meclis soruşturulması açılmasına ilişkin önergelerdir.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan hakkında verilen soruşturma önergesinin içeriği; bazı milletvekillerinin yargılanmaları ve dokunulmazlıklarının kaldırılması konusunda yargıya talimat verdiği, yargıya müdahale ederek yürütme erkini ölçsüz ve hukuk tanımaz biçimde kullandığı ve bu eylemlerin TCK 257, 277 ve 288'inci maddelerine uyduğu iddiasıdır.

Başbakan Yardımcısı Beşir Atalay hakkında verilen soruşturma önergesinin içeriği; Van'da 23.10.2011 tarihinde meydana gelen depremden sonra 09.11.2011 depremine kadar bazı binalarda hasar tespiti yapılmadığı, halkın deprem bakımından riskli binalara girmemesi yönünde uyarılmadığı ve bu eylemlerin TCK 257'nci maddesine uyduğu iddiasıdır.

Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan hakkında verilen soruşturma önergesinin içeriği; bir soruşturma dosyasında yer alan bir şüphelinin sahte belgelerle ihracat karşılığı Halk Bankasından çektiği paralarla altın alıp İran'a ihracat işlemlerinde

kolaylıklar sağlamak, İstanbul Havalimanına inen bir uçakta bulunan altınla ilgili kaçakçılık eyleminin idari ve adli soruşturmasını engellemek, ithalat ve ihracat işlemlerinde aracılık eden Halk Bankası komisyon oranlarının düşürülerek zarara yol açarak yirmi sekiz defa rüşvet aldığı ve bu eylemlerin Kaçakçılıkla Mücadele Kanununa muhalefet ve TCK 252'nci ve 204'üncü maddelerine uyduğu iddiasıdır.

Avrupa Birliği Bakanı Egemen Bağış hakkında verilen soruşturma önergesinin içeriği; bir soruşturma dosyasında yer alan bir şüphelinin bürokratik işlerini takip etmek, bu kişinin babasına İtalya'ya giriş vizesi ve oturma izni alınması konusunda yardımcı olmak, aynı kişinin ulusal bir gazetede yayımlanacak haberini durdurmak ve söz konusu kişinin otel projesine yardımcı olmak maksadıyla üç defa rüşvet aldığı ve bu eylemlerin TCK 252'nci maddesine uyduğu iddiasıdır.

Çevre ve Şehircilik Bakanı Erdoğan Bayraktar hakkında verilen soruşturma önergesinin içeriği; bazı iş adamlarının arazi işlerinde kolaylık sağlamak, kültür ve tabiat varlıklarının statüsünü değiştirmeye uğraştığı, imara ilişkin çok sayıda yenileme ve kendisine yakın iş adamlarına rant sağladığı ve bu yolla birden çok rüşvet aldığı ve bu eylemlerin TCK 252'nci ve 257'nci maddelerine uyduğu iddiasıdır.

İçişleri Bakanı Muammer Güler hakkında verilen soruşturma önergesinin içeriği; bir şahsa trafikte durdurulmasını engellemek için trafikte geçiş üstünlüğü kartı ve koruma polisi verilmesi, bu şahsın yakınların Türk vatandaşlığına geçirilmesi, aynı şahsın şirketleri için yurtdışına İçişleri Bakanı olarak referans mektubu yazılması, MASAK'ın takip etmesine yol açan emniyet müdürünün tayini ve bunların karşılığında birden çok rüşvet alındığı ve bu eylemlerin TCK 204, 255, 285, 283 ve 252'nci maddelerine uyduğu iddiasıdır.

Milli Eğitim Bakanı Nabi Avcı hakkında verilen soruşturma önergesinin içeriği; 2013 yılında yapılan Seviye Belirleme Sınavı'nın iptaline ilişkin Ankara 18. İdare Mahkemesinin kararını uygulamadığı ve bu eyleminin TCK 257'nci maddesine uyduğu iddiasıdır.

İçişleri Bakanı Efkan Ala hakkında verilen soruşturma önergesinin içeriği; başta Cumhuriyet Halk Partisi olmak üzere muhalefeti etkisiz kılmaya, muhalefet partisi üyelerinin parlamenter denetim haklarını engellemeye ve bunları karalamaya yönelik girişimlerde bulunduğu, muhalefeti karalayarak suç işleyen medya mensuplarının kayırdığı ve bu eylemlerin TCK 114, 257, 283 ve 311'inci maddelerine uyduğu iddiasıdır.

Gümrük ve Ticaret Bakanı Hayati Yazıcı hakkında verilen soruşturma önergesinin içeriği; İstanbul Atatürk Havalimanı'nda bekletilen 1,5 ton altının bulunduğu bir uçağın sahte belge ve beyanlarla Dubai'ye gönderilmesine imkân sağlayarak altın kaçakçılığı ile ilgili suç delillerini ortadan kaldırdığı, olayla ilişkili bulunan kamu görevlileri hakkında işlem yapmadığı, denetim görevini yetirmediği, rüşvet ve yolsuzluk olaylarının kapatılmasına olanak sağladığı ve bu eylemlerin TCK 257'nci maddesine uyduğu iddiasıdır.

Bu dönemde CHP tarafından Meclise sunulan soruşturma önergelerinin hepsi reddedildi.

3.3.3. Genel Görüşme Önergesi

Genel görüşme, toplumu ve devlet faaliyetlerini ilgilendiren belli bir konunun, TBMM Genel Kurulu'nda görüşülmesidir. Genel görüşme açılması; siyasi parti grupları veya en az 20 milletvekili tarafından yazılı bir önergeyle istenebilir (TBMM Yasama El Kitabı: 86).

2002-2007 (22. Dönem) yılları arasında CHP 26 tane genel görüşme önergesi vermiştir. 18 tanesi hükümsüz olmuştur. Kalan 8 tanesinin de içeriği şöyledir; kamu yönetimindeki atamalar konusunda Anayasanın 98'inci ve İçtüzük 102 ve 103'üncü maddesi uyarınca ABD askerlerinin Kuzey Irak'ta bir grup Türk Silahlı Kuvvetleri personelini gözaltına alması olayında hükümetin yürüttüğü politika, Kıbrıs konusunda, Irak halkına yöneltilen şiddet ve Türkiye'nin Irak politikası, Ermeni soykırımını iddialarına karşılık gerçeklerin ortaya çıkarılması, AB Komisyonu raporu ışığında AB

ile üyelik müzakereleri başlamadan önce izlenecek politika, terör olayları, Batı Trakya Türk azınlıklarının içinde bulunduğu durum konusunda yapılan önergelerdir. Bunların hepsi reddedildi.

CHP tarafından verilen ve bu dönemde tek kabul edilen görüşme önergesi bölücü terör örgütünün Kuzey Irak'taki faaliyetleri ve Kerkük'ün durumu başta olmak üzere Irak'taki son gelişmeler konusunda genel görüşme önergesidir.

2007-2011 (23. Dönem) yılları arasında CHP muhalefet partisi olarak 9 tane genel görüşme önergesi vermiştir. Sekiz tanesi hükümsüz olmuştur. Verilen ve kabul edilmeyen tek önerge; Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kuzey Irak Operasyonu konusunda Anayasanın 98'inci ve İçtüzük 102 ve 103'üncü maddesi uyarınca görüşme yapılması önergesidir.

2011-2015 (24. Dönem) yılları arasında CHP muhalefet partisi olarak 51 tane genel görüşme önergesi vermiştir. 49 tanesi hükümsüz olmuştur. Önergelerden görüşülen ve reddedilen önerge; bazı eski bakanlar hakkında hazırlanan fezlekelerin TBMM'ye intikaline ve milletvekillerinin bilgisine sunulmasına ilişkin işlemler konusundadır. Verilen ve kabul edilen tek genel görüşme önergesi; terör olaylarında yaşanan artış ve terörle mücadele konusundaki önergedir.

7 Haziran 2015- 1 Kasım 2015 (25. Dönem) tarihleri arasında CHP tarafından 2 genel görüşme önergesi verilmiştir. Bu ikisi de hükümsüz olmuştur.

CHP 2002 ile 2015 yılları arasında Mecliste gensoru, genel görüşme ve soruşturma önergelerini her yasama döneminde vermiştir. Fakat verdiği önergeler Mecliste yeterli sandalye sayısına ulaşmadığından dolayı hep reddedilmiştir. Bu sebepten dolayı Meclis içerisinde iktidarı denetleme mekanizmalarını kullansa da yeterli güce sahip olamadığından bu çalışmalarını hep zayıf kalmıştır. Olayları sadece gündeme getirmekten ileri gidememiştir. Bu doğrultuda Meclis çalışmaları çok etkili olamamıştır.

IV. BÖLÜM

4. SONUÇ

2002 yılında AK Parti'nin iktidara geçmesiyle beraber CHP tekrardan ana muhalefetteki konumunu almıştır. Bu dönemde Mecliste ana muhalefet partisi olması nedeniyle CHP'nin üzerine muhalefet sorumluluğu tekrardan yüklenmiştir. Deniz Baykal ve CHP bu süreçte laik devlet yapısına özellikle vurgu yapmış ve çalışmalarının odağına bu ilkeyi koymuştur. İktidarda olan AK Parti ise halk tarafından ciddi bir destek görmüş ve politikalarını halkın sorunları temelinde ele almıştır.

CHP ile AK Parti çoğunlukla toplumu ilgilendiren önemli konularda karşı karşıya gelmiştir. Karşı karşıya gelirken CHP, her zaman kurucu değerlerden ve laiklik ilkesinden taviz vermeyeceğini önemle belirterek süreçleri öyle ele almıştır. Kimi zaman da milliyetçi ve yapıcı muhalefet konumunda olmuştur. Genel olarak ulus menfaatlerini önemseyen politikasıyla CHP, Irak tezkeresi sürecinde hükümetin karşısında durarak tezkerenin Meclisten geçmesini engellemiştir. Ayrıca Ermeni meselesinde iktidarın karşısında durmayarak yapıcı bir ilişkide bulunmuştur. Muhalefet tarzını bazı konularda farklı tutarken sahip olduğu kurucu değerlerden genel olarak taviz vermemiştir.

CHP ve AK Parti, Cumhurbaşkanlığı seçimi, başörtüsü yasağı ve Kürt açılımı noktalarında karşı karşıya gelmişler, seçim stratejilerini ve politikalarını bunlar ekseninde şekillendirmişlerdir. Bu süreçlerde CHP, bir dönem Cumhuriyet mitingleri yaparken bir dönem yaşanan gelişmelerle ilgili raporlar ortaya koymuştur. Genel olarak yaptığı çalışmalarda CHP, ülkenin kurucu değerlerine ve sistemin değişmezliğine özellikle vurgu yapmıştır.

2007 seçimleri sonrasında Mecliste ana muhalefet olarak görev yapan CHP, bu dönemde yeni bir politika üretmek yerine AK Parti karşıtı siyasi propagandaya devam etmiştir. 2007 yılının Nisan ayında yaşanan ordunun e-muhtıra vermesi olayında CHP ordunun yanında bir tavır sergilemiş ve kamuoyunda yeniden CHP ve ordu yakınlığı dikkat çekmiştir. Deniz Baykal üniter devlet politikasını benimsediği için 2009 yılında hükümet tarafından ortaya atılan Demokratik açılım sürecine karşı çıkmış ve süreci ülkenin bütünlüğüne tehdit olarak görmüştür. Baykal, 2010 yılının Mayıs ayında istifa ederek görevinden ayrılmıştır.

2010 yılında Deniz Baykal'ın görevi bırakmasıyla CHP Genel Başkanı seçilen Kemal Kılıçdaroğlu, CHP'nin seçmen tabanına ve topluma olumlu bir hava katmıştır. Bundan sonra partide sosyal demokrat ve solcu kimliğin ön plana çıkacağını dile getiren Kılıçdaroğlu, partiyi yeni bir anlayışla yöneteceğini söylemiştir. Kılıçdaroğlu bu söylemlerle daha geniş bir toplumsal yapıya hitap etmeyi hedeflemiştir. Bu noktada partinin üst yönetimini değiştirmiş ve partideki laiklik vurgusunu biraz daha ön plandan arka plana çekmiştir.

2011 yılında özgürlükçü demokrasi, sosyal adalet ve insanca yaşam gibi kavramları ön plana çıkararak seçimlere giren CHP, oylarını arttırmış olsa da ana muhalefette kalmaya devam etmiştir. Partiyi iktidara taşıma amacıyla parti başına gelen Kılıçdaroğlu, ilk genel seçimlerde başarılı olamamıştır.

CHP, Kılıçdaroğlu'nun başa gelmesinden sonra yaşadığı politika değişikliğini 2011 seçimlerinden sonra da devam ettirmiştir. Kılıçdaroğlu, katılımcı ve özgürlükçü bir politikayla CHP'nin sosyal demokrat bir parti olacağını dile getirmiştir. Demokratik açılım sürecine kesinlikle karşı olan Baykal dönemine göre Kılıçdaroğlu ılımlı bir politika izlemiştir. İktidarın ortaya koyduğu politikalara göre kendisini konumlandıran CHP, Çözüm sürecini ekonomik gelişmişlik boyutuyla ele almıştır. Kendisinden önceki liderlerden farklı bir strateji izleyen Kılıçdaroğlu, bu konuda ortaya koyduğu politikalarda kendi tabanından tepkiler görmeye başlamıştır.

Kılıçdaroğlu döneminde ÷lkede siyasi olarak önemli gelişmeler yaşanmıştır. Çözüm süreci, Gezi Olayları, Cumhurbaşkanlığı seçimi vb. bu dönemde olmuştur. Çözüm sürecinde Kılıçdaroğlu, Baykal döneminden farklı olarak ilk başlarda AK Parti iktidarına destek vermiştir. Daha sonraki süreçte CHP, politikalarını iktidarın karşısında konumlandırarak Kürt siyasi hareketinin temsilcisi olarak gör÷len HDP ile yakınlaşmıştır. Bu yakınlaşma tabanında tepkilerin oluşmasına neden olmuştur. Kılıçdaroğlu, Gezi Parkı olayında ilk başta süreci kent hakkı olarak ele almış ve sürecin başlangıcında olaya mesafeli durmuştur. Daha sonra olayın büyük yankılar uyandırması üzerine iktidar zor duruma düştüğünde muhalefet olarak CHP bu sürece müdahil olmuştur. Süreci destekleyici söylemler ve politikalar izlemiş fakat başarılı olamamıştır.

Kılıçdaroğlu, kendi görüşünden gelmeyen bir adayı 2014 Cumhurbaşkanlığı seçiminde aday göstermiş fakat seçim sonucu olumsuz olmuştur. Daha sonraki süreçte CHP, 2015 yılının Haziran ayındaki genel seçimlere; özgür medya, sosyal alanda devlet desteği gibi söylemlerle girmeye çalışmıştır. Kılıçdaroğlu, seçimlere hazırlanırken hem tüzükle kendi konumunu güçlendirmiş hem de HDP ile yakınlaşarak hükümeti zayıflatmayı hedeflemiştir. İzlenen bu politika sonucunda CHP, 2015 Haziran seçimlerinde de muhalefet olarak zayıf kalmış ve oylarını düşürmüştür.

CHP hem Baykal hem Kılıçdaroğlu döneminde Meclis denetim yollarını kullanmıştır. Gensoru önergesi, Soruşturma önergesi ve Genel görüşme önergesi bağlamında iki lider döneminde de verilen önergelerin genel olarak kabul edilmediği gör÷lmüştür. Bu noktada CHP, muhalefet olarak Mecliste etkili bir çalışma gösterememiştir.

Baykal döneminde CHP, Kürt sorununa yönelik AK Parti tarafından ortaya konan Demokratik açılımı üniter devlet yapısına tehdit olarak görmüş ve toplumun bölünmesine yol açacağı fikriyle karşı çıkmıştır. Kılıçdaroğlu ise kendi döneminde sorunun çözümüne ılımlı yaklaşmış ve Çözüm sürecine karşı çıkmamıştır. Karşı çıktığı sürecin işleyişi olmuştur. İki lider bu noktada aynı soruna iki farklı yaklaşım sergilemiştir.

Baykal döneminde genel seçimlerde laiklik ve üniter devlet vurgusu ağırlıklı olarak temel alınan iki unsurdur. Bu ilkeler doğrultusunda politikalar şekillenmiştir. Kılıçdaroğlu döneminde ise sosyal demokrat kavramı ön plana çıkarılmıştır. Yaşanan konularda Baykal daha sert bir muhalefet tavrı izlerken Kılıçdaroğlu ise olaylara ılımlı bir yaklaşım sergilemiştir.

Baykal döneminde başörtüsü konusuna yaklaşım dinin kamusal alana girilmesi olarak görülmüştür. Bu noktada laiklik temelli olarak politikalar üretilmiştir. Kamusal alanda başörtüsü ve diğer yaşanabilecek gelişmeler laiklik ilkesine tehdit olarak ifade edilmiştir. Kılıçdaroğlu döneminde başörtüsü kamusal alanda bir tehdit olarak değil kişisel hak ve hürriyet olarak görülmüştür. Kılıçdaroğlu genel olarak yaşanan gelişmelere temel hak ve özgürlükler bağlamında yaklaşmıştır.

Baykal döneminde CHP’de altı temel ilkeye sıkı sıkıya bağlılık ön planda olmuştur. Bu ilkelerden taviz vermek gündeme dahi getirilememiştir. Baykal’ın bu konuda taviz vermemesinin sebebi, bu ilkelerin devleti ayakta tutan ilkeler olduğuna inanmasıdır. Kılıçdaroğlu döneminde ise ilkelere sıkı sıkıya bağlı kalınmamış ve altı temel ilkenin dönemin siyasi şartlarına göre yorumlanması ortaya atılmıştır.

CHP, Baykal döneminde parti tüzüğünde sol parti olarak tanımlanmış ve politikaları bu yönde belirlenmiştir. Kılıçdaroğlu döneminde ise sol parti yerini çağdaş demokratik sol parti ifadesine bırakmıştır. Baykal ve Kılıçdaroğlu döneminde CHP, iç ve dış politikaların yanında bir de kendi kurultay ve tüzük değişiklikleri ile uğraşmıştır. Baykal döneminde kurultaylar ve tüzük değişiklikleri genel başkanın gücünü artırmaya yönelik olmuştur. Kılıçdaroğlu döneminde ise parti örgütlerini sürece daha fazla dâhil etmek için tüzük değişiklikleri yapılmış fakat belirli sınırlamalar dâhilinde olmuştur. Bu sınırlamalar parti üyelerinin heyecanının azalmasına sebep olmuş bu da parti çalışmalarına katılımı düşürmüştür.

CHP’nin hem Baykal hem de Kılıçdaroğlu dönemi incelendiğinde genel olarak hep bir ikilem içerisinde kaldığı görülmüştür. İki liderin de dönemlerinde yaşanan önemli gelişmelerde kurucu değerlere ve temel ilkelere bağlı kalarak hareket etmeye

alışması partiyi birkaç adım ilerletirken daha sonra tekrardan aynı süreçlere dönmeye zorlamıştır. Muhalefet ederken yaşanan bu ikilem ortaya konulan söylem ve politikalarda da zayıf kalınmasına neden olmuştur.

Genel olarak bakıldığında muhalefetin başarılı ve yapıcı eleştirilerinin ülkenin iktidar konumundaki partisini zorlaması ve siyasi mekanizmanın işleyişini olumlu etkilemesi beklenir. Bu sebeple muhalefet partisinin ülke siyasetindeki rolü azımsanamayacak kadar büyüktür. Fakat ülkemize bakıldığında CHP bu açıdan muhalefet olarak zayıf kalmıştır. Bu durumda zayıf muhalefet mevcut iktidarın gücünü azaltamamıştır.

KAYNAKLAR

- Ahmad, Feroz (1996). Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980. Çev. A. Fethi. 3. Baskı, İstanbul: Hil Yayın.
- Akal, Cemal Bali (1999). "Devlet, Yasa, Hakimiyet," Cumhuriyet'in 75. Yıl Armağanı İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları. 21-55.
- Akdoğan, Yalçın (2010). İnsanı Yaşat Ki Devlet Yaşasın; Demokratik Açılım Sürecinde Yaşananlar. 1. Baskı. İstanbul: Meydan Yayınları.
- Akdoğan, Yalçın (2011). Türkiye'de Açılım Politikaları. İstanbul: Meydan Yayınları.
- Altunışık, Meliha Benli ve Tür, Özlem (2005). Turkey Challenges of Continuity and Change, Routledge Curzon: Oxon
- Anadolu Ajansı (2013). "Gezi Parkı'ndaki eylem artık bitirilsin", (<https://www.aa.com.tr/tr/politika/gezi-parkindaki-eylem-artik-bitirilsin/241029>, 20 Kasım 2019'da erişildi).
- Anadolu Ajansı (2013). "Etnik kimlik üzerinden siyasete karşıyız", ([https://www.aa.com.tr/tr/politika/etnik-kimlik-uzerinden-siyasete karsiyiz/281937](https://www.aa.com.tr/tr/politika/etnik-kimlik-uzerinden-siyasete-karsiyiz/281937), 19 Kasım 2019'da erişildi).
- Anadolu Ajansı (2015). "Çözüm sürecinde yolun sonuna geldik", (<https://www.aa.com.tr/tr/politika/cozum-surecinde-yolun-sonuna-geldik/52163>, 19 Kasım 2019'da erişildi).
- Ardoğan, Recep (2004). Teorik Temeller ve Tarihsel Gerilimler Arasında İslam Kültüründe Siyasal Muhalefet. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Cilt: VIII / 2
- Arslan, Rıza (2009). Parlamenter Yönetim Sisteminde Gölge Kabineli Muhalefet. Ankara: Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 11/2.

- Aydın, Nurettin (2014). Türkiye’de Kürt Sorununu Çözüm Sürecinde Algının Yeniden İnşası. (1. Baskı). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Aydıntaşbaş, Aylın (2015). “Sağdan Sola Listeler”, <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/asli-aydintasbas/sagdan-sola-listeler-2040623>, 22 Kasım 2019’da erişildi).
- Aydoğan, Metin (2006). Küreselleşme Ve Siyasi Partiler. 3. Baskı. İzmir: Umay Yayınları.
- Ayata, Sencer (2016). CHP: Söylem/ Politika/ İdeoloji. İstanbul: Ka Yayınları.
- Babacan, Abdurrahman (2018). “AK Parti Dönemi İlk Küresel Karşılaşma 1 Mart Tezkeresi”. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Sayı:51 Sayfa: 21-38.
- Bayramoğlu, Ali (2014). “Erdoğan’ın yeni Türkiye planı”, (<https://www.yenisafak.com/yazarlar/alibayramoglu/erdoganin-yeni-turkiye-plani-54784>, 21 Kasım 2019’da erişildi).
- Benli, Fatma (2011). 1964-2011: Türkiye’de ve Dünyada Başörtüsü Yasağı Kronolojisi. İstanbul: Mazlumder
- Bilbil Emel Karayel ve Çelikkol Nevra (2015). “Siyasette Markalaşmak: 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi Adaylarının Siyasal Marka Olarak Konumlandırılmasının Analizi”. Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi Cilt: 11, Sayı: 43, Sayfa: 231-250.
- Bila, Fikret (4 Şubat 2003). “Baykal’dan iki evet”. Milliyet Gazetesi. 18
- Bila, Fikret (2003). “Meclis Kararı”, (<http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/meclis-karari-300938>, 11 Kasım 2019’da erişildi).
- Bila, Fikret (2007). “Baykal: Kurucu parti tepkisi veriyoruz”, (<http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/baykal-kurucu-parti-tepkisi-veriyoruz-210790>, 15 Kasım 2019’da erişildi).
- Bila, Fikret (2007). “CHP’nin gerekçeleri”, (<http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/chpnin-gerekceleri-211594>, 15 Kasım 2019’da erişildi).

- Bila, Fikret (2007). “Baykal’dan Erdoğan’a: Tandoğan mesajını iyi oku”, (<http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/baykaldan-erdogana-tandogan-mesajini-iyi-oku-196168>, 15 Kasım 2019’da erişildi).
- Bila, Fikret (2007). “CHP oylamaya girmeyecek”, (<http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/chp-oylamaya-girmeyecek-210470>, 15 Kasım 2019’da erişildi).
- Bila, Hikmet (2008). CHP 1919-2009. 4. Baskı. İstanbul: Doğan Kitap
- Birgün (2007). “Cumhuriyet mitingi yapıldı”, (<https://www.birgun.net/haber/cumhuriyet-mitingi-yapildi-32868>, 15 Kasım 2019’da erişildi).
- Bölükbaşı, Deniz (2008). 1 Mart Vakası: Irak Tezkeresi ve Sonrası. 4.Baskı. İstanbul: Doğan Kitap
- Bölükbaşı, Mustafa ve Macar, Elçin (2019). “Seçim Kampanyalarının Profesyonelleşmesi: AK Parti ve CHP’nin 2011 Genel Seçim Kampanyalarının Analizi”. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi Cilt:8, Sayı:2, Sayfa: 939-964.
- Bora, Tanıl (2017). Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler. 3.Baskı. İstanbul: İletişim
- Bozatay Anbarlı, Şeniz (2011). “12 Eylül Referandum Sürecinin Üniversite Öğrencileri Tarafından Algılanmasına İlişkin Araştırma: Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi”. Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi Cilt:9 Sayı: 2, Sayfa: 115-140.
- Clastres, Pierre (1991). Devlete Karşı Toplum. Çev. M. Sert ve N. Demirtaş. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Cem, İsmail (2011). Engeller ve Çözümler (Türkiye’de Sosyal Demokrasi). 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cumhuriyet (2010). “Kılıçdaroğlu: Hayırsızlara hayır”, (http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/165478/Kilicdaroglu__Hayirsizlara__hayir_.html, 19 Kasım 2019’da erişildi).
- Cumhuriyet (2013). “CHP’de Dersim Bölünmesi”, (<http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/140686/chpde-dersim-bolunmesi.html>, 19 Kasım 2019’da erişildi).

- Cumhuriyet Halk Partisi (2011). “CHP 2011 Seçim Bildirgesi”, (<https://chp.azureedge.net/2a443c86b19546e7b44a41bd05750242.pdf>, 11 Kasım 2019’da erişildi).
- Cumhuriyet Halk Partisi (2012). “34.Olağan Kurultay Parti Meclisi Raporu”, (<http://cdn.chp.org.tr/cms/0/Folder//80064.pdf>, 11 Kasım 2019’da erişildi).
- Cumhuriyet Halk Partisi (2015). “CHP 2015 Seçim Bildirgesi”, (<https://chp.azureedge.net/41d1fed67c144d45b4b3d5f770e3e243.pdf>, 11 Kasım 2019’da erişildi).
- CNN Türk (2007). “Yüzbinler bu kez Çağlayan’daydı”, (<https://www.cnnturk.com/2007/turkiye/04/29/yuzbinler.bu.kez.caglayandaydi/339898.0/index.html>, 15 Kasım 2019’da erişildi).
- CNN Türk (2008). “Yeni Anayasa’yı beklemeye gerek yok”, (<https://www.cnnturk.com/2008/turkiye/01/16/yeni.anayasayi.beklemeye.gerek.yok/420274.0/index.html>, 17 Kasım 2019’da erişildi).
- CNN Türk (2008). “Türban ile ilgili düzenleme Mecliste”, (<https://www.cnnturk.com/2008/turkiye/01/29/turban.ile.ilgili.duzenleme.mecliste/423855.0/index.html>, 17 Kasım 2019’da erişildi).
- CNN Türk (2009). “Baykal: ‘Niyet ayırıştırma!’”, (<https://www.cnnturk.com/2009/turkiye/08/04/baykal.niyet.ayristirma/537789.0/index.html>, 17 Kasım 2019’da erişildi).
- CNN Türk (2010). “Kılıçdaroğlu: Türban sorununa ilgisiz kalamayız”, (<https://www.cnnturk.com/2010/dunya/09/17/kilicdaroglu.turban.sorununa.ilgisiz.kalamayiz/589941.0/index.html>, 15 Kasım 2019 erişildi).
- CNN Türk (2013). “Hüseyin Aygün’e Sakine Cansız Uyarısı”, (<https://www.cnnturk.com/2013/turkiye/01/15/huseyin.aygune.sakine.cansiz.uyarisi/692617.0/index.html>, 19 Kasım 2019’da erişildi).
- CNN Türk (2014). “Başlangıçtan bugüne gün gün çözüm süreci”, (<https://www.cnnturk.com/fotogaleri/turkiye/baslangictan-bugune-gun-gun-cozum-sureci?page=26>, 17 Kasım 2019’da erişildi).

- Çalmuk, Fehmi (2002). Aydınların Gözüyle CHP ve Anadolu Solu. Ankara: Kim Yayınları
- Çam, Esat (2005). Siyaset Bilimine Giriş. İstanbul: Der Yayınları
- Çam, Esat (1977). Siyaset Bilimine Giriş. İstanbul: Güryay Yayınları
- Çam, Esat (1966). Batı Demokrasilerinde Siyasi İktidar ve İktisadi İktidar. İstanbul: Hamle Matbaası
- Çaha, Ömer (2003). Aşkın Devletten Sivil Topluma. İstanbul: Gendaş Yayınları
- Çalışlar, Oral (2010). “CHP ‘devlet partisi’ olmaktan çıkabilir mi?”, (<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/oral-calislari/chp-devlet-partisi-olmaktan-cikabilir-mi-1028158/>, 4 Kasım 2019’da erişildi).
- Çavdar, Tefvik (2004). Türkiye’nin Demokrasi Tarihi: 1950’den Günümüze. 3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi
- Çelik, Mansur (2011). “Kürtlerle barışıp özür dilemeliyiz”, (<http://www.milliyet.com.tr/siyaset/kurtlerle-barisip-ozur-dilemeliyiz-1356368>, 15 Kasım 2019’da erişildi).
- Delibaş, Kayhan ve Yiğit, Emin (2005). Siyaset Kurumu (Kurumlara Sosyolojik Bakış). İstanbul: Birey Yayıncılık
- Devran, Yusuf ve Gülcan Seçkin (2011). “12 Eylül Referandumunun Sosyal ve Politik Açısından Değerlendirilmesi”, (<http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarinde-x-1423901844.pdf>, 19 Kasım 2019’da erişildi).
- Doğan, Eda (2013). “Siyasal Seçimlerde Kullanılan Görsellerde Anlamın Yaratılması: 2011 Genel Seçimlerinde AK Parti ve CHP Kampanyaları”. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Duverger, Maurice (1975). Siyaset Sosyolojisi, Çeviren: Ş. Tekeli İstanbul: Varlık Yayınları.
- Duverger, Maurice (1970). Siyasi Partiler, Çev. E. Özbudun. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Duverger, Maurice (1993). Siyasi Partiler. Çev. E. Özbudun. 4. Baskı. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları

- En Son Haber (2014). “Kılıçdaroğlu’ndan en ayrıntılı İhsanoğlu açıklaması”, (<https://www.ensonhaber.com/kilicdaroglundan-en-ayrintili-ihsanoglu-aciklamasi-2014-06-20.html>, 21 Kasım 2019’da erişildi).
- Erdoğan, Caner (2018). CHP 1919-2018. İstanbul: Sokak Kitapları
- Ergül, Teoman (2000). Sosyal Demokraside Ayrışma Yılları. I.Cilt. İstanbul: Gündoğan Yayınları
- Esmer-Tütüncü, Gülsüm (2006). Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu CHP: 1965-1980. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Yayınları.
- Ete, Hatem (2010). “CHP’deki Değişim Lider Değişimi Mi, Siyaset Değişimi Mi?”. SETA. Sayı: 22.
- Ete, Hatem ve Taştan, Coşkun (2013). “Kurgu ile Gerçeklik Arasında Gezi Eylemleri”, (http://file.setav.org/Files/Pdf/20130916162138_kurguilegerceklikarasindageziyeylemleri_rapor.pdf, 19 Kasım’da erişildi).
- Fendoğlu, Hasan Tahsin (2015). Türkiye’de Başkanlık Sistemi. Ankara: Yetkin Yayınları
- Göztepe, Ece (2004). "Amerika'nın İkinci Irak Müdahalesinin Uluslararası Hukuk ve Türkiye'nin Bu Savaşa Katılımının Türk Anayasa Hukuku Açısından Bir Değerlendirilmesi ya da Haklı Savaşın Haksızlığı Üzerine ". Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi Cilt:59, Sayı: 3, Sayfa: 79-103.
- Göksu, Oğuz (2015). “2014 Cumhurbaşkanlığı Seçim Sürecinde Medyanın Adayların Seçim Kampanyalarındaki Stratejik Konumu”. Kütahya: IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi- Bildiriler Kitabı -V: 319- 336.
- Güneş-Ayata, Ayşe (1992). CHP (Örgüt ve İdeoloji). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Gündüz, Mustafa ve Gündüz, Ferhan (2005). Yurttaşlık Bilinci. 2.Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık
- Gürsel, Kadri (2009). “Kürt sorunu çözülmeli”, (<http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/kadri-gursel/kurt-sorunu-cozulmeli-1092637>, 17 Kasım 2019’da erişildi).

- Haberler.com (2003). “Baykal: Başbakan Erdoğan’a Demokrasinin Gereği Olarak Destek Verdik”, (<https://www.haberler.com/baykal-basbakan-erdogan-a-demokrasinin-geregi-4988055-haberi/>, 13 Kasım 2019’da erişildi).
- Haberler.com (2007). “Baykal: Cumhuriyet ve Demokrasi Türkiye’nin Gücü”, (<https://www.haberler.com/baykal-cumhuriyet-ve-demokrasi-turkiye-nin-gucu-haberi/>, 15 Kasım 2019’da erişildi).
- Haberler.com (2007). “Baykal: Sonuçlar Tatmin Edici Değil, İstifa Gündemimde Yok”, (<https://www.haberler.com/baykal-sonuclar-tatmin-edici-degil-istifa-2-haberi/>, 15 Kasım 2019’da erişildi).
- Haberler.com (2013). “CHP’den Başbakanı Kızdıracak Broşür”, (<https://www.haberler.com/chp-den-basbakan-i-kizdiracak-brosur-4860483-haberi/>, 20 Kasım 2019’da erişildi).
- HaberTürk (2007). “AKP oyları yetmez”, (<https://www.haberturk.com/gundem/haber/10430-akp-oylari-yetmez>, 15 Kasım 2019’da erişildi).
- Hançerlioğlu, Orhan (1986). Toplumbilim Sözlüğü. İstanbul: Remzi Yayınevi.
- Hatipoğlu, Atakan (2012). CHP’nin İdeolojik Dönüşümü Kemalizmden Sosyal Demokrasiye, İstanbul: Kaynak Yayınları
- Heywood, Andrew (2006). Siyaset. Çev. B. Berat Özipek ve M. Yıldız. Ankara: Liberte Yayınları.
- Heywood, Andrew (2015). Siyaset. Çev. N. Uslu ve H. Özdemir. Ankara: Adres Yayınları.
- Hürkan, Serhat (2010). Halk Fırkası’ndan CHP’ye. Ankara: Sinemis Yayınları
- Hürriyet (2003). “Baykal: Teslimiyet doğru değil”, (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/baykal-teslimiyet-dogru-degil-127547>, 13 Kasım 2019’da erişildi).
- Hürriyet (2003). “Halkçılık maskesi takıp sorumsuzluk yapmayın”, (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/halkcilik-maskesi-takip-sorumsuzluk-yapmayin-38540188>, 13 Kasım 2019’da erişildi).

- Hürriyet (2003). “Baykal: K.Irak’a asker göndermek kaçınılmaz”, (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/baykal-k-iraka-asger-gondermek-kacinilmaz-126028>, 13 Kasım 2019’da erişildi).
- Hürriyet (2005). “Ermeni itirafı ettirip AB’ye alacaklar”, (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ermeni-itirafi-ettirip-ab-ye-alacaklar-306658>. 11 Kasım 2019’da erişildi).
- Hürriyet (2005). “Arınç’tan soykırım mektubu”, (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/arinctan-soykirim-mektubu-38764512>).
- Hürriyet (2007). “Mecliste 368 kişi var”, (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/mecliste-368-kisi-var-iddiasi-6414928>, 15 Kasım 2019’da erişildi).
- Hürriyet (2007). “Bölmek için seçime girmiyoruz”, (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bolmemek-icin-secime-girmiyoruz-6591667>, 15 Kasım 2019’da erişildi).
- Hürriyet (2007). “Anayasa Mahkemesi 367 şart dedi”, (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/anayasa-mahkemesi-367-sart-dedi-6436574>, 15 Kasım 2019’da erişildi).
- Hürriyet (2007). “Gül’ü kurtarma ipiymiş”, (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/gul-u-kurtarma-ipiymis-7137226>, 15 Kasım 2019’da erişildi).
- Hürriyet (2008). “Başbakan’dan türban çıkışı”, (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakandan-turban-cikisi-8024104>, 17 Kasım 2019’da erişildi).
- Hürriyet (2008). “Türban komisyondan geçti”, (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/turban-komisyondan-gecti-8147403>, 17 Kasım 2019’da erişildi).
- Hürriyet (2009). ”Yugoslavya gibi oluruz”, (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/yugoslavya-gibi-oluruz-12342165>, 17 Kasım 2019’da erişildi).
- Hürriyet (2013). “Gezi Parkı eylemine sürpriz destek”, (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/gezi-parki-eylemine-surpriz-destek-23395553>, 20 Kasım 2019’da erişildi).

- Hürriyet (2013). “Erdoğan: ‘Taksim’e cami de yapacağız”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-taksime-cami-de-yapacagiz-23419723>, 20 Kasım 2019’da erişildi).
- Hürriyet (2013). “Kılıçdaroğlu: Bizim bunu bilme hakkımız var”, (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kilicdaroglu-bizim-bunu-bilme-hakkimiz-var-22716101>, 19 Kasım 2019’da erişildi).
- Hürriyet (2013). “AK Parti’ye yeni kredi açıyoruz”, (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ak-partiye-yeni-kredi-aciyoruz-22297831>, 19 Kasım 2019’da erişildi).
- Hürriyet (2014). “Kılıçdaroğlu: O bayrağı sen indirdin”, (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kilicdaroglu-o-bayragi-sen-indirdin-sen-26584045>, 19 Kasım 2019’da erişildi).
- Hürriyet (2014). “ Erdoğan seçilemez”, (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-seccilemez-26149514>, 21 Kasım 2019’da erişildi).
- İHA (2013). “Kılıçdaroğlu, bugün çok mutluyum”, (<https://www.iha.com.tr/haber-kilicdaroglu-bugun-cok-mutluyum-308826/>, 15 Kasım 2019’da erişildi).
- İHA (2013). “CHP’den ‘Akil İnsanlar İnsanlar’ açıklaması”, (<https://www.iha.com.tr/haber-chpden-akil-insanlar-aciklamasi-270865/>, 19 Kasım 2019’da erişildi).
- İHA (2014). “Kılıçdaroğlu: CHP Çözüm Sürecine karşı değil”, (<https://www.iha.com.tr/haber-kilicdaroglu-chp-cozum-surecine-karsi-degil-414996/>, 19 Kasım 2019’da erişildi).
- İnönü, Erdal (2007). Anılar ve Düşünceler-2. İstanbul: Boyut Yayınları
- İnternet Haber (2007). “DSP’den Baykal’a yanıt var”, (<https://www.internethaber.com/dspden-baykala-yanit-var-82689h.htm>, 15 Kasım 2019’da erişildi).
- İpekeşen Sun, Serçin (2012). “2011 Genel Seçimlerinde Siyasal İletişim Faaliyetleri: AKP, MHP, CHP Örneği”. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İzgili, Mesut (2013). CHP Yeni Oldu Mu? Tüzük Demokratikleşti Mi? . Ankara: Karınca Yayınları

- Kahraman, Hasan Bülent (2010). Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I,2. Basım. İstanbul: Agora Kitaplığı
- Kalaycıoğlu, Ersin (1984). Çağdaş Siyaset Bilim / Teori-Olgü ve Süreçler. İstanbul: Beta Yayımcılık.
- Karakoç, Rıfat (2017). Parti İçi Demokrasi: Türkiye-Fransa-Amerika Birleşik Devletleri Karşılaştırması. Ankara: Gazi Kitabevi
- Kapani, Münici (2004). Politika Bilimine Giriş. 16. Baskı. Ankara: Beta Yayınları,
- Komsuoğlu, Ayşegül (2008). Türkiye’de Siyasal Muhalefet. İstanbul: Bengi Yayınları
- Kıncal, Erkan (2018). “1946’dan Günümüze Türk Siyasetinde İktidar ile Muhalefet Partileri Arasındaki Genel ve Yapıcı İlişkiler”. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kili, Suna (1976). 1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları
- Meclis Haber (2005). “TBMM’den İngiliz Parlamentosuna Mektup”, (https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=21843, 11 Kasım 2019’da erişildi).
- Meclis Haber (2005). “TBMM’nin Ermeni Progandasına Karşı Atağı Devam Ediyor” (https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=23542. 11 Kasım 2019’da erişildi).
- Meclis Haber (2009). “CHP TBMM Grup Toplantısı”, (https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=95807, 17 Kasım’da erişildi).
- Meclis Haber (2009). “CHP TBMM Grup Toplantısı”, (https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=95663, 17 Kasım’da erişildi).
- Meclis Haber (2013). “CHP TBMM Grup Toplantısı”, (https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=125487, 20 Kasım 2019’da erişildi).
- Memurlar.Net (2007). “Gül, 357 Oy Aldı... Oylama Anayasa Mahkemesine Taşındı”, (<https://www.memurlar.net/haber/72692/gul-357-oy-aldi-oylama-anayasa-mahkemesine-tasindi.html>, 15 Kasım 2019’da erişildi).

- Milliyet (27 Ocak 2003) . “Oylamada Savaşa Hayır Diyeceğim”. S.19.
- Milliyet (3 Şubat 2003). “Gül: Amerika Çok bastırıyor”.S.1.
- Milliyet (7 Şubat 2003) . “Oylamada Savaşa Hayır Diyeceğim”. S.16.
- Milliyet (2006). “Cumhurbaşkanlığı için uzlaşma açıklanırsa piyasalara iyi gelir”, (<http://www.milliyet.com.tr/ekonomi/cumhurbaskanligi-icin-uzlasma-aciklanirsa-piyasalara-iyi-gelir-160647>, 15 Kasım 2019’da erişildi).
- Milliyet (2009). “Baykal: Terörle müzakere ediyorsunuz”, (<http://www.milliyet.com.tr/siyaset/baykal-terorle-muzakere-ediyorsunuz-1125618>, 17 Kasım 2019’da erişildi).
- Milliyet (2010), “CHP’li Serter: Devlet Habur’da teröristin ayağına götürüldü”, <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/chpli-serter-devlet-haburda-teroristin-ayagina-goturuldu-1203942>, 17 Kasım 2019’da erişildi).
- Milliyet (2014). “Ekmek için Ekmeleddin Sloganı Twitter’ı Salladı”, (<http://www.milliyet.com.tr/gundem/ekmek-icin-ekmeleddin-slogani-twitteri-salladi-1909764>, 21 Kasım 2019’da erişildi).
- Milliyet (2015). “Dolmabahçe’de tarihi açıklama”, (<http://www.milliyet.com.tr/siyaset/dolmabahce-de-tarihi-aciklama-2021055>, 19 Kasım 2019’da erişildi).
- Milliyetçi Hareket Partisi (2008). “Genel Başkanımız Sayın Devlet Bahçeli’nin Başörtüsü Sorununun Çözümü Konusunda Yaptığı Yazılı Basın Açıklaması” (https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/423/index.html, 17 Kasım 2019).
- Mutçalı, Serdar (1995). Arapça-Türkçe Sözlük. İstanbul: Dağarcık Yayınevi
- NTV (2003). “Baykal, Türkiye küçük düşürüldü”, (<http://arsiv.ntv.com.tr/news/196955.asp>, 11 Kasım 2019’da erişildi).
- NTV (2005). “TBMM’de Ermeni sorunu konferansı”, (<http://arsiv.ntv.com.tr/news/315486.asp>, 11 Kasım 2019’da erişildi).
- NTV (2006). Türkiye’de ve Dünyada Fotoğraflarla Bir Yıl (2006). İstanbul: Doğuş Grubu İletişim Yayıncılık.

- NTV (2011). “Kılıçdaroğlu: ‘Ana dilde eğitim’ ama sonra” (<https://www.ntv.com.tr/turkiye/kilicdaroglu-anadilde-egitim-ama-sonra,SLXvGLoYxEi9R5BVzcduAw>, 15 Kasım 2019’da erişildi).
- Ozankaya, Özer (1995). Temel Toplumbilim Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Özlu, Turhan (2015). Y-CHP: Kılıçdaroğlu’yla Dört Yıl 2010-2014. İstanbul: Kaynak Yayınları
- Örtlek, Muhammet (2014). “Bağımsızlık Sonrası Türkiye-Ermenistan İlişkileri”. Yeni Türkiye Dergisi Ermeni Meselesi Özel Sayısı – V Sayı:64, Sayfa: 3774-3797.
- Övür, Mahmut (2011). “12 Eylül’den 12 Haziran’a Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), (<http://www.setav.org/12-eylulden-12-hazirana-siyasi-partiler-chp/>, 12 Kasım 2019’da erişildi).
- Özbudun, Ergun ve Hale, William (2010). Türkiye’de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm: AKP Olayı, Çev. E. Özbudun ve K. Göksel, İstanbul: Doğan Kitap
- Özbudun, Ergun (2003). Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller. 1. Basım. İstanbul: Doğan Kitap.
- Parlak, İsmet ve Armağan Öztürk (2015). “2009-2015 Aralığında ‘Açılım’ Süreçlerine Yönelik Siyasi Parti Söylemleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”, (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/211801>, 11 Kasım 2019’da erişildi).
- Parmaksız, Şahin (2017). “Siyasal Kampanyaların Amerikanlaşması: 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçiminde Adayların Kampanya Örnekleri”. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pirim, Oktay (2007). ‘Deniz Baykal’. İstanbul: Doğan Kitap
- Posta (2010). “İşte açılım paketi”, (<https://www.posta.com.tr/iste-acilim-paketi-15493>, 17 Kasım 2019’da erişildi).
- Radikal (2008). “Yeni anayasa yapmak idamı göze almaktır”, (<http://www.radikal.com.tr/politika/yeni-anayasa-yapmak-idami-goze-almaktir-839571/> 17 Kasım 2019’da erişildi).

- Radikal (2014). “Ekmeleddin İhsanoğlu: O kitapta fikirlerimi söylüyorum”, (<http://www.radikal.com.tr/politika/ekmeleddin-ihsanoglu-o-kitapta-fikirlerimi-soyluyorum-1197682/>, 21 Kasım 2019’da erişildi).
- Sabah (2013). ”CHP’den Uludere kitabı”, (<https://www.sabah.com.tr/gundem/2013/04/30/chpden-uludere-kitabi>, 19 Kasım 2019’da erişildi).
- Sabah (2015). “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türkiye’de Kürt sorunu yok”, (<https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/09/20/cumhurbaskani-erdogan-turkiyede-kurt-sorunu-yok>, 19 Kasım 2019’da erişildi).
- Saraçoğlu, Cenk ve Yeşilbağ, Melih (2015). Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu vd. (Ed). "AKP Döneminde Türkiye: Minare ile İnşaat Gölgesinde". Sayfa.:871- 954). İstanbul: Yordam Kitap
- SETA (2011). “SETA 2011 Analiz”, (<https://www.setav.org/2011de-turkiye/>, 2 Aralık 2019’da erişildi.)
- SETA (2013). “SETA “2013 Analiz”, (<https://www.setav.org/2013te-turkiye/>, 2 Aralık 2019’da erişildi)
- SETA (2014). “SETA 2014 Analiz”, (<https://www.setav.org/2014te-turkiye/>, 2 Aralık 2019’da erişildi)
- SETA (2015). “SETA 2015 Analiz”, (<https://www.setav.org/2015te-turkiye/>, 2 Aralık 2019’da erişildi)
- Seyyar, Ali (2002). Sosyal Siyaset Terimleri. İstanbul: Beta Yayınları.
- Tanilli, Server (2000). Devlet ve Demokrasi. 3.Baskı. İstanbul: Adam Yayınları
- Tekin, Yusuf ve Okutan, Çağatay (2011). Türk Siyasal Hayatı. Ankara: Orion Kitabevi
- Toker, Metin (1991). Demokrasiden Darbeye (1957-1960), İstanbul: Bilgi Yayınevi:
- Toruk, İbrahim (2011). “Türkiye’de Başörtüsü Sorunu ve Yazılı Medya Sunumu”, (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/257725>, 17 Kasım 2019’da erişildi).
- Tosun, Tanju (2012). Yeni CHP ve Politikanın Seyri, Ankara: Orion Kitabevi

- Tosun, Tanju (2015). “7 Haziran Seçimine Doğru Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)”, (http://file.setav.org/Files/Pdf/20150607131057_128_chp_analiz_web.pdf, 20 Kasım 2019’da erişildi).
- Toy, Hakan ve Elmacı, Defne (2007). Kronolojik Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, İstanbul: Karma Kitaplar
- Tuncay, Mete (1989). “Siyasal Tarih 1950-1960”. *Çağdaş Türkiye 1908-1980. Yayın Yön. Sina Akşin*. Ankara: Cem Yayınevi
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (2019). “Genel Görüşme Önergeleri Sorgu Formu”. (https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/Meclis_genel_gorus_onergeleri.sorgu_son_donem, 12 Kasım 2019’da erişildi)
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (2019). “Meclis Araştırma Önergeleri Sorgu Formu”. (https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/Meclis_arastirma_onergeleri.sorgu_son_donem, 12 Kasım 2019’da erişildi)
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (2019). “Gensoru Önergeleri Sorgu Formu”. (https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/gensoru_onergeleri.sorgu_son_donem, 12 Kasım 2019’da erişildi)
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (2019). “Genel Kurul Tutanak”. (https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.sorgu_yonlendirme?donemkod=23&Yasama_yili=&Baslangic_Tarihi=&Bitis_Tarihi=&sorgu_kelime=, 12 Kasım 2019’da erişildi)
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (2019). “Yasama El Kitabı”, (<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/88/201105073.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, 20 Kasım 2019’da erişildi).
- TBMM Tutanakları (2003). Dönem:22 Yasama Yılı:1 Cilt 4, (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil1/bas/b032m.htm>, 12 Kasım 2019 erişildi).
- TBMM Tutanakları (2003). Dönem:22 Yasama Yılı:1 Cilt 6, (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil1/bas/b039m.htm>, 12 Kasım 2019 erişildi).
- TBMM Tutanakları (2008). Dönem:23 Yasama:2 Cilt: 13, (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil2/bas/b059m.htm>, 17 Kasım 2019’da erişildi).

- TBMM Tutanakları (2008). Dönem:23 Yasama:2 Cilt:14, (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil2/bas/b062m.htm>, 17 Kasım 2019’da erişildi).
- TBMM Tutanakları (2009). Dönem:23 Yasama Yılı: 4 Cilt:52, (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil4/bas/b015m.htm>, 17 Kasım 2019’da erişildi).
- TBMM Tutanakları (2009). Dönem:23 Yasama Yılı: 4 Cilt:5, (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil4/bas/b018m.htm>, 17 Kasım 2019’da erişildi).
- TBMM Tutanakları (2010). Dönem:23 Yasama Yılı: 4 Cilt:61, (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil4/bas/b063m.htm>, 17 Kasım 2019’da erişildi).
- Tunaya, Tarık Zafer (1982). Siyasal Kurumlar Ve Anayasa Hukuku, İstanbul: Araştırma Eğitim Ekin Yayınları
- Tunç, Hasan (1997). Parlamento İçi Muhalefet, Konya: Cemre
- Turgut, Nükhet (1984). Siyasal Muhalefet. Ankara: Birey Toplum Yayınları
- TRT Haber (2013). “Kılıçdaroğlu, Şivan Perver’i eleştirdi”, (<https://www.trthaber.com/haber/gundem/kilicdaroglu-sivan-perveri-elestirdi-109134.html>, 19 Kasım 2019’da erişildi).
- TRT Haber (2013). “Referandum yapabiliriz”, (<https://www.trthaber.com/haber/gundem/referandum-yapabiliriz-89167.html>, 20 Kasım 2019’da erişildi).
- TRT Haber (2013). “Kılıçdaroğlu’ndan ‘çapulcu’ esprisi”, (<https://www.trthaber.com/haber/turkiye/kilicdaroglundan-capulcu-esprisi-90633.html>, 20 Kasım 2019’da erişildi).
- TRT Haber (2014). “AK Parti’nin Köşk adayı açıklandı”, (<https://www.trthaber.com/haber/gundem/ak-partinin-kosk-adayi-aciklandi-133999.html>, 21 Kasım 2019’da erişildi).
- TRT Haber (2015) “CHP’den örgütlere seçim talimatları”, (<https://www.trthaber.com/haber/gundem/chpden-orgutlere-secim-talimatlari-178238.html>, 22 Kasım 2019).
- T24 (2015). ”CHP’nin Reklam Kampanyasını Ali Taran Yapacak”, (<https://t24.com.tr/haber/chpnin-reklam-kampanyasini-ali-taran-yapacak>, 286873, 22 Kasım 2019’da erişildi).

- T24 (2014). “Kılıçdaroğlu’ndan 12 maddelik çözüm süreci önerisi”, (<https://t24.com.tr/haber/kilicdaroglundan-12-maddelik-cozum-sureci-onerisi,278783>, 19 Kasım 2019’da erişildi).
- Vatan (2013). “CHP’den 38 maddelik yeni paket”, (<http://www.gazetevatan.com/chp-den-38-maddelik-yeni-paket--551688-gundem/?f=mobil>, 19 Kasım 2019’da erişildi).
- Yavuz, Bülent (2008). “2007 Anayasa Değişikliğinin Doğurduğu Tereddütler ve Çözüm Yolları”. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt: 12, Sayı: 1-2, Sayfa: 1173-1214.
- Yazıcıoğlu, İsmail (2014). “Parlamento Dışı Muhalefet”. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yeniçağ (2010). “Ecevit ‘Yiğitoğlan’ı beğendi”, (<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/ecevit-yigitoglani-begendi-38800h.htm>, 19 Kasım 2019’da erişildi).
- Yeni Şafak (2008). “Mahkeme, milletin iradesini yok saydı”, (<https://www.yenisafak.com/gundem/mahkeme-milletin-iradesini-yok-saydi-121389>, 17 Kasım 2019’da erişildi).
- Yeni Şafak (2008). “Örtünüzü çıkartın özgürleşin!”, (<https://www.yenisafak.com/politika/ortunuzu-cikartin-ozgurlesin-94438>, 17 Kasım 2019’da erişildi).
- Yılmaz, Sefer (2012). “Türkiye’nin İç Güvenlik Yapılanmasında Değişim İhtiyacı”, (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/50776>, 19 Kasım 2019’da erişildi).
- Yılmaz, Nail ve Bayram, Ahmet Kemal (2016). “Taksim Gezi Parkı Olayları ve Bir Muhalefet Ögesi Olarak Aleviler”, (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/159418>, 19 Kasım 2019’da erişildi).
- Yüksel, Metin (2007). ”Siyasal Muhalefetin Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmelerinde Korunması”, Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt:11, Sayı:3-4, Sayfa: 63-104.

YSK (2014). “30 Mart 2014 Mahalli İdareler Genel Seçimi”, (<http://www.ysk.gov.tr/tr/30-mart-2014-mahalli-idareler-genel-secimleri/2853>, 11 Kasım 2019’da erişildi).

YSK (2014). “Onikinci Cumhurbaşkanı Seçimi”, (http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2014CB/2014CB-Kesin-416_d_Genel.pdf, 11 Kasım 2019’da erişildi)

YSK (2015). “25. Dönem Milletvekili Genel Seçimleri”, (<http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/7Haziran2015/KesinSecimSonuclari/ResmiGazete/D.pdf>, 11 Kasım 2019’da erişildi)

Zilan, Bayram (2014). Yeni Türkiye Üzerine Tezler. Ankara: Cem Yayınları